

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

Гаврилишина Наталія Анатоліївна

УДК 94(477): 929.522«16/17»

**Рід Кочубеїв в історії Лівобережної Гетьманщини
(середина XVII – кінець XVIII ст.)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник
Сокирко Олексій Григорович,
кандидат історичних наук,
доцент

Київ – 2014

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	3
Вступ.....	4
Розділ 1. Історіографія та джерельна база дослідження.....	8
1.1. Аналіз історіографії.....	8
1.2. Характеристика джерельної бази дослідження.....	26
Розділ 2. Рід Кочубеїв: походження, персональний склад роду	46
2.1. Історичні витоки роду Кочубеїв.....	46
2.2. Персональний склад роду Кочубеїв.....	56
Розділ 3. Майновий стан роду Кочубеїв.....	127
3.1. Земельна власність роду Кочубеїв.....	127
3.2. Господарська діяльність роду Кочубеїв.....	150
Розділ 4. Рід Кочубеїв у системі соціально-політичних зв'язків суспільства Гетьманщини.....	168
4.1. Родинні зв'язки Кочубеїв.....	168
4.2. Службові зв'язки Кочубеїв.....	179
Висновки.....	204
Список використаних джерел та літератури.....	210
Додатки.....	246

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГВК – Генеральна військова канцелярія

ДАПО – Державний архів Полтавської області

Дв. – двір

ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського

РГАДА – Российский государственный архив древних актов

С. – село

Сл. – слобода

Хут. – хутір

ЦДІАК України – Центральний державний історичний архів України в місті
Києві

ВСТУП

Історія козацько-старшинських родів Гетьманщини в українській історіографії посідає помітне місце, починаючи, від аматорських реконструкцій XVIII ст. до професійних студій істориків ХХ ст. Козацька старшина, як еліта Гетьманщини, її важлива роль в історії державності, завжди були в полі зору дослідження істориків. Лише в останні роки розпочалося системне вивчення цієї верстви, а не лише окремих аспектів її діяльності. Зрозуміло, що увага професійних істориків завжди концентрувалася на помітніших родах Гетьманщини. До такої категорії відноситься добре відомий рід Кочубеїв. Однак, дотеперішні знання про рід обмежувалися генеалогічними розвідками, або ж окремими дослідженнями про найвідоміших його представників, серед яких генеральний суддя Василь Кочубей (бл. 1640 – 1708 рр.). Піднесення роду Кочубеїв стало результатом спадкового посідання високих урядів, зміцнення майнового становища, встановлення родинних зв'язків із іншими старшинськими фаміліями. Разом із тим, в історіографії досі не встановлено повного персонального складу роду, місця і ролі представників роду в суспільно-політичному житті Гетьманщини, обсягів його впливу, зв'язків із політичними угрупованнями старшини; неокресленим також залишається майнове становище роду. Це дослідження є першою спробою комплексно проаналізувати становище і роль Кочубеїв, як представників старшинської еліти, в суспільно-політичному та економічному житті Гетьманщини, що й обумовлює актуальність роботи.

Дисертацію виконано в межах науково-дослідної програми «Українська нація в загальноєвропейському вимірі: історія та сучасність» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (державний реєстраційний номер № 11 БФ046-01).

Об'єктом дослідження є рід Кочубеїв, як група кровноспоріднених осіб, що виводять своє походження від одного предка та люди пов'язані із ними патронально-клієнтарними зв'язками.

Предметом дослідження є персональний склад, біографії членів роду, комплекс маєтків роду, соціальний статус, форми контактів його представників з козацькою верхівкою, духовенством та купецтвом.

Нижня хронологічна межа – середина XVII ст., коли відбувається формування роду Кочубеїв, розпочинається їх входження до старшинського середовища Гетьманщини. Верхньою хронологічною межею є кінець XVIII ст., який позначився набуттям Кочубеями дворянського статусу.

Географічні межі дослідження охоплюють Лівобережну Гетьманщину в окреслений період, а також територію за її межами, що була пов'язана зі службою окремих представників роду Кочубеїв (Правобережна Україна, Росія (Санкт-Петербург та Москва)).

Мета дослідження – комплексно проаналізувати формування роду Кочубеїв та його роль в соціально-політичному та економічному житті Лівобережної Гетьманщини.

Відповідно до мети, визначено наступні *завдання* дослідження:

- проаналізувати стан наукового вивчення історії роду Кочубеїв;
- визначити основні групи джерел до історії роду, діяльності його представників, охарактеризувати початковий склад джерельної бази, в тому числі родового архіву Кочубеїв;
- встановити персональний склад роду Кочубеїв, з середини XVII до кінця XVIII ст., форми родової та генеалогічної свідомості;
- з'ясувати, яке місце займали представники Кочубеїв у державному апараті Лівобережної Гетьманщини середини XVII – кінця XVIII ст.;
- охарактеризувати шляхи формування маєткового комплексу Кочубеїв та реконструювати обсяг цих володінь;

- з'ясувати характер господарювання у маєтках Кочубеїв;
- охарактеризувати вплив родинних зв'язків Кочубеїв;
- окреслити статус, роль і місце Кочубеїв у суспільно-політичному житті Гетьманщини, з'ясувати характер і форми зв'язків, контактів із різними соціальними групами.

Методологічною основою роботи є принцип історизму, який дозволяє розкрити цілісність процесу формування та діяльності роду Кочубеїв в його конкретно-історичній обумовленості та індивідуальності. З метою забезпечення реалізації цих принципів, науковості розв'язання поставлених завдань і достовірності висновків, використано загальнонаукові методи: аналізу (отримання відомостей про окремих представників роду), синтезу та статистичний метод (для виявлення специфіки формування земельного фонду Кочубеїв та визначення в ньому місця рангових маєтностей).

В ході дослідження використано також спеціальні історичні методи: проблемний (для виділення в межах проблеми низки вужчих тем, наприклад, формування патронально-клієнтарної системи відносин та значення матримоніальних зв'язків); історико-антропологічний (для реконструкції міжособистісної та міжгрупової взаємодії членів роду під кутом зору її суб'єктів); історико-порівняльний (пошук спільних і відмінних рис у житті та діяльності різних поколінь роду Кочубеїв); ретроспективний (відтворення початкового складу родинного архіву Кочубеїв, а також первинного складу землеволодінь); просопографії (для аналізу зв'язків між представниками різних поколінь роду). При опрацюванні фондів бібліотек і архівів Києва, Полтави, Москви застосовано методи бібліографічної та архівної евристики, класифікації й систематизації. Їхнє використання дало змогу виділити кілька груп найважливіших джерел і охарактеризувати інформаційний потенціал кожної з них.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що в ньому вперше здійснено комплексний аналіз становища роду Кочубеїв в старшинському середовищі, суспільно-політичному та економічному житті

Гетьманщини. Розширено джерельну базу і залучено до наукового обігу широке коло неопублікованих джерел. Реконструйовано повний персональний склад членів роду. З нових позицій простежено історію усіх маєтностей, якими володіли Кочубеї впродовж другої половини XVII – XVIII ст., отримано нові дані щодо кількості їх населення та прибутків. Проаналізовано роль та місце Кочубеїв у старшинському середовищі Лівобережної Гетьманщини.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що отримані результати та висновки можуть бути використані при написанні спеціальних праць, присвячених політичній та соціально-економічній історії Гетьманщини, генеалогічних дослідженнях та для розробки курсів з історії Гетьманщини, історії України й відповідних навчальних посібників та довідників.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні результати дослідження було викладено в 6 публікаціях у наукових фахових виданнях, у тому числі одна стаття – в зарубіжному виданні та оприлюднені на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: V Міжнародна науково-практична конференція молодих учених «Дні науки історичного факультету» (Київ, 12 – 13 квітня 2012 р.), Тринадцяті джерелознавчі читання (присвячені 160-річчю Центрального державного історичного архіву України (Київ, 20 листопада 2012 р.), VI Міжнародна науково-практична конференція молодих учених «Дні науки історичного факультету» (Київ, 25 квітня 2013 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «I Міждисциплінарні гуманітарні читання» (Київ, 3 жовтня 2013 р.), VII Міжнародна науково-практична конференція студентів та молодих вчених «Актуальні проблеми зовнішньої політики України» (Чернівці, 15 листопада 2013 р.), Третя міжнародна інтернет-конференція для молодих учених та студентів «Глухівські наукові читання –2013» (Глухів, 15 – 17 листопада 2013 р.), XII Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Шевченківська весна – 2014» (25 – 28 березня 2014 р.).

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Аналіз історіографії

Дослідження історії роду Кочубеїв, прямо чи дотично, знайшло відображення у різних за жанром наукових працях. З огляду на це, необхідно провести аналіз попередніх досліджень обраної нами проблематики, їх здобутків та прорахунків. Відразу ж підкреслимо, що вивченню історії роду Кочубеїв, попри всю його значущість, не присвячено достатньо уваги у фахових дослідженнях. Це пояснюється різними причинами, оскільки офіційна ідеологія та національні історіографії по-різному трактували події із життя роду Кочубеїв. На сьогодні історію козацько-старшинського клану Кочубеїв у Гетьманщині середини XVII – кінця XVIII ст. не було комплексно досліджено як в українській, так і в зарубіжній історіографії. Існуючу історіографію доцільно поділити за двома напрямками:

- праці, які стосуються безпосередньо роду Кочубеїв, діяльності його представників;
- праці, присвячені генеалогії та історії козацько-старшинських родів, що є конкретно-історичним фоном нашого дослідження.

Тим не менше, варто поділити всі наявні студії за певними критеріями, враховуючи час їх появи (ідеологію доби), жанр публікації, їх джерела та методологічну основу, оцінки автора.

До першого періоду історіографії відносимо твори з яких розпочалося вивчення життя та діяльності окремих представників роду Кочубеїв у першій половині XIX ст. Інтерес дослідників цієї доби щодо представників роду Кочубеїв, був пов'язаний з їх політичною діяльністю. Першим, хто привернув увагу істориків був В. Л. Кочубей (бл. 1640 – 1708 рр.), який діяв одночасно з гетьманом І. С. Мазепою та подав на нього донос російському цареві Петру I, що стало основною темою для дослідження. Одним із перших висвітлив дії В. Кочубея у своїй праці «История Малой России» Д. Бантиш-

Каменський. Історик детально розглянув історію доносу, але через призму тогочасного світогляду, за яким гетьман Мазепа вважався «злочинцем». Д. Бантиш-Каменський провів велику пошукову роботу в архівах, хоча це не позбавило його доробок авторських оцінок. Він описував мужню поведінку, як В. Кочубея, так і його дружини, яка була засуджена на ув'язнення після подання доносу¹. Історик висвітлив постать Кочубея досить однобічно, показавши його як «жертву» Мазепи, фактично задавши тон майбутнім дослідникам цього періоду історіографії. Звісно, «История Малой России» не є спеціальним дослідженням історії роду Кочубеїв, хоча використані автором джерела є актуальними до сьогодні.

Збором історичних документів, які пов'язані з діяльністю гетьманів та козацької старшини займався М. Маркевич. Поміж тим, він оприлюднив джерела, що висвітлюють діяльність генерального судді В. Кочубея в 1707 – 1708 рр. у своїй праці «История Малороссии»². Автор також намагався донести значення «подвигу» В. Кочубея до читача. М. Маркевич вважав, що саме дружина генерального писаря підштовхнула його подати донос³. Отже, увага дослідників ХІХ ст. була прикута до політичної історії держави, у якій знайшли своє відображення події пов'язані з діяльністю В. Л. Кочубея та його контактів із гетьманом І. С. Мазепою.

До цього періоду відноситься доробок російських істориків ХІХ ст. Оскільки рід Кочубеїв закріпився серед найвідоміших князівських династій Російської імперії, то і увага до нього була на відповідному рівні. Зокрема, П. Долгоруков в другій частині «Российской родословной книги» серед

¹ Бантыш-Каменский Д. История Малой России: в 3 ч. / Бантыш-Каменский Д. – Ч. 3: От избрания Мазепы до уничтожения Гетманства. – М.: Типография С. Селивановского, 1830. – С. 87.

² Маркевич Н. История Малороссии: в 5 т. / Маркевич Н. – Т. 4. – М.: Типография Августа Семена, 1842. – 483 с.

³ Маркевич Н. История Малороссии: в 5 т. / Маркевич Н. – Т. 2. – М.: Типография Августа Семена, 1842. – С. 404.

князів Російської імперії подав поколінний розпис роду Кочубеїв¹. Фактично, автор подав сухі відомості про основних представників роду (включно до восьмого коліна), вказавши, які вони посади займали та зазначив інформацію про герб і присудження найважливіших титулів. Отже, на даному етапі російські історики не цікавилися Кочубеями, як козацькими старшинами, а лише як представниками російської еліти.

Початок дослідження козацької старшини пов'язаний із накопиченням генеалогічного матеріалу. Унікальні дані про старшину XVII – XVIII ст. зібрав О. Лазаревський. Його генеалогічні студії «Очерки малороссийских фамилий», які були опубліковані на сторінках «Русского архива» та замітки «Люди Старой Малороссии», що з'явилися в «Историческом вестнике» та «Киевской старине» мають велике значення. Поряд із Апостолами, Скоропадськими, Лизогубами була досліджена історія роду Кочубеїв. Спочатку О. Лазаревський оприлюднив генеалогічний розпис цього роду². В наступній статті дослідник більше уваги приділив аналізу подій, що відбувалися із родиною в другій половині XVII – кінці XVIII ст., включаючи процес подання доносу на гетьмана Мазепу і його наслідки для Кочубеїв³. О. Лазаревський достатньо критично ставився до старшинського стану, не рідко піддавав критиці їхні дії, тому він не оминув згадок про акти насильства, які вчиняли Кочубеї над своїми підлеглими.

80-ті рр. XIX ст. були плідними для дослідження окремих представників цього роду. Короткі відомості про С. Кочубея (1725 – 1779 рр.)

¹ Долгоруков П. В. Российская родословная книга: в 4 ч. / Долгоруков П. В. – Ч. 2. – СПб.: Типография Эдуарда Веймара, 1855. – С. 92-95.

² Лазаревский А. Род Кочубеев / А. Лазаревский // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1859. – Генварь–март, Кн. 1. – С. 155.

³ Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII – XVIII вв. Кочубеи (В. Л. Кочубей), Мазепа и М. Кочубей / А. Лазаревский // Русский архив. – 1876. – Т. 3. – С. 438-455.

були вміщені в праці О. Васильчикова про родину Розумовських¹, з якими Кочубеї були споріднені. В тих же роках Г. Милорадович систематизував матеріал щодо дворянських родин Чернігівської губернії. Він присвятив окреме дослідження своїм родичам – Кочубеям. Спочатку Г. Милорадович опублікував у 1884 р. записку сучасника В. Кочубея (бл. 1640 – 1708 рр.), яку знайшов серед паперів своєї бабусі О. Милорадович (уродженої Кочубей)². Очевидно, що серед інших тогочасних дослідників ця тема знайшла відгук, адже згадану вище записку було перевидано декілька разів. Г. Милорадович слідкував за періодикою і оперативно реагував на неточності у статтях. У зв'язку з цим вийшла його замітка «Неузнанная рукопись»³, приводом для написання якої, стала поява в журналі «Русская старина» статті «Василий Леонтьевич Кочубей в рассказе его современника 1708 г.». Він звинувачував редакцію журналу в тому, що ця записка раніше вже була опублікована. У 1888 р. Г. Милорадович опублікував поколінний розпис роду Кочубеїв без будь-яких коментарів, цінність цієї публікації була в тому, що автор подав 46 представників цієї фамілії⁴.

Свідченням того, що О. Лазаревський методично працював над дослідженням історії Гетьманщини, стала поява у 80-х роках XIX ст. нових публікацій. Тоді в поле зору дослідника потрапили загальноісторичні проблеми, які також стосуються теми нашого дослідження (протистояння між селянством та козацькою старшиною, шляхи набуття козацькою елітою економічної та політичної ваги в українському суспільстві середини XVII – XVIII ст., формування земельних володінь старшинської верстви). Значна кількість матеріалу з історії колонізації Лівобережної України, заснування

¹ Васильчиков А. А. Семейство Разумовских / Васильчиков А. А. – Т. 1. – СПб., 1880. – X, 486, XX с.

² Милорадович Г. Отрывок старинной рукописи о Кочубее и Искре / Г. Милорадович // Черниговские губернские ведомости. – 1855. – № 35.

³ Милорадович Г. Неузнанная рукопись / Г. Милорадович // Киевская старина. – 1884 – № 2. – С. 351-352.

⁴ Милорадович Г. А. Родословная дворян и князей Кочубеев / Г. А. Милорадович // Киевская старина. – 1888. – Т. 22. – № 8. – С. 46-49.

нових населених пунктів була зосереджена О. Лазаревським у тритомному «Описании Старой Малороссии»¹, в роботі над яким дослідник залучив величезний масив матеріалів з архівів Полтавщини та Чернігівщини. Зокрема, в них вміщені повідомлення про шляхи набуття Кочубеями своїх земель в зазначених полках.

До вивчення історії свого роду звернувся Аркадій Кочубей (1790 – 1873 рр.). Його праця побачила світ у 1890 р.² і одразу отримала неоднозначну оцінку дослідників. Автор сімейної хроніки більше уваги приділив своїм сучасникам, але дуже мало інформації подав про «героїчне» минуле власних предків. О. Лазаревський підготував негативну рецензію на працю А. Кочубея, оскільки, на його думку, вона містила багато біографічних помилок і зовсім не підкріплювалася родинними паперами³. Поміж тим, саме в цій хроніці чітко простежується рівень родової пам'яті Кочубеїв та їхні цінності.

Початок ХХ ст. позначився виходом спеціальної праці про рід Кочубеїв. П. Павлович займався дослідженням історії однієї гілки роду і в 1903 р. написав книгу «Дубовичи, имение Варвары Васильевны Кочубей Глуховского уезда Черниговской губернии». У цій книзі він зробив основний акцент на історію формування володінь родини, історію села Дубовичі та діяльність Кочубеїв у цьому маєтку в ХІХ ст.

Масштабну роботу щодо пошуку та узагальнення архівних документів провів історик, генеалог В. Модзалевський. Важливим інформаційним полем став його довідник козацько-старшинських родів «Малороссийский

¹ Лазаревский А. М. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления / Лазаревский А. М. – Т. I. (Полк Стародубский) – К., 1888; Т. II. (Полк Нежинский) – К., 1893; Т. III. (Полк Прилукский). – К., 1901.

² Кочубей А. В. Семейная хроника. Записки Аркадия Васильевича Кочубея. 1790–1873 / Кочубей А. В. – СПб.: Типография Пантелеевых, 1890. – 314 с.

³ Лазаревский А. Семейная хроника. Записки Аркадия Васильевича Кочубея. 1790 – 1873. С. Петербург. 1890. 8 д. 314 стр. / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1894. – Т. 44. – № 1. – С. 153.

родословник» в чотирьох томах, що були видані у період з 1908 по 1914 рр., в якому окреме місце присвячено генеалогії роду Кочубеїв. Це був не просто поколінний розпис, автор вмістив матеріали про їх кар'єрний шлях, шлюбну політику, їхнє нерухоме майно та надрукував портрети. Цінним є те, що В. Модзалевський подав цитати із писемних джерел (із Ярославецького архіву Кочубеїв), але уникнув прямих посилань. Відомо, що В. Модзалевський мав контакти із нащадками Кочубеїв, брав участь у спорудженні пам'ятника В. Кочубею та І. Іскрі в Києві, а тому підхід до його праці має бути критичним.

Потрібно відмітити, що спеціальні дослідження роду Кочубеїв в межах першого періоду (з XIX ст. до другого десятиліття XX ст.) представлені переважно генеалогічними розписами. На цьому етапі яскраво простежується вплив імперської ідеології, що виливалося в засудженні дій гетьмана Мазепи, а, отже, призводило до виправдання дій Кочубея.

Другий період (1920 – 1990 рр.) відрізняється від попереднього зміною ідеології, але негативне ставлення до постаті І. Мазепи залишилося. Оскільки серед завдань дисертаційного дослідження є реконструкція землеволодінь Кочубеїв, їх господарської діяльності, тому варто відмітити, що саме в цей період історіографії світ побачили ґрунтовні праці із соціальної та економічної історії. Питання права власності на землю у привілейованих станів, а також організація на ній власного господарства, розкрита у фундаментальній праці М. Слабченка¹. Становлення соціальних станів, історію землеволодіння в Лівобережній Україні XVII – XVIII ст. на основі Румянцевського опису та інших джерел, проаналізовано в дослідженні В. Мякотина².

¹ Слабченко М. Е. Организация хозяйства Украины от Хмельницкого до мировой войны / Слабченко М. Е. – Ч. 1. – Т. 3: Очерки торговли и торгового капитализма. – Одесса: Гос. изд-во Украины, 1923. – 192 с.

² Мякотин В. А. Очерки социальной истории Украины в XVII – XVIII вв. / Мякотин В. А. – Т. 1. – Вып. 1. – Прага: Ватага и пламя, 1924. – 288 с.

В 1928 р. П. Клепацький підготував докторську дисертацію про Диканський маєток Кочубеїв, де розглянув процес його формування та прибутковість¹. Дослідник писав роботу на основі матеріалів Диканського фамільного архіву Кочубеїв, який не зберігся до цього часу. Оскільки автор вносив архівні документи (універсали, укази, купчі грамоти) у повному обсязі до своєї дисертації, то на сьогодні це є одне із основних джерел для реконструкції їхнього архіву. П. Клепацький ґрунтувався на дослідженні історії лише одного маєтку Кочубеїв. Він вміщував до роботи місцеві перекази про походження роду і заселення ними с. Диканьки. Нажаль, представлена в роботі П. Клепацького інформація переважно відноситься до кінця XVIII – початку XIX ст. і майже не відображає побуту родини та взаємозв'язків між ними. Не дивлячись на це, цінність дисертації не можна перебільшити для реконструкції історії роду. Сьогодні цей машинопис зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ).

Значний новаторський внесок у розробку теми, із залученням важливих документів і матеріалів, зробили дослідники життя гетьмана І. Мазепи, з яким родина Кочубеїв була тісно пов'язана. Нагадаємо, що саме у цьому контексті почалося дослідження історії роду Кочубеїв. Нові праці з «мазепіани» з'явилися в XX ст. переважно силами вчених діаспори.

Відомий історик О. Оглоблин вивчав добу Мазепи декілька десятиліть, результат його праці викладений у ряді статей та монографій, які ґрунтуються на широкій джерельній базі. Він першим детально висвітлив

¹ Клепацький П. Г. Матеріали до історії Диканського маєтку Кочубеїв / Клепацький П. Г. – Т. 1: Документи маєткові (гетьманські універсали, царські грамоти, жалувані грамоти, акти судові, листи купчі й мінові, духівниці та інші). – Полтава, 1928. – 229 арк. / Машинопис; Клепацький П. Г. Матеріали до історії Диканського маєтку Кочубеїв / Клепацький П. Г. – Т. 2. – Ч. 2: Документи фінансового й господарського характеру. – Полтава, 1928. – 140 арк. / Машинопис; Клепацький П. Г. Нариси з історії Диканського маєтку Кочубеїв від половини XVII до половини XIX ст. (переважно в 1786 – 1835 рр.) / Клепацький П. Г. – Полтава, 1928. – 209 арк. / Машинопис.

повстання Петрика 1692 р. та причетність до цих подій Кочубея та гетьмана Мазепи¹. Дослідник докладно проаналізував внутрішню ситуацію в Україні та зовнішні обставини кінця XVII – початку XVIII ст. та підкреслив бажання гетьмана Мазепи об'єднати обидва береги Дніпра в єдину державу². План гетьмана наражався на провал через різні обставини, серед них згадане повстання Петра Іваненка (Петрика), якому історик приділив неабияку увагу в своїх дослідженнях³. О. Оглоблин ввів до наукового обігу раніше не відомі джерела, які стосувалися служби Кочубея в 90-х роках XVII ст. В цілому історик уникав однобічних висновків у своїх статтях та монографіях.

Серед дослідників-мазепознавців особливе місце посідає професор Б. Крупницький, який присвятив понад 40 праць висвітленню цієї доби. Грунтовна монографія «Гетьман Мазепа та його доба» була опублікована в Лейпцігу в 1942 р. та перевидана в 2003 р.⁴ Цей же автор у 1948 р. підготував цінну монографію⁵, в якій висвітлив діяльність гетьмана Д. Апостола, до числа родичів якого входили Кочубеї. Б. Крупницький дав оцінку діям Д. Апостола під час справи В. Кочубея та І. Іскри в 1707 – 1708 рр. та зарахував миргородського полковника до числа односторонців гетьмана І. Мазепи. Щодо Кочубеїв, то вони відобразилися в цій монографії як кар'єристи, що за прислужування російському цареві отримали свої маєтки⁶. Відповідна монографія Б. Крупницького теж була перевидана в новітній

¹ Оглоблин О. Ескізи з історії повстання Петра Іваненка (Петрика) / Оглоблин О. – К.: ВУАН, 1929. – 65 с.

² Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / Оглоблин О. – Нью-Йорк, 1960. – С. 124.

³ Оглоблин О. Нові матеріали до історії повстання Петра Іваненка (Петрика) / Оглоблин О. – Авсбург, 1949. – 14 с.

⁴ Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба / Крупницький Б. – К.: Україна, 2003. – 240 с.

⁵ Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба: в 2 ч. / Крупницький Б. – Ч. 2. – Авсбург, 1948. – 192 с.

⁶ Там само. – С. 23.

період¹. Новий погляд на діяльність гетьмана Д. Апостола та його оточення були відображені в статті Н. Герасименко².

В 1954 р. В. Луців у своїй праці побіжно висвітлив участь В. Кочубея у змові проти І. Самойловича, що призвела до приходу І. Мазепи до влади. Крім того, автор звернув увагу на формування «полтавської опозиції» до якої, на його думку, причетний був Кочубей³. Згаданий О. Оглоблин, який продовжував працювати над вивченням доби Мазепи, видав монографію про гетьмана, де показав роль В. Кочубея, як представника старшини в його оточенні⁴. Власне нас не цікавить вся мазепіана, а лише ті дослідження в яких згадуються Кочубеї. Фатальну роль у долі гетьмана зіграла Мотря Кочубей, докладні відомості про неї можна було зустріти практично у всіх історичних творах присвячених І. Мазепі, які описували кохання молодої дівчини та старого гетьмана.

Після виходу відомих праць із соціальної та економічної історії України в 20-х рр. ХХ ст., вже в 50 – 60-х рр. того ж століття з'явилися нові важливі дослідження з цієї тематики. У 1959 р. вийшла ґрунтовна праця В. Дядиченко, в якій автор характеризує суспільно-економічне життя і політичний устрій Лівобережної України⁵. Процес організації торгівлі на внутрішньому ринку Гетьманщини, експорт товарів за кордон та економічні взаємозв'язки із Російською імперією проаналізували в своїх працях

¹ Крупницький Б. Д. Гетьман Данило Апостол і його доба / [передм. В. М. Горобець]. – К.: Україна, 2004. – 288 с.

² Герасименко Н. О. Данило Апостол – гетьман Лівобережної України (1727 – 1734 рр.) / Н. О. Герасименко // Український історичний журнал. – 1992. – № 3. – С. 92-102.

³ Луців В. Гетьман Іван Мазепа / Луців В. – Торонто, 1954. – 130 с.

⁴ Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / Оглоблин О. – Нью-Йорк, 1960. – 461 с.

⁵ Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця ХVII – початку ХVIII ст. / Дядиченко В. А. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 532 с.

І. Гуржій¹, М. Ткаченко², Л. Мельник³. Отже, в радянський період історіографії також не було жодного комплексного дослідження історії роду Кочубеїв та на відміну від попереднього, в цей час переважали праці з політичної та соціально-економічної історії Гетьманщини. Власне російський історик М. Павленко у 1990 р. не відійшов далеко від радянських ідеологем, про що свідчать його радикальні висловлювання. Зокрема, він прирівнював гетьмана І. Мазепу до тих людей, в яких не було «нічого святого»⁴ та відмічав заслуги В. Кочубея та І. Іскри перед державою.

Принципово новий етап історіографії починається з 90-х рр. ХХ ст. і триває до сьогодні. Він може бути визначений як сплеск інтересу до історії Гетьманщини. Важливими ознаками цього періоду є широка тематика досліджень і розширення джерельної бази. Нові підходи були використані для відображення державності на Правобережній Україні у другій половині XVII – XVIII ст. В. Смолієм та В. Степанковим⁵. Актуальність цієї праці зростає в зв'язку із тим, що Кочубеї проживали на Правобережжі. Канцелярист В. Кочубей входив до оточення гетьмана П. Дорошенка, але його участь в політичному житті держави була відображена цими ж авторами у наступному виданні⁶.

Дослідження історії роду Кочубеїв продовжилося не лише в рамках мазепіани, а й в межах дослідження козацької старшини, як окремого стану

¹ Гуржій І. О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 року) / Гуржій І. О. – К.: Видавництво АН УРСР, 1962. – 206 с.

² Ткаченко М. М. До питання про соціально-економічний розвиток Лівобережної України (друга половина XVII – початок XVIII ст.) / М. М. Ткаченко // Український історичний журнал. – 1964. – № 1. – С. 77-81.

³ Мельник Л. Торгівельні зв'язки Києва і міст Лівобережної та Слобідської України з Москвою наприкінці XVIII ст. / Л. Мельник // Український історичний журнал. – 1979. – № 5. – С. 96-101.

⁴ Павленко Н. И. Петро Великий / Павленко Н. И. – М.: Мысль, 1990. – С. 261.

⁵ Смолій В. Правобережна Україна у другій половині XVII – XVIII ст. проблема державотворення / В. Смолій, В. Степанков. – К., 1993. – 71 с.

⁶ Смолій В. Петро Дорошенко. Політичний портрет: наукове видання / В. Смолій, В. Степанков. – К.: Темпора, 2011. – 632 с.

українського суспільства. Близькість Кочубеїв до гетьманських родин призвела до того, що нащадки генерального судді успішно здобували різні посади та чини в державі. Вивченням діяльності державних установ Гетьманщини, а поряд з тим і персонального складу різних урядів, займалися Я. Дашкевич¹, О. Апанович², О. Гуржій³, Т. Чухліб⁴, З. Когут⁵, В. Панашенко⁶ та інші. За новітнього періоду історіографії активно почало розроблятися питання формування та діяльності неурядової старшини: значного військового, бунчукового військового і значкового товариства⁷.

Працями, що започаткували сучасну історіографію досліджень генеалогії козацької старшини, включаючи й рід Кочубеїв стали публікації В. Кривошеї⁸ та В. Томазова¹. Тому на сучасному етапі інтерес до роду

¹ Дашкевич Я. Гетьманська Україна: полки, полковники, сотні Лівобережжя / Я. Дашкевич // Пам'ятки України. – 1990. – № 2 – С. 11-13; № 3. – С. 18-20.

² Апанович О. М. Генеральна канцелярія / О. М. Апанович // Неопалима купина. – 1995. – № 1 – 2. – С. 140-142;

³ Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право / Гуржій О. – К.: Основи, 1996. – 223 с.

⁴ Гуржій О. Гетьманська Україна / О. Гуржій, Т. Чухліб // Україна кризь віки. – Т. 8. – К.: Альтернативи, 1999. – 303 с.

⁵ Когут З. Російський централізм і українська автономія: ліквідація Гетьманщини, 1760 – 1830 / Когут З. – К.: Основи, 1996. – 317 с.; Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України / Когут З. – К.: Критика, 2004. – 351 с.

⁶ Панашенко В. З історії національно-державних інституцій: Генеральна військова канцелярія / В. Панашенко // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військово мистецтво. – К.: Генеза, 1998. – С. 252-276.

⁷ Панашенко В. Бунчукові товариші / В. Панашенко // Київська старовина. – 1997. – № 5. – С. 24-40; Панашенко В. Військові товариші / В. Панашенко // Київська старовина. – 1998. – № 3. – С. 166-174; Репан О. А. Бунчукове товариство у 1735 – 1739 роках / О. А. Репан // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 2001. – С. 37-38; Репан О. А. Значкове товариство у 1735 – 1739 рр. / О. А. Репан // Гуманітарний журнал. – 2000. – № 2. – С. 33-39.

⁸ Кривошея В. В. Українська козацька старшина. / Кривошея В. В. – Ч. 1: Урядники гетьманської адміністрації. Реєстр. – К., 1997. – 103 с.; Кривошея В. В. Генеалогія українського козацтва. Нариси історії козацьких

Кочубеїв проявляється у таких напрямках, що пов'язані із дослідженням козацько-старшинського стану та їх архівів, життя й діяльності гетьманів, функціонування державних структур Гетьманщини.

Про виокремлення ще одного привілейованого стану козацької старшини свідчили різні фактори, одним з них, але не специфічним, є становлення фамільних архівів. Першими, хто зацікавилися фамільними архівами козацької старшини були нащадки засновників цих родів: І. Забіла, П. Новицький, М. Маркевич. Уже починаючи з ХІХ ст. ці архіви стали об'єктами наукового дослідження, що пов'язано із роботами М. Максимовича, О. Лазаревського. З фамільним архівом Кочубеїв працював П. Клепацький, що вже зазначалося вище. Г. Папакін спробував підрахувати кількість архівів української лівобережної старшини другої половини ХVІІ – початку ХХ ст., він довів існування 114 таких одиниць, доля більшості з яких невідома². Г. Папакін присвятив своє дослідження фамільним архівам української шляхти на прикладі архівної спадщини роду Скоропадських, захистивши у 2005 році докторську дисертацію³. Дослідник

полків / Кривошея В. В. – К.: Стилос, 2002. – 395 с.; Кривошея В. В. Урядова старшина Гетьманщини. Енциклопедія / Кривошея В. В. – К.: «Стилос», 2010. – 792 с.

¹ Томазов В. В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина ХVІІ – початок ХХІ ст.) / Томазов В. В. – К.: Стилос, 2006. – 284 с.

² Папакін Г. В. Архів Скоропадських: фамільні архіви української родової еліти другої половини ХVІІ – ХХ ст. та архівна спадщина роду Скоропадських / Папакін Г. В. – К., 2004. – С. 214

³ Папакін Г. В. Фамільні архіви української лівобережної шляхти у ХVІІ і ХVІІІ ст. та збірка Скоропадських / Г. В. Папакін // Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. – К., 2003. – Вип. 8. – С. 28-57; Папакін Г. В. Архів Скоропадських: фамільні архіви української родової еліти другої половини ХVІІ – ХХ ст. та архівна спадщина роду Скоропадських / Папакін Г. В. – К., 2004. – 420 с.; Папакін Г. В. Приватні архіви української родової еліти в національній історії другої половини ХVІІ – ХХ ст. (на прикладі архівної спадщини роду Скоропадських): автореф. дис. ... док. історич. наук: 07.00.10 / Г. В. Папакін. – К., 2005. – 36 с.

з'ясував збірки старшинських родин, в які могли потрапити документи Кочубеїв. Нами також була зроблена спроба реконструкції фамільного архіву Кочубеїв¹.

По-новому показав відносини родини Кочубеїв із гетьманом Мазепою сучасний український історик С. Павленко². Автор провів велику роботу з пошуку нових джерел. Звісно, дослідник не міг оминати питання, яке пов'язане із причинами подання доносу В. Кочубеєм у 1707 – 1708 рр. Він заперечує ідеологеми попередніх століть, де основною причиною висувалась або вірність російському цареві, або помста за «наругу» над Мотрею Кочубей. С. Павленко навпаки вважає, що це не було основною причиною, оскільки конфлікт через Мотрю розгорівся значно раніше зазначених подій. На думку історика, В. Кочубей (бл. 1640 – 1708 рр.) належав до опозиційної партії, яка намагалася скинути гетьмана І. Мазепу та передати владу миргородському полковнику Д. Апостолу. Також у своїх монографіях С. Павленко показав систему тісних родинних зв'язків, яка склалася в Гетьманщині, що в різні часи впливала на історію держави.

На сучасному етапі історіографії комплексного дослідження роду Кочубеїв не представлено, а навпаки характерна персоніфікованість. У межах цих досліджень увагу привернув бунчуковий товариш, а згодом і полтавський полковник В. Кочубей (до 1684 р. – 1743 рр.). О. Репан за об'єкт дослідження обрав участь полтавського полку на чолі із Кочубеєм в

¹ Скрипченко Н. А. Історія фамільного архіву Кочубеїв (II половина XVII ст. – 1785 р.) / Н. А. Скрипченко // Наукові записки історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. XXXIII. – С. 12-17.

² Павленко С. Іван Мазепа / Павленко С. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. – 416 с.; Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники / Павленко С. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – 602 с.; Павленко С. За кого 300 років тому Мотря Кочубей вийшла заміж / С. Павленко // Вечірня Полтава. – 2008. – 24 січня. – С. 8.; Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники / Павленко С. – 2-ге вид. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 602 с.

російсько-турецькій війні 1735 – 1739 рр., таким чином ввівши до наукового обігу нові історичні джерела щодо діяльності полковника¹. Цей же автор продовжив роботу над темою генеральної та полкової старшини Гетьманщини².

В новітній період продовжилося дослідження життя та діяльності гетьмана К. Розумовського та відродження прав козацької старшини. О. Путро присвятив добі К. Розумовського та його оточенню ряд статей та монографію у двох частинах³. Дослідник звернув увагу на зростання ролі Кочубеїв у державі під час перебування на гетьманстві Розумовського.

Козацька старшина була тісно пов'язана між собою, перш за все, родинними зв'язками, що часто визначало вектор їхньої політики. На основі таких контактів організовувалися окремі політичні партії в осередку влади. Аналіз таких стосунків, на основі політичної історії Гетьманщини, провів В. Горобець⁴. Вплив тих же родинних зв'язків на історію Гетьманщини простежується у статті В. Пришляка⁵, зокрема, призначення В. Кочубея (? – 1743 рр.) на полковницький уряд через посвоячення з гетьманом

¹ Репан О. А. Полтавський полковник В. В. Кочубей у російсько-турецькій війні 1735 – 1739 рр. / О. А. Репан // Козацька спадщина: Альманах Нікопольського регіонального відділення НДІ козацтва при Інституті України НАНУ. – Дніпропетровськ: Пороги, 2006. – Вип. 3. – С. 186-190.

² Репан О. Генеральна старшина та полковники Гетьманщини в 1742 р. / О. Репан // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: [зб. наук. пр.] / [ред. кол.: С. І. Світленко [та ін.] – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського національного університету, 2008. – Вип. 6. – С. 44-51.

³ Путро О. І. Гетьман України Кирило Розумовський (нові штрихи до соціально – політичного портрета) / О. І. Путро // Український історичний журнал. – 2002. – № 5. – С. 105-118.; Путро О. І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.): в 2 ч. / Путро О. І. – Ч. I. – К.: ДАКККіМ, 2008. – 240 с.; Ч. II. – 288 с.

⁴ Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної та соціальної історії ранньомодерної доби України / Горобець В. – К.: Інститут історії України НАН України. – 2009. – 271 с.

⁵ Пришляк В. В. «Коротка передишка часів Апостола»: Гетьманщина у 1727–1734 роках / В. В. Пришляк // Україна крізь віки : зб. наук. пр. на пошану академіка НАН України, проф. В. Смолія. – К., 2010. – С. 568-591.

Д. Апостолом. На основі цих статей стає зрозумілим, що Кочубеї не гребували своїми родинними зв'язками для досягнення власних цілей, але і вони не були виключенням у своєму середовищі.

Представники козацьких старшинських родів Гетьманщини обзавелися родовими гербами, перейнявши цю традицію з Речі Посполитої. На науковому рівні розробку проблеми старшинської сфрагістики та геральдики розпочав О. Лазаревський, продовжили Г. Милорадович, М. Слабченко, В. Модзалевський, В. Лукомський. Історія та складові частини герба Кочубеїв (див. Додаток В) стали об'єктом вивчення І. Ситого¹.

Не менш цікавим і дуже важливим є опрацювання епістолярних джерел, адже їхній зміст проливає світло на життя козацької старшини, як членів суспільства Гетьманщини – їх побут, взаємовідносини, тощо. Приватне листування часто накопичувалося в фамільних архівах старшини. О. Дзюба проаналізувала приватне життя козацької старшини XVIII ст. на матеріалах епістолярної спадщини². Частина опрацьованих дослідницею листів стосувалася життя Кочубеїв, організації ними опіки над представниками своєї родини у різних життєвих ситуаціях. Окрему увагу О. Дзюба приділила інтимному листуванню гетьмана І. Мазепи із М. Кочубеїв. У цьому ж році О. Сокирко проаналізував еволюцію Генеральної артилерії козацької держави та відобразив діяльність генерального обозного С. Кочубея, який отримав великі повноваження, перебуваючи на цій посаді³.

Останніми роками з'явилися нові праці, але питання, які в них піднімалися залишились старими – це стосується й причин подання доносу

¹ Ситий І. Герб і печатка Кочубеїв / І. Ситий // Військовий історичний альманах. – 2010. – Число 2 (21), річник XI. – С. 81-87.

² Дзюба О. М. Приватне життя козацької старшини XVIII ст. (на матеріалах епістолярної спадщини) / Дзюба О. М. – К.: Інститут історії України, 2012. – 347 с.

³ Сокирко О. Г. Артилерія козацької держави: створення, розвиток, внутрішня організація (1648 – 1781 рр.) / О. Г. Сокирко // Український історичний журнал. – 2012. – № 4. – С. 35-51.

Кочубеєм на гетьмана Мазепу. Подання доносів у Гетьманщині було досить звичним явищем, але для донощика цей процес міг обернутися арештом. Враховуючи вказані обставини, О. Моця¹ та А. Бовгиря² намагалися зрозуміти на що саме сподівався В. Кочубей затіявши цю справу. Ці автори проаналізували систему створення, подання доносів та слідчий процес, яким вони закінчувалися.

В 2014 р. В. Кривошея видав ґрунтовну монографію, в якій вміщено інформацію про історію населених пунктів та родоводи головних представників козацької доби Полтавщини. Автор подав нові джерела з історії роду Кочубеїв, його поколінний розпис. Цінність даної праці полягає у тому, що автор відмічає форми контактів між різними соціальними групами Полтавського полку³. У цьому ж році була опублікована монографія І. Кривошеї, в якій історик досліджує походження та еволюцію неурядової старшини Української козацької держави, їх майновий стан і соціальний статус, персональний склад⁴. Вона доводить, що Кочубеї у 30-х рр. XVIII ст. належали до найвпливовіших і найбагатших родин Полтавщини. О. Ковалевська звернула увагу на історіографію дослідження портретів козацької старшини, у тому числі й Кочубеїв⁵.

¹ Моця О. П. Зрада й донос у контексті дослідження діяльності І. Мазепи / О. П. Моця // Український історичний журнал. – 2012. – № 5. – С. 65-76.

² Бовгиря А. М. Доноси у суспільно-політичному житті Гетьманщини XVII – XVIII ст. / А. М. Бовгиря // Український історичний журнал. – 2013. – № 1. – С. 67-79.

³ Кривошея В. В. Українське козацтво в національній пам'яті. Полтавський полк: в 2 т. / В. В. Кривошея. – Т. 1. – Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2014. – 500 с.; Кривошея В. В. Українське козацтво в національній пам'яті. Полтавський полк: в 2 т. / В. В. Кривошея. – Т. 2. – Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2014. – 492 с.

⁴ Кривошея І. І. Неурядова старшина Української козацької держави (XVII – XVIII ст.) : монографія / І. І. Кривошея. – Т. 1. – К.: Видавничий дім Д. Бураго, 2014. – 616 с.

⁵ Ковалевська О. Іконографія представників українського козацтва XVII – XVIII ст.: історіографія проблеми / О. Ковалевська // Історіографічні дослідження в Україні. – 2014. – № 24. – С. 329-372.

Лише в останні роки ХХ ст. почалося вивчення історії Гетьманщини та козацької старшини в Росії. Т. Таїрова-Яковлева відмічає, що на сьогодні практично відсутня російська україністика: «После плеяды блестящих и глубоких историков – украинистов, работавших в Петербурге и Москве в дореволюционный период (Д. Н. Бантыш-Каменский, О. М. Бодянский, Н. И. Костомаров, К. В. Харлампович) в советские времена возникла глубокая искусственная брешь»¹. Вона ж за об'єкт свого дослідження часто обирає період Гетьманщини часів правління гетьмана І. Мазепи. Дослідниця займається вивченням широкого спектру питань, аналізуючи не лише політичні відносини між двома країнами, а й приділяє увагу соціально-економічним відносинам у Гетьманщині². Т. Таїрова-Яковлева в останніх монографіях все більше уваги приділила діяльності генерального писаря В. Кочубея. Вона наголошує на тому, що Кочубей претендував на місце гетьмана Самойловича, але за збігом обставин програв Мазепі. Окрему увагу в її працях приділено стосункам гетьмана Івана Мазепи із Мотрею Кочубей, а також життю інших представниць цього роду Любові та Ганні Кочубей³.

Варто відмітити дослідження російського історика О. Алмазова стосовно діяльності гетьмана І. Самойловича. Історик працював над цією темою протягом декількох років, вивчаючи не лише відносини гетьмана

¹ Таїрова – Яковлева Т. Г. Шкваров А. Г. Петр I и казаки. Санкт-Петербург: Алетей, 2010. 456 с. – ISBN 978-5-91419-375-8 / Т. Г. Таїрова-Яковлева // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. – 2011. – № 2. – С. 234-241.

² Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок руїни / Яковлева Т. – К.: Основи, 1998. – 447 с.; Яковлева Т. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської ради до Андрусівської угоди (1659 – 1667 рр.) / Яковлева Т. – К.: Основи, 2003. – 643 с.; Таїрова-Яковлева Т. Мазепа / Таїрова-Яковлева Т. – М.: Молодая гвардия, 2007. – 271 с.; Таїрова-Яковлева Т. Г. К вопросу о формировании крупного частного землевладения в украинском Гетманстве (середина XVII – начало XVIII века) / Т. Г. Таїрова-Яковлева // *Славяноведение*. – 2012. – № 2. – С. 27-33.

³ Таїрова-Яковлева Т. Г. До питання про повсякденне життя представниць козацько-старшинських родин початку XVIII ст. / Т. Г. Таїрова-Яковлева // *Український історичний журнал*. – 2008. – № 3. – С. 202-209.

І. Самойловича з Російською імперією. Він проаналізував внутрішню¹ та зовнішню² політику гетьмана, його меценатську діяльність та ставлення до церкви. У результаті попередньої роботи дослідника у 2012 р. на світ з'явилася монографія – «Политический портрет украинского гетмана Ивана Самойловича в контексте русско-украинских отношений (1672 – 1687 гг.)». Саме на фоні українсько-російських відносин автор торкається відомостей про службу В. Кочубея у вказаних хронологічних рамках. В цілому питання українсько-російських відносин у своїх працях розглядають В. Артамонов³, О. Баранова, В. Бобилев, О. Каменський⁴, К. Кочегаров⁵, І. Курукін, Т. Таїрова-Яковлева⁶, Б. Флоря, О. Шкваров та інші.

Отже, історіографію історії роду Кочубеїв можна поділити на три етапи. Перший залежав від ступеня наближеності й ставленні авторів до роду Кочубеїв, нащадки яких проживала на той час у Російській імперії. У цей час через офіційну ідеологію сформувався образ «мученика» В. Кочубея, який рятував країну від «зрадника» І. Мазепи. В даний період переважали

¹ Алмазов А. С. Демократия на Левобережной Украине в период гетманства Ивана Самойловича (1672 – 1687) / А. С. Алмазов // *Clio-science: Проблемы истории и междисциплинарного синтеза. Сборник научных трудов.* – М., 2010. – Вып. 1. – С. 94-102.

² Алмазов А. С. Гетман Самойлович как важнейший политический информатор Москвы о положении в Речи Посполитой и на Украине / А. С. Алмазов // *Гуманитарий. Сборник научных трудов.* – М., 2006. – Вып. VIII. – С. 259-265.

³ Артамонов В. А. Позиции гетманской власти и России на Украине в конце XVII – начале XVIII века / В. А. Артамонов // *Россия – Украина: история взаимоотношений.* – М., 1997. – С. 89-100; Артамонов В. А. Вторжение шведской армии на Гетманщину в 1708 г. Образы и трагедия гетмана Мазепы / Артамонов В. А., Кочегаров К. А., Курукін И. В. – СПб.: Русская симфония, 2008. – 207 с.

⁴ Каменский А. Б. От Петра I до Павла I: реформы в России XVIII века (опит целостного анализа) / Каменский А. Б. – М.: РГГУ, 2001. – 575 с.

⁵ Кочегаров К. А. К истории пребывания в России гетмана П. Д. Дорошенка в 1677 – 1685 годах / К. А. Кочегаров // *Славяноведение.* – 2013. – № 2. – С. 17-50.

⁶ Таїрова-Яковлева Т. Иван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради» / Таїрова-Яковлева Т. – К.: Кліо, 2013. – 403 с.

генеалогічні розвідки. У радянській історіографії інтерес до Кочубеїв проявляли дослідники життя та діяльності гетьмана Мазепи, звісно, окрім спеціальної праці П. Клепацького, яка стосувалася безпосередньо господарської діяльності Кочубеїв. У цей час активно працювали вчені діаспори, які ввели до наукового обігу нові джерела та розцінювали дії В. Кочубея (бл. 1640 – 1708 рр.) переважно, як боротьбу за владу. На сучасному етапі Кочубеї фрагментарно представлені в працях, автори яких займаються вивченням генеалогії та діяльності козацької старшини, оточення гетьманів та соціально-економічного життя Гетьманщини.

Однак, у названих працях Кочубеї не є об'єктом спеціального дослідження, окрім, генеалогічних розвідок. Роботи, які існують на сьогодні, лише побіжно торкаються діяльності окремих представників із роду Кочубеїв, переважно В. Л. Кочубея та членів його родини. Нез'ясованими залишаються проблеми походження роду Кочубеїв, їх майновий стан та характер господарювання, відсутня повна панорамна картина шлюбних контактів, діяльність нащадків В.Л. Кочубея, а також їх місце в патронально-клієнтарних зв'язках Гетьманщини та Російської імперії.

1.2. Характеристика джерельної бази дослідження

Оскільки в історіографії рід Кочубеїв зображено побіжно і персоніфіковано, то єдиною можливістю дослідити історію цього роду залишаються джерела, як писемні так і речові, зображальні. Всі використані писемні джерела можна розподілити на дві основні групи – опубліковані і архівні. Архівні джерела виявлені в центральних та місцевих архівосховищах України та Росії. В цілому використані писемні джерела можна поділити на кілька груп, які виділяємо не за класичними видами, а за рівнем їх інформативності.

До першої групи належать документи персонального походження, які були написані представниками роду Кочубеїв – тестаменти, поменники, листи. Звісно, ця група джерел відображає суб'єктивний фактор, а саме

показує відносини в середині роду і ставлення Кочубеїв один до одного. Найбільш інформативним джерелом цього напрямку є тестаменти (духівниці, заповіти). Вони мають велику репрезентативність для генеалогічних досліджень, оскільки в них «простежується вся система родинних зв'язків»¹. Духівниці відрізняються одна від одної, адже їхній зміст залежав від матеріального становища заповідача, характеру його діяльності та особистого характеру². В складі фамільного архіву Кочубеїв були тестаменти Федора Жученка складені в 1680 р.³ та 1707 р.,⁴ за якими він передавав частину власних земельних володінь родині своєї доньки. У Диканському архіві зберігався тестамент полтавського полковника В. В. Кочубея від 1743 р., в якому він розподіляв майно між дітьми, давав настанови зберігати пам'ять про предків та тримати землі роду в цілісності⁵. Син полтавського полковника Павло Кочубей, також склав свій заповіт у 1786 р.⁶ Віднайдено заповіт маршала Глухівського повіту Василя Кочубея (1798 р.)⁷. Цей вид джерел дає можливість скласти генеалогічний розпис родини, охарактеризувати родову близькість, простежити контакти Кочубеїв із духовними особами та церквами, а також зафіксувати розподіл майна та шляхи його набуття. Звісно, не всі тестаменти є настільки інформативними, але всі моменти будуть проаналізовані в наступних розділах.

¹ Папакін Г. Архів Скоропадських: фамільні архіви української еліти другої половини XVII – XX ст. та архівна спадщина роду Скоропадських / Папакін Г. – К., 2004. – С. 265.

² Кривошея О. В. Тестаменти як складова фамільних архівів / О. В. Кривошея // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2009. – Вип. XXVI. – С. 81.

³ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. X, спр. 8438, арк.15.

⁴ ІР НБУВ, ф. X, спр. 8438, арк. 54-55.

⁵ ІР НБУВ, ф. X, спр. 8438, арк. 106-113.

⁶ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАК України), ф. 267, оп.1, спр. 60, 3 арк.

⁷ Российский государственный архив древних актов (дальше – РГАДА), ф. 1445, д. 376, 6 л.

Не менш важливим джерелом особового походження є поминальні записи козацької старшини Гетьманщини у монастирських та церковних синодиках. Синодик, пом'яник, поминальник – це книга з переліком імен померлих для поминання, а також, іноді, живих для виголошення заздравниці під час богослужіння. Синодики часто виконували функцію книг пам'яті¹. Перший, маловідомий на сьогодні, поминальний запис родина Кочубеїв зробила в 1684 р., передавши відповідну записку до монастиря Святої Катерини на Синайському півострові². Крім цього, рід Василя Леонтійовича Кочубея поминався у кількох церквах на території Гетьманщини, зокрема, у Михайлівському Золотоверхому монастирі в Києві та в Межигірському монастирі. У цих же синодиках був окремий поминальний запис роду Любові Кочубей (уродженої Жученко)³. В поменнику Софії Київської зберігся запис про рід полковника Василя Кочубея⁴. Ці джерела проливають світло на генеалогію досліджуваного роду та існування родової пам'яті. Нажаль у більшості поминальних записок вказано лише імена, тому послуговуючись лише цим списком важко здійснити повний генеалогічний розпис родини. Якщо порівнювати з віднайденими тестаментами, то поменники за інформативністю все ж їм поступаються.

Найбільш важливим та поширеним джерелом особового походження залишається приватне листування. На основі епістолярної спадщини можна доповнити біографічні відомості, реконструювати побут старшини,

¹ Кривошея В. В. Сегмент родової пам'яті в монастирських синодиках / В. В. Кривошея // Національна та історична пам'ять: Збірник наукових праць. – К.: Пріорітети, 2013. – Вип. 6. – С. 100.

² An Orthodox Pomjanyk of the Seventeenth – Eighteenth Centuries / [edited by M. Altbauer With the collaboration of I. Sevchenko and B. Struminsky]. – Harvard, [without Year of edition]. – P. 110.

³ Кривошея В. В. Сегмент родової пам'яті в монастирських синодиках / В. В. Кривошея // Національна та історична пам'ять: Збірник наукових праць. – К.: Пріорітети, 2013. – Вип. 6. – С. 104-105.

⁴ Поменник Софії Київської: археографічна публікація рукописної пам'ятки другої половини XVIII – першої чверті XIX ст. / [упорядкув. О. Прокоп'юк]. – К., 2004. – С.132.

характеризувати сферу їх діяльності, світогляд авторів. Епістолярна спадщина родини Кочубеїв другої половини XVII – кінця XVIII ст., представлена приватним листуванням між членами роду та їх оточенням. Представлені листи стосувалися державної та господарської діяльності Кочубеїв. В. Кочубей (бл. 1640 – 1708 рр.) листувався з різними особами, серед яких митрополит Варлаам (Ясинський), В. Велецький¹, Л. Полуботок, І. Новицький² та ін. У зібранні документів ієромонаха Серафима за період XVI – XVIII ст., що стосувалися історії Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря, збереглися листи В. Л. Кочубея до ігумена Сильвестра (Головчича) від 11 липня 1693 р. написані його власною рукою,³ а також до ігумена Захарія (Корниловича) від 25 серпня 1699 р.⁴, в яких генеральний суддя переказував волю гетьмана про надання монастиреві сіл. На прикладі приватного листування між Кочубеями та їх родичами можна зробити висновки, наскільки тісно вони між собою спілкувалися і перекладали обов'язки один на одного (особливо цікавою є переписка П. Сулими (уродженої Кочубей) зі своїм племінником І. Обідовським). За змістом листів можна простежити не лише професійну діяльність Кочубеїв⁵, а й процес підготовки ними до важливих у їхньому житті подій, що видно з послання полковника В. Кочубея до А. Руновського⁶. У дослідженні вперше було використано лист С. Лашкевича до майбутнього свата генерального обозного С. Кочубея, в якому йшла мова про майбутнє весілля їхніх дітей⁷.

¹ ІР НБУВ, ф. X, спр. 8460, 1 арк.

² Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. – Т. V: (1633 – 1699). – СПб.: Типография Э. Праца, 1853. – С. 155.

³ ІР НБУВ, ф. 307, спр. 536п/1762, арк. 68-71 зв.

⁴ ІР НБУВ, ф. 307, спр. 536п/1762, арк. 79-80 зв.

⁵ ІР НБУВ, ф. I, спр. 50968, 135-135 зв.

⁶ Приватні листи XVIII ст. / [підг. до видан. В. А. Передрієнко, відп. ред. М. А. Жовтобрюх]. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 81-82.

⁷ ІР НБУВ, ф. XII, спр. 381, 2 арк.

Другу групу джерел становлять спогади сучасників Кочубеїв. Звісно, ці спогади прямо пов'язані з тим, наскільки людина, що є їх автором, була наближеною до Кочубеїв. Таким унікальним нарративним джерелом є літопис канцеляриста Самійла Величка¹, який був написаний із залученням широкої джерельної бази. Головна цінність цього твору полягає у тому, що автор літопису входив до близького оточення Кочубеїв й навіть більше – проживав на території їхніх маєтків. С. Величко описав історичні події від часів Хмельниччини до 1700 р., зокрема, подавши інформацію про свого патрона генерального писаря В. Кочубея. Він виправдовував дії В. Кочубея та засуджував методи І. Мазепи, а в самому літописі посилався на приватні папери свого патрона (зокрема, листи). В дисертаційному дослідженні, за допомогою інформації поданої автором літопису, вдається доповнити систему патронально-клієнтарних зв'язків, яка склалася навколо родини Кочубеїв.

Сучасниками Кочубеїв були Я. Маркович, М. Ханенко, П. Апостол, які залишили історії власні щоденники (мемуари, спогади). Генеральний підскарбій Я. Маркович вів свій щоденник впродовж 1717 – 1767 рр. Він товаришував із родиною Кочубеїв і тому фіксував у своїх мемуарах різні події з їхнього спільного життя. Спроби опублікувати цей щоденник робилися тричі: О. Марковичем, О. Лазаревським, В. Модзалевським. Видання, здійснене нащадком автора у 1859 р. О. Марковичем, побачило світ із значними купюрами, до того ж у перекладі російською мовою². Ці недоліки були певною мірою ліквідовані О. Лазаревським³ – протягом 1893 – 1897 рр. опублікував на сторінках часопису «Киевская старина» більш

¹ Величко С. В. Літопис: у 2 т. / Величко С. В. / [пер., комент. Шевчук В. О., відп. ред Мишанич О. В.]. – Т. 2. – К.: Дніпро, 1991. – 642 с.

² Маркович Я. Дневныя записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича: в 2 ч. / Маркович Я. / [ред. Маркович А.]. – Ч. I. – М.: Типография Готье, 1859. – 520 с.

³ Маркович Я. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717 – 1767 гг.) / Маркович Я. / [ред. Лазаревский А. М.]. – Ч. 1 – 3. – К.: Киевская старина, 1893 – 1897.

повний варіант щоденника з деякими змінами у мові оригіналу¹. За ініціативи М. Грушевського, В. Модзалевський опублікував на сторінках «Жерел до історії України-Руси» щоденник генерального підскарбія Я. Марковича за період з 1735 по 1740 рр.² Цей щоденник є цінним джерелом, перш за все тому, що його автор є представником козацько-старшинського стану і яскраво відображує життя осіб його кола в Гетьманщині.

Щоденник генерального хорунжого М. Ханенка, що охоплює період з 1719 по 1754 рр., був опублікований О. Лазаревським³ та О. Титовим⁴. Якщо поглянути на хронологічні межі пам'ятки, то вони збігаються із часом життя нащадків генерального судді В. Кочубея. Отже, цей твір написаний сучасником, з яким Кочубеї перетиналися в урядових структурах та повсякденному житті. Таким чином, використовуючи порівняльний метод, можна приблизно відтворити життя інших козацьких старшин, включаючи Кочубеїв. М. Ханенко в щоденнику згадував про важливі події з життя Кочубеїв (весілля, участь у військових походах тощо).

Петро Апостол вів свій щоденник у 1726 – 1727 рр. перебуваючи у Петербурзі. Там він опинився в епіцентрі державного життя російської столиці, описуючи події, пов'язані із закриттям Малоросійської Колегії та процесом реставрації гетьманства. Цей щоденник, також був опублікований О. Лазаревським⁵. Якщо порівнювати ці три пам'ятки, то найбільш інформативними є щоденники Маркевича та Ханенка.

¹ Горобець В. Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I / Горобець В. – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – С. 12.

² Маркович Я. Дневник Якова Марковича, 1735 – 1740 / Маркович Я. [изд. Модзалевский В.] // Жерела до історії України-Руси. – Т. 22. – К. – Львів, 1913. – 385 с.

³ Ханенко Н. Дневник генеральнаго хоружаго Николая Ханенка (1727 – 1753 гг.) / Ханенко Н. / [изд. Лазаревский А.] – К., 1884. – 524 с.

⁴ Ханенко Н. Дневник Николая Ханенко (1719 – 1723, 1754 г.) / Ханенко Н. / [изд. Титов А.] // Киевская старина. – 1896. – Т. 54. – № 8. – С. 151-196.

⁵ [А. Л.] Дневник Петра Даниловича Апостола (май 1725 – май 1727 г.) / [А. Л.] // Киевская старина. – 1895. – Т. 50. – № 7. – С. 100-151.

Третю групу джерел складають матеріали, що відображають господарську діяльність Кочубеїв та їх економічний потенціал. До цієї групи ми відносимо описи майна, ревізії полків, купчі та обмінні записи. Такі ревізії полків проводилися регулярно в Гетьманщині XVIII ст., але значна частина цих матеріалів була втрачена. Нами було використано матеріали ревізій Полтавського полку (1718 р.¹ та 1732 р.²), що сьогодні зберігаються в ІР НБУВ, які дали можливість скласти перелік маєтностей Кочубеїв у цьому полку та кількість посполитих, що в них проживали на початку XVIII ст. Встановити повний перелік маєтностей допомогли матеріали «Генерального слідства про маєтності». «Слідством» було охоплено десять лівобережних полків, в яких проводилися описи протягом 1729 – 1730-х рр., для встановлення чисельності дворів податного населення, перевірки законності прав на маєтки козацької старшини, православного духовенства та шляхти. Збір даних відбувався не лише шляхом опитування старожилів, а й збором копій документів, що підтверджували права на володіння (купчі грамоти, універсали, царські укази тощо).

Наукова розробка «Генерального слідства про маєтності» розпочалась у 60-х роках XIX ст. у працях О. Лазаревського, Д. Багалія, І. Лучицького і триває до нашого часу. К. Лазаревська, донька часто згадуваного нами О. Лазаревського, застерігала, що до опублікованих даних «Генерального слідства про маєтності» потрібно ставитися критично³. У 1749 р. у Глухові відбулася пожежа, тоді постраждав архів Генеральної військової канцелярії (далі – ГВК), але козацька старшина подбала про відновлення такої важливої для них інформації і за основу ними була взята ревізія 1726 р. Сьогодні це джерело вивчають у першу чергу, як джерело дослідження соціально-

¹ ІР НБУВ, ф. І, спр. 54480/Лаз 29.

² ІР НБУВ, ф. І, спр. 54335/Лаз 23.

³ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8477, арк. 7.

економічних відносин¹ (розшарування міського населення², метрології тощо), а також, для дослідження генеалогічних питань³. Активну участь у виданні наступних «Слідств» брали В. Барвінський, М. Василенко, К. Лазаревська та В. Мякотин. Більшість публікацій було зроблено не з використанням оригіналів документів, а за копіями, що їх складали для місцевого використання⁴. Таким чином, хоча «Генеральне слідство про маєтності» ґрунтується на широкому документальному матеріалі, поряд з цим могли мати місце фальсифікації. Головна цінність цих джерел полягає у тому, що на їх основі вдалося встановити достатньо повну картину земель, що перебували у власності родини Кочубеїв на кінець 1720-х рр. Завдяки наведеним документам було визначено основні шляхи поповнення маєткового комплексу, а також утворення основних економічних центрів родини у зазначених роках. Родина Кочубеїв ставила собі головне завдання зберегти родові маєтки у повному обсязі та передати їх нащадкам, тому ревізії полків та збір статистичних даних, що проводилися з інтервалами в декілька десятків років, дають можливість це довести.

Наступним важливим джерелом є Генеральний опис Лівобережної України 1765 – 1769 рр. (Румянцевський опис Малоросії). Цей перепис населення та їх господарства проводився за наказом імператриці Катерини II, а реалізовувався Другою Малоросійською колегією, яку в той час очолював генерал-губернатор Петро Рум'янцеv. На сьогодні матеріали опису

¹ Ковальський І. С. Генеральний опис 1765 – 1769 рр. – джерело для вивчення соціально-економічних відносин на Лівобережній Україні / І. С. Ковальський // Український історичний журнал. – 1962. – № 2. – С. 97-101.

² Кулаковський В. М. Класове розшарування міського населення Лівобережної України у XVIII ст. / В. М. Кулаковський // Український історичний журнал. – 1980. – № 9. – С. 86-94.

³ Лобко Н. Матеріали Генерального опису Лівобережної України (1765 – 1769) як генеалогічне джерело / Н. Лобко // Український історичний журнал. – 2007. – № 4. – С. 60-69.

⁴ Швидько А. К. Анализ источников по социально-экономической истории Левобережной Украины / Швидько А. К. – Днепропетровск: ДГУ, 1981. – С. 51.

зберігаються у фонді № 57 Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (далі – ЦДІАК України) (969 книг). Вивчення цього джерела проводилося з комплексним аналізом у роботах М. Василенка¹, Д. Багалія², а також інших дослідників. Щодо сучасної розробки цього джерела, то в даному напрямі працюють Ю. Волошин³ та І. Сердюк⁴. Матеріали Румянцевського опису доводять, що в 60-х рр. XVIII ст. родина Кочубеїв зберігала свої родові маєтності в цілісності, збільшуючи їх обсяги. Крім того, вдалося виділити основні родові маєткові комплекси, що належали різним гілкам цього роду.

У зв'язку із частими описами майна старшинам потрібно було доводити своє право власності відповідним органам, тому вони намагалися тримати важливі папери під рукою. Такі комплекси документів козацької старшини в історіографії отримали назву фамільні архіви, до яких входили різні папери. Невідомою залишається доля та первинний склад фамільних архівів Кочубеїв. Цілком реально, що у Кочубеїв було декілька архівів. З паперами Диканського архіву вдалося попрацювати М. Григоровичу, який в 1869 р. звернувся до його власника князя С. Кочубея з проханням доступу до центру збереження історії його роду. У цей час М. Григорович готував книгу

¹ Василенко Н. К вопросу о децентрализации наших исторических архивов. – Судьба Румянцевской описи Малороссии / Н. Василенко // Киевская старина. – 1882. – №. 12. – С. 453-461.

² Багалей Д. Генеральная опись Малороссии. Эпизод из деятельности первого правителя Малороссии, графа П. А. Румянцева-Задунайского / Д. Багалей // Киевская старина. – 1883. – № 11. – С. 402-432.

³ Волошин Ю. Старовіри Гетьманщини в Генеральному описі Лівобережної України 1765 – 1769 рр. / Ю. Волошин // Київська старовина. – 2002. – № 2. – С. 117-142; Волошин Ю. Двори мешканців Полтави другої половини XVIII ст. (за матеріалами Румянцевського опису) / Ю. Волошин // Краєзнавство. – 2011. – № 4. – С. 39-52.

⁴ Сердюк І. Особливості відображення вікових категорій населення Лівобережної України в Румянцевському описі Малоросії / І. Сердюк // Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». – Черкаси, 2008. – Вип. 133 – 134. – С. 55-62; Сердюк І. Румянцевський опис Малоросії як джерело вивчення демографічних характеристик міст Гетьманщини / І. Сердюк // Історична пам'ять. – 2008. – № 3. – С. 144-152.

про О. Безбородька, якого поєднували з Кочубеями родинні зв'язки. У цьому архіві він знайшов для своєї праці багато корисного¹. Книга про О. Безбородька була опублікована, але працювати з архівом М. Григорович, очевидно, не припиняв. Під його керівництвом група осіб у 80-х рр. XIX ст., здійснила опис паперів, що зберігалися у фамільному архіві Кочубеїв у с. Диканька. З якою метою, за чиєї ініціативи та за яких обставин проводилося укладення регесту (опису документів) – невідомо. Можливо, такими діями князь С. В. Кочубей намагався врятувати родинні матеріали для нащадків. За повідомленням М. Григоровича родинні папери зберігалися окремо в «особливому ящику», складені хаотично, з порушенням хронології². Загалом, у процесі роботи з архівом були описані 4 286 документів, які хронологічно обмежувалися 1606 – 1840 рр. На сьогодні описи цих документів об'єднані в шість справ та зберігаються в Державному архіві Полтавської області (далі – ДАПО) у фонді «Опис документів, що зберігалися в Диканському архіві князя С. В. Кочубея» (Ф. 1071)³. Цей «Опис» не подає повного тексту документу, але дає основну інформацію про його автора, дату його створення і знайомить з коротким змістом. З цим же фамільним архівом, який був врятований від революційних подій на початку XX ст. працював П. Клепацький. Він вважав, що архів вміщував близько 11 тисяч документів⁴.

Очевидно, збирати фамільні папери в єдиний комплекс почав ще В. Л. Кочубей (бл. 1640 – 1708 рр.). Проводячи підрахунок відомих на

¹ Григорович Н. Канцлер князь Александр Андреевич Безбородко в связи с событиями его времени / Н. Григорович. – Т. 1: 1747 – 1787. – СПб., 1879. – 671 с.

² Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО) ф. 1071, оп. 1, спр. 1, 4 арк.

³ ДАПО, оп. 1, спр. 2, 235 арк.; спр. 3, 237 арк.; спр. 4, 192 арк.; спр. 5, 196 арк.; спр. 6, 196 арк.; спр. 7, 201 арк.

⁴ Клепацький П. Декілька документів з Диканського архіву Кочубеїв / П. Клепацький // Український археографічний збірник. – 1930. – Т. 3. – С. 253-255.

сьогодні документів з Диканського архіву, ми з'ясували, що з його ім'ям пов'язані два оригінали та дві копії універсалів, одна царська грамота та 14 купчих записів (з них 11 копій), дві обмінні записки. На даному етапі існування архіву до його складу потрапили документи тестя, полтавського полковника Ф. Жученка, (7 універсалів, 20 купчих записів (з них копій – 11), 2 листа адресованих Ф. Жученку та 2 тестаменти). Син В. Л. Кочубея – Василь (до 1684 – 1743 рр.) разом із с. Диканька успадкував, очевидно, батьківський архів. За В. В. Кочубея до його складу додалася велика кількість купчих (70 оригіналів, 88 копій), обмінних записів (3), «сказки» (3). Частину купчих договорів було укладено дружиною полтавського полковника Марфою (7). Крім цього, в архіві присутні декілька записів, що стосуються Анни Обідовської, уродженої Кочубей, та її сина Івана Обідовського (2 універсали). На цьому етапі до фамільного архіву потрапили документи спорідненого роду Іскрів. Серед паперів, що стосувалися подружжя Іскрів збереглося 18 універсалів (4 копії), 35 купчих записів (8 копій). Але, крім документів Жученків та Іскрів в архіві Кочубеїв були папери Герциків і Черняків¹.

Продовжуючи аналіз Диканського архіву, знаходимо купчі записи, що стосуються діяльності Павла Кочубея (10 оригіналів, 1 копія), а також, видані на його ім'я три урядові документи. З ім'ям Семена Васильовича Кочубея пов'язано 37 купчих (2 копії), 8 обмінних записів. В архіві були присутні документи, де суб'єктом укладених угод виступала Ксенія Кочубей (уроджена Демешко). Окрім того, в Диканському архіві були папери, що опосередковано стосувалися Кочубеїв та їх родичів, але відображали їх оточення.

¹ Папакін Г. Фамільні архіви української лівобережної старшини другої половини XVII – початку XX ст. Проект реконструкції [Електронний ресурс] / Г. Папакін // Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/References/Ukrainian_elite.php

Отже, характеризуючи наближено склад Диканського архіву, ми з'ясували, що на досліджуваному етапі в ньому кількісно переважали різні юридичні акти стосовно права власності Кочубеїв та їх військово-службової діяльності. Очевидно, архів був розпорошений серед нащадків. Наприклад, частина зібрання Василя Кочубея потрапила до архіву Марковичів¹. Диканський архів було знайдено місцевими жителями та спеціальними уповноваженими в родовому палаці на Полтавщині (с. Диканька) навесні 1919 р. Документи були врятовані і вивезені до Диканського Вотчинного Управління, а пізніше – перевезені до Центрального історичного архіву Полтавщини. На той час, Кочубеївський архів становив окремий фонд у Полтавському крайовому історичному архіві (з 1980 р. ДАПО). Але протягом Другої світової війни з ДАПО було втрачено 676 фондів, разом з таким цінним комплексом документів, як Диканський архів князів Кочубеїв, Яготинський архів Рєпніних та інші². Цей архів вважається втраченим на сьогодні, тому аналізувати його склад можливо лише на основі збережених описів та копій документів.

Враховуючи вище сказане, сумніви в існуванні Диканського архіву Кочубеїв розвіюються, але виникає запитання щодо інших документальних фамільних комплексів. В. Модзалевський, розповідаючи про Кочубеїв у своїй генеалогічній розвідці, посилався на те, що «роспись дополнена сведениями, почерпнутыми из Ярославцакого Архива Кочубеев»³. Отже, поряд з Диканським зібранням існувало Ярославецьке, яке виділяли в окремий архів. Якщо історія зберегла хоч якісь відомості стосовно диканського комплексу, то щодо інших архівів Кочубеїв цього не сталося.

¹ ІР НБУВ, ф. І, спр. 53707 – 53761 /12/, арк. 12.

² Яненко З. Особові фонди, втрачені Державним архівом Полтавської області у роки Другої світової війни / З. Яненко // Студії з архівної справи та документознавства. – Т. 4. – К., 1999. – С.151.

³ Модзалевський В. Л. Малороссийский родословник: в 4 т. / В. Л. Модзалевський. – Т. 2: Е – К. – К.: Типография Т-ва Г. Л. Фронцевича, 1910. – С. 524.

Аналізуючи зміст документів з Диканського архіву, стало зрозумілим, що більшість з них стосувалися лише території Полтавського полку, при цьому решта володінь Кочубеїв містилася в Ніжинському, Лубенському, Стародубському, Чернігівському та Переяславському полках. У цьому випадку ми погоджуємося з припущенням Г. Папакіна, який пише що: «У зв'язку з наявністю кількох гілок роду фамільні архівалії зберігалися в м. Диканці Полтавської губернії, с. Дубовичах на Чернігівщині, с. Ярославець Глухівського повіту Чернігівської губ.»¹. Нажаль, склад останніх двох нам поки що невідомий.

Варто зазначити, що у Російському архіві давніх актів у Москві (далі – РГАДА), виділений окремий фонд № 1445 «Графи Кочубеї» (789 спр.). Хронологічні межі документів, що зберігаються в ньому сягають 1661 – 1915 рр. Він був сформований із господарських, службових, приватних документів різних членів роду Кочубеїв. Матеріали цього фонду включають копії уже відомих гетьманських універсалів і царських грамот, а також документи, що стосуються їхніх маєтностей в Ніжинському полку (купчі записи, описи нерухомого майна², книги прибутків тощо). Окремі папери Кочубеїв знаходяться в критичному стані (пошкоджені, вигоріло чорнило тощо) та більшість з них стосуються історії роду XIX ст. Цей фонд був виділений із фонду «Скоропадські» (Ф. 317) у 1935 р. і описаний протягом 1949 – 1953 рр.³ Відсутня інформація про те, звідки надійшли ці документи, але проаналізувавши їхній зміст, ми дійшли висновку, що в РГАДА, очевидно, збереглися папери із Ярославецького архіву Кочубеїв.

¹ Папакін Г. Фамільні архіви української лівобережної старшини другої половини XVII – початку XX ст. Проект реконструкції [Електронний ресурс] / Г. Папакін. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/References/Ukrainian_elite.php

² РГАДА, ф. 1445, оп. 1, д. 142, 5 л.

³ Российский государственный архив древних актов. Путеводитель: в 4 т. / [сост. Эскин Ю. М.]. – Т. 4. – М.: Археографический центр, 1999. – С. 286-289.

Отже, саме в фамільних архівах старшини зосереджувалося найбільше паперів стосовно їхньої господарської діяльності. Якщо поглянути на вміст Диканського архіву Кочубеїв в межах другої половини XVII – кінця XVIII ст., то в ньому кількісно переважають різні купчі та обмінні записи. Варто додати, що серед тих паперів, які стосуються Ніжинської гілки Кочубеїв, теж переважають купчі записи та описи майна. Відповідна практика лише зайвий раз доводить, що для козацької старшини найціннішим були їх землеволодіння.

Четверту групу джерел складають актові документи, що характеризують службову діяльність Кочубеїв. До цієї групи відносяться нормативні та законодавчі документи органів державної влади (універсали, накази, промеморії), компути. Універсали – це публічно-правові акти, що видавалися гетьманами, а інколи й полковниками, кошовими отаманами, представниками генеральної старшини, а також накази перерахованих посадових осіб¹. Для досліджуваної теми універсали мають велике значення, оскільки їхній зміст проливає світло на кар'єрне просування членів роду Кочубеїв, отримання ними рангових землеволодінь тощо. Інколи, за змістом універсалів та відповідно до тих умов, в яких вони були прийняті, можна простежити ставлення влади до адресатів відповідного документу. Останнім часом, науковцями було проведено величезну роботу з опрацювання джерел – виявлення, систематизація та публікація гетьманських універсалів. Використані документи охоплюють період правління І. Самойловича², І. Мазепи³, І. Скоропадського, П. Полуботка¹ та Д. Апостола. Крім окремих

¹ Калакура Я. С. Історичне джерелознавство / Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. – К.: Либідь, 2002. – С. 360.

² Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657 – 1687) / [упор. І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко.] – К. – Львів, 2004. – 1088 с.

³ Універсали Івана Мазепи (1687 – 1709) / [упор. І. Бутич]. – К. – Львів: НТШ, 2002. – 780 с.; Універсали Івана Мазепи (1687 – 1709) / [упор. І. Бутич, В. Ринсевич]. – Ч. 2. – К. – Львів: НТШ, 2006. – 800 с.

публікацій джерел, активно з'являються публікації на сторінках наукових журналів.

Велика кількість неопублікованих актових джерел знаходиться в архівних фондах України та Росії. Матеріали, що містяться в ЦДІАК України дозволяють детально дослідити службу Кочубеїв у різних державних установах. Фонд Генеральної військової канцелярії (Ф. 51) вміщує документи, що дають можливість простежити діяльність Кочубеїв у різних політичних урядах, відтворити їх кар'єрне просування, а також їх участь у внутрішній і зовнішній політиці гетьманської держави. В діловодстві ГВК є багато чолобитних, рішень, які відображають господарські заняття і майнове становище різних груп населення, їх контакти із козацькою старшиною. Серед документів гетьманської канцелярії збереглися чорнові та білові книги і компути² (чисельний склад армії, реєстр, список) тощо. Хронологічні межі паперів, що зберігаються у фонді, охоплюють період 1656 – 1765 рр. Але через різні обставини, зокрема, пожежі та війни, частина паперів ГВК була втрачена. Щодо компутів, як поіменних реєстрів козацького війська, то в останні роки було опубліковано низку цих джерел³. На відміну від першого реєстру 1649 р., в наступні компути вносилися відомості про посполите населення, міщан та цехову організацію. Компути 1732 р. та 1733 р., 1734 р., 1735 р. є цінними джерелами для характеристики політичної та військової діяльності представників роду Кочубеїв, зокрема, полтавського полковника В. Кочубея (до 1684 – 1743 рр.). Завдяки змісту компутів було з'ясовано, що Любові Кочубей та її сину Василю, були підпорядковані курінчики та

¹ Універсали Павла Полуботка (1722 – 1723) / [упор. В. Риневич]. – К.: Віпол, 2008. – 720 с.

² ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 4897, 10 арк.

³ Джерела з історії Полтавського полку. Середина XVII – XVIII ст. / [упоряд., підгот. до друку, перед. В. О. Мокляк]. – Т. I: Компути та ревізії Полтавського полку. Компут 1649 р. Компут 1718 р. – Полтава: АСМІ, 2008. – 400 с.

протекціанти – ці групи і їх контакти будуть проаналізовані у четвертому розділі дисертаційного дослідження.

Ще один комплекс актових джерел зберігається в фонді «Похідна канцелярія гетьмана Кирила Розумовського» ЦДІАК України (Ф. 269). Представлені в ньому документи проливають світло на діяльність генерального обозного С. Кочубея і його контакти з гетьманом.

У дослідженні зужито інформаційний потенціал з фондів РГАДА. Важлива інформація міститься в фондах «Малоросійських справ» (Ф. 124), «Малоросійського приказу» (Ф. 229), «Графи Кочубеї» (Ф. 1445). Склад документів дуже різноманітний – від царських наказів, гетьманських універсалів до описів прийомів гетьманських послів. Фонд «Малоросійських справ» містить багато паперів, що стосуються переписки гетьмана із козацькою старшиною. Саме для реконструкції історії роду Кочубеїв, біографічних відомостей про генерального суддю В. Л. Кочубея та його контакти, важливим джерелом є документи судово-слідчої справи 1707 – 1708 рр.¹ Матеріали цієї справи були вперше опрацьовані Д. Бантыш-Каменським, оскільки саме за його сприяння та вчителя дослідника Г. Ф. Міллера, було сформовано окрему колекцію «Малоросійські справи»². Матеріали судово-слідчої справи В. Кочубея були опубліковані О. Бодянським³, а у 2008 р. перевидані С. Павленком⁴. Після зрівняння архівних матеріалів та опублікованих документів із справи В. Кочубея та І. Іскри, з'ясовано, що вони між собою майже не відрізняються. Серед

¹ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, 303 л.

² Малороссийский приказ. Описи фонда № 229 Российского государственного архива древних актов / [отв. ред. Т. Г. Таирова-Яковлева]. – М.: Древнехранилище, 2012. – С. 8.

³ Бантыш-Каменский Д. Н. Источники Малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским и изданные О. Бодянским: в 2 ч. / Бантыш-Каменский Д. Н. – Ч. 2: 1691 – 1722. – М.: Университетская типография, 1859. – 340 с.

⁴ Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / [упор. С. О. Павленко]. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 1144 с.

неопублікованих джерел – копії приватних листів В. Кочубея, І. Іскри та інших учасників акції, списки вилученого майна у затриманих. Крім того, не опубліковано окремі повідомлення, що стосуються процесу розслідування та переправлення затриманих до гетьманського обозу під Борщагівкою. Нам вдалося відтворити основні етапи цієї справи за матеріалами слідства, про що йтиметься в наступному розділі дисертації. Крім вищевказаної судово-слідчої справи у цьому фонді зберігається лист Любові Кочубей та гетьмана Івана Скоропадського. Дуже важливі документи містяться в фонді «Малоросійського приказу» (Ф. 229) серед яких описи українських посольських місій до Москви за участі В. Кочубея в 1684 – 1685 рр.¹ та 1685 – 1686 рр.² Факт присутності В. Кочубея (бл. 1640 – 1708 рр.) у складі цих місій, яка вирішувала важливі державні питання, надавала його постаті високого політичного авторитету.

Важливе місце у джерельній базі історії України посідають речові джерела (пам'ятки матеріальної культури). Інформаційно-складними джерелами є пам'ятки архітектури, адже подають інформацію про різні аспекти людської діяльності. Ці пам'ятки прийнято класифікувати за призначенням: житлові, культові, господарські, оборонні та поховальні споруди. До першої групи відноситься будинок генерального судді В. Кочубея в Батурині. Він належить до нечисленних пам'яток цивільної архітектури Північного Лівобережжя XVII – XVIII ст., що збереглися до наших днів. У 2005 р., були проведені археологічні дослідження будинку, а також реконструкція його первинного вигляду³. Дослідження цієї споруди було розпочато в 60-х роках XX ст. та продовжено М. Цапенком у подальші роки. Культові споруди були представлені безпосередньо в маєтках Кочубеїв. Серед них Троїцька (1780 р.) та кам'яна Миколаївська церква (1797 р.) в

¹ РГАДА, ф. 229, оп. 1, д. 90, 141 л.

² РГАДА, ф. 229, оп. 1, д. 179, 229 л.

³ Ситий Ю. Реконструкція зовнішнього вигляду садиби В. Кочубея на Чорній річці / Ю. Ситий, С. Дмитрієнко // Батуринські читання. 2007: Збірник наукових праць. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – С. 267.

с. Диканька, які збереглися до нашого часу. Саме в Миколаївській церкві, яку неодноразово перебудовували нащадки, в підвалі була створена родова усипальниця. Для цих та інших церков Кочубеї купляли різне начиння. Щодо інших видів споруд, то вони не збереглися до нашого часу, але їх існування було зафіксовано у різних писемних джерелах. Серед матеріалів Генерального опису Лівобережної України присутні описи володінь роду Кочубеїв, включно із повідомленнями про господарські споруди (амбари, сараї). Збереглися відомості про різні фундації Кочубеїв на території Полтавщини, які фактично не збереглися до нашого часу, зокрема палац у Диканьці¹.

До пам'яток матеріальної культури належить одяг страченого В. Кочубея. Легенди переповідають, що сорочка генерального судді з іншими речами після страти була складена до скрині і, очевидно, передана нащадкам. На 1824 р. сорочка зберігалася в Покровській церкві в с. Жуки. В 1837 р. протоієрей Іов Павловський передав її С. В. Кочубею на зберігання². Певний час, натільна сорочка В. Кочубея зберігалася в Миколаївській церкві с. Диканьки, а потім була перенесена до родового палацу в цьому ж селі. На початку ХХ ст., ця пам'ятка була знайдена разом із фамільним архівом. На сьогодні сорочка, в якій був страчений В. Л. Кочубей, а також, жупан та портрет, знаходяться в «Скарбниці» Полтавського краєзнавчого музею. Нещасний випадок стався із онуком В. Кочубея, генеральним обозним С. Кочубеєм, якого у 1753 р. пограбували. У зв'язку із цим він надав детальний опис втраченого майна: чоловічий, жіночий та дитячий одяг, частина якого була оброблена золотом, а також, ювелірні прикраси (персні, намисто, сережки), взуття, посуд, зброя, гроші тощо³.

¹ Шевченко Л. Духовні фундації родини Кочубеїв на Полтавщині / Л. Шевченко // Українська академія мистецтва. Дослідницькі та наукові методичні праці. Збірник наукових праць, 2011. – № 18. – С. 229- 239.

² ДАПО, ф. 1071, оп. 1, спр. 6, арк. 15.

³ ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 11489, арк. 2-11.

Козацька старшина не лише своїм зовнішнім виглядом та умовами життя відрізнялася від інших соціальних станів Гетьманщини. Вона мала свої герби та печатки, які належать до групи сфрагістичних джерел. Печатки є носіями знакової системи, що мають велике значення для вивчення епохи, суспільного устрою, приватних родових традицій тощо. Печатки вирізалися на твердому матеріалі, як – то: камені, метали і ставилися на металах (золоті, сріблі, свинці), воску, сургучі, папері.¹ Символи, що зображалися на печатках, є вихідними даними для геральдики. Наявність гербового знаку Кочубеїв була зафіксована на їх печатках. Такі печатки збереглися у листі В. Кочубея до І. Забіли 1696 р. та в листі до І. Черниша 1707 р. На одній з них через аббревіатуру вказані ім'я, прізвище і посада, а на другій – тільки ім'я та прізвище.² Вищевказані символи печатки були збережені представниками родини. Свідченням цього є печатки полтавського полковника В. Кочубея від 23 травня 1730 р., та 21 грудня 1731 р., на якій було зображене серце з двома хрестами, шолом та рослинний орнамент навколо щита³. Основні елементи, які містилися на гербовій печатці, увійшли в основу дворянського герба Кочубеїв.

Одними із найцінніших історичних джерел є портрети, які відображали не лише зовнішній вигляд людини, а й епоху, розкривали внутрішній світ портретованого. Прижиттєвих портретів В. Л. Кочубея збереглося небагато. Відомо, що один із портретів знаходиться серед експонатів колекції Д. Яворницького в Дніпропетровському національному історичному музеї, а інший зберігається в Харківському державному музеї образотворчого мистецтва. Існував посмертний портрет В. Л. Кочубея, який був виконаний

¹ Алфьоров О. Особові печатки Правобережної України: кінець XVIII – перша половина XIX ст. / Алфьоров О. – Біла Церква: Видавець О. В. Пшонківський, 2005. – С. 5.

² Ситий І. Герб і печатка Кочубеїв / І. Ситий // Військовий історичний альманах. – 2010. – Число 2 (21), річник XI. – С. 81.

³ Там само. – С. 87.

на металі після його страти і вміщений до скрині із особистими речами¹. Інші портретні зображення були пізнішими копіями і зберігалися у володіннях нащадків. У 1859 р., Т. Шевченко виконав портрет В. Кочубея на замовлення П. Кочубея для подарунку В. Тарновському (див. Додаток Д)². Якщо порівняти пізніші копії портрета В. Кочубея, то вони схожі між собою і, очевидно, скопійовані із гравюри О. Осипова початку ХІХ ст. В 1910 р., В. Модзалевський у своїй книзі вперше опублікував портрет полтавського полковника В. Кочубея з дружиною.

Отже, джерельна база для дослідження історії роду Кочубеїв у старшинському середовищі Лівобережної Гетьманщини з середини ХVІІ – кінця ХVІІІ ст., достатньо широка та представлена різними за походженням джерелами. Шляхом комплексного дослідження основних груп джерел, можна визначити персональний склад роду, простежити кар'єрне зростання Кочубеїв та їх участь у політичному житті країни, визначити соціальне становище та економічний потенціал родини. Наявні джерела дозволяють з'ясувати особливості господарської системи в маєтностях Кочубеїв, встановити шляхи набуття землеволодінь та процес становлення системи рангових володінь, дослідити побутове життя його представників. Але, разом з тим – відчутний брак джерел, які б проливали світло на походження роду, службу канцеляриста В. Л. Кочубея та його нащадків.

Загалом можемо констатувати, що стан джерельної бази визначається як цілком репрезентативний, що дозволяє здійснити комплексне дослідження теми та віднайти відповіді на поставлені завдання.

¹ Український портрет ХVІ – ХVІІІ століть. Каталог-альбом. – К.: Артанія Нова, 2006. – С. 150.

² Шевченко Т. Повне зібрання творів в десяти томах. – Т. 10: Живопис, графіка 1857 – 1861. – К., 1963. – С. 35.

РОЗДІЛ 2

РІД КОЧУБЕЇВ: ПОХОДЖЕННЯ, ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД РОДУ

2.1. Історичні витоки роду Кочубеїв

Козацько-старшинські роди були елітними соціальними прошарками Гетьманщини. Дослідження з генеалогії козацької старшини представлені в історіографії, що дає можливість скласти загальне уявлення про станову ієрархію тогочасного суспільства. На сьогодні дуже важливі не лише генеалогічні розвідки, а й реконструкція цих родів у соціально-політичному аспекті. Рід Кочубеїв об'єктом таких досліджень ще не виступав.

Генеалогію часто тлумачать як науку, що встановлює походження індивідів, ступінь спорідненості між ними, вивчає історію окремих родів. Втім, на сьогодні генеалогія вже виходить за рамки однієї науки, тому можна відзначити її міждисциплінарний статус. Генеалогія подає не лише історію окремих сімей, але і їхню участь у соціальному, економічному, політичному, культурному житті країни.

Цілком закономірно, що першими інтерес до власної родової історії виявляли нащадки, які досить часто компенсували брак достовірної інформації, створюючи родові легенди. Генеалогічними легендами оповиті початки родоводів не лише козацької старшини, а й шляхти, міщанства, тож це явище було досить закономірним. Таку практику ми спостерігаємо на прикладі роду Кочубеїв, оскільки достеменно не відомо, хто їхній предок-засновник. Становлення окремого козацько-старшинського стану сприяло розвитку практичної (утилітарної) генеалогії, покликаної обґрунтовувати права на владу та привілеї її представників. Генеалог В. Томазов вказує, що практичний етап був першим у генеалогії козацької старшини, а другим був науковий, що позначився критичним ставленням до джерельної бази¹. Оскільки українська держава мала специфічні, порівняно з Європою,

¹ Томазов В. В. Генеалогія козацько-старшинських родів... – С. 91.

особливості історичного розвитку, то практичний період генеалогії козацької старшини тривав від другої половини XVII ст. до середини XIX ст. Нижня хронологічна межа була пов'язана з початком заснування нової козацької аристократії, а верхня межа – з закінченням офіційного визнання козацької старшини в російському дворянстві, коли формувалися державні генеалогічні інститути, критичні підходи до аналізу генеалогічного матеріалу¹.

З того часу, коли нащадки козацької еліти почали здобувати добру освіту, а також усвідомили себе як верхівку українського суспільства, з'явився інтерес до генеалогії власного роду. Рукописні родові хроніки найчастіше зберігалися в фамільних архівах. На жаль, більшість з них було втрачено при розоренні старшинських родових маєтків у різні часи (розпорошення між нащадками, фізичне знищення та ін.).

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. українська еліта прагнула законодавчого визначення їхнього становища, зрівняння з російськими привілейованими верствами. Тривала конвертація старшини в дворянство пройшла в кілька етапів. По-перше, старшина шукала документальних підтверджень своїх прав на отримання цього статусу. Звідси виникають практики впорядкування фамільних архівів, а також складання генеалогічних легенд. Реконструкція витоків роду не могла спиратися виключно на генеалогічні легенди, але цей матеріал важливий для реконструкції родової пам'яті. Внаслідок проголошення 28 квітня 1785 р. «Жалуваної грамоти дворянству» козацька старшина масово почала шукати документи для підтвердження свого шляхетства, але не завжди ці документи були достовірними. Таке значне розширення українського дворянства призвело до того, що дворянські зібрання стали підконтрольними департаменту Герольдії Сенату, яка ускладнювала перевірку генеалогічних документів і родових легенд. Доводити права козацької старшини на дворянство почали

¹ Томазов В. В. Генеалогія козацько-старшинських родів... – С. 92.

Г. Полетика, В. Полетика, В. Чарниш, Р. Маркович, а продовжили М. Милорадович, Т. Калинський, М. Маркевич та інші¹.

Згідно з родинними переказами, предок Кучук-бей – кримський татарин – перебрався на українські терени, прийняв християнську віру і отримав ім'я Андрій. Ця легенда закріпилася, очевидно, в момент, коли Кочубеї отримували дворянство – її зафіксовано в Третій частині «Общего гербовника дворянських родов Всероссийской Империи»: «Родъ Кочубеевъ происходитъ изъ полу острова Крымскаго и почитался въ числе знатнейшихъ благородныхъ въ Татарскомъ народе, какъ то доказывається самымъ названіемъ Бея, которое въ Области Крымской есть первое владевшей тамъ Чингиской фамилии присвояемое только поколеньями отъ Ширина и Мансура производящими... Одинъ изъ сихъ Беевъ вышедъ въ 16^{мь} столетии въ Украину Малороссийскую восприялъ православную Грекороссийскую Восточную веру, и поселившись подъ именемъ Андрей Кочубей служилъ въ чинахъ войска тамошняго. Сынъ его Леонтий Андреевичъ Кочубей находился такъ же въ чине знатного Товарища Войсковаго...».² Ця легенда, яку запропонував укладач Гербовника 1799 р., є родинним переказом, що став офіційним доведенням їхньої шляхетності. В. П. Кочубей (1768 – 1834 рр.), який отримав князівський та графський титули, теж використовував цю легенду. А. В. Кочубей (1790 – 1873 рр.) у своїй «Сімейній хроніці», також коротко згадав цей переказ.

Звісно, кожен представник старшинського стану намагався підібрати собі визначне походження і підтвердити цим законні права на привілеї. Кожен зі старшин обирав свій шлях для пошуків, частина з них зверталася до польського шляхетського коріння, частина – до козацько-старшинського, але всі претенденти на дворянський титул намагалися натякнути власними родовими історіями на визначне (елітне) походження.

¹ Томазов В. В. Генеалогія козацько-старшинських родів... – С. 101-102.

² Общий гербовник дворянских родов Всероссийской Империи, начатый в 1797 году. – Ч. 3. – СПб., 1799. – С. 49-50.

Основний аргумент, що може свідчити на користь татарського походження Кочубея, звісно, – це його прізвище. За ним можна визначити етнічну належність пращурів (і нинішніх нащадків за умови дотримання традицій роду). На думку історика М. Сумцова, серед українських прізвищ багато мали татарське походження, безпосередньо ті, що закінчуються на «бей»¹. Дослідник наголошує, що між українським і татарським етносом здавна були тісні контакти, найчастіше військові, а рідше – торгові. Ці впливи простежуються не лише в антропонімії, а й у назвах гідронімів, також багато слів, загальноновживаних в українській мові, мають тюркське походження. Цей погляд повністю підтримав мовознавець Ю. Редько. На його думку, основними аргументами на користь українсько-татарських контактів теж є закінчення прізвища «бей», або «бег», що означало титул турецького або татарського достойника, що відповідав українському «пан». Так, прізвище Кочубей – це складне слово, перша частина якого – ім'я, а друга – титул². Філологи теж відзначають вплив татарського походження на прізвище «Кочубей»³. Але дослідники звертають увагу на етимологію слова «кочубей», що буквально означає «посмітюха, жайворонок чубатий»⁴. Отже, родова легенда підтверджує татарське походження Кочубеїв, але спиратися лише на неї історики не можуть. Філолог В. Демченко вказує, що через контакти Київської Русі з кочовиками уже з XV ст. поширеними були тюркські апелятиви, які згодом оформилися в офіційні українські прізвища⁵.

¹ Сумцов М. Ф. Малорусские фамильные прозвания / М. Ф. Сумцов // Киевская старина. – 1885. – Т. XI. – С. 226.

² Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Редько Ю. К. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 191.

³ Варбот Ж. Ж. Заметки по славянской этимологии (укр. *кочубей*, русск. *настырный, измывается*) / Ж. Ж. Варбот // Этимология. – М.: Наука, 1968. – С. 68-78.

⁴ Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [редкол.: Мельничук О. С. (голова) та ін.]. – Т. 3: Кора – М. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 67.

⁵ Демченко В. М. Етимологія прізвищ України: чинники державності / В. М. Демченко // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. Збірник наукових праць. – 2010. – № 2 (3). – С. 177.

Присутність тюркського елементу серед козацтва відзначають багато інших дослідників. Так, історик Н. Яковенко підтримує ідею про те, що козаки запозичили в татар чимало побутових реалій, оскільки це фіксувалося в їхньому зовнішньому вигляді, в заміні назв для буденних широковживаних понять¹.

Отже, Кочубеї цілком імовірно могли походити від знатної родини, що жила в Кримському ханстві. На жаль, бракує джерел, які б підтверджували ці перекази. В легенді також ідеться, що засновником роду був татарин Кучук-бей, який охрестився під православним ім'ям Андрій, хоча про нього нащадки досить рідко згадують. Дивно, що в «Родословной книге дворян Новгород-Северскаго наместничества», укладеній 1788 р. за життя статського радника та глухівського предводителя дворянства В. В. Кочубея (? – до 1792 рр.), висхідна родоводу велася від В. Л. Кочубея, а про його попередників взагалі не згадувалося².

Так чи інакше, родовий переказ Кочубеїв використали в історичних працях дослідники роду, але не всі з нею погоджувалися. Наприклад, граф Григорій Олександрович Милорадович прирівнював цей родовий переказ до легенди. Свою критику він обґрунтовував так: «Андрей Кочубей полтавський козаць, некоторые потомки показали. Якто предокъ ихъ былъ татаринъ крещенный. *Это ни на чемъ не основано и бездоказательно* (курсив наш. – Г. Н.)»³. Хоча самі Кочубеї ідентифікували себе як нащадки відомих предків і по можливості наводили вище згадану легенду.

Ще одне питання, яке намагалися вирішити історики, стосується визначення часу життя засновника роду Кочубеїв. Відомий дослідник історії козацько-старшинських родів О. Лазаревський, на відміну від інших, датував

¹ Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. / Яковенко Н. – К.: Генеза, 1997. – С. 120.

² ІР НБУВ, ф. І, спр. 60497, арк. 603.

³ Милорадович Г. А. Родословная книга Черниговского дворянства / Милорадовичъ Г. А. – Т. II. – СПб., 1901. – С. 86.

його появу XVI ст.¹ В. Модзалевський зазначив, що цей кримський татарин народився в першій половині XVII ст.² Виникає питання, якщо Андрій Кочубей потрапив на Запоріжжя приблизно в цих роках, то чому його не внесли до Зборівського реєстру 1649 р. Варто додати, що ім'я сина Андрія Кочубея – Леонтій, також не трапляється серед відомих на сьогодні козацьких реєстрів XVII ст. Чому, маючи християнське ім'я, Андрій не змінив свого прізвища? Можливо, нащадки хотіли підкреслити цим своє високе соціальне становище, оскільки «бей» – це титул вождя в Кримському ханстві. Така деталь дає підстави засумніватися в достовірності родової легенди Кочубеїв, оскільки вони могли її цілком вигадати. Одним із руйнівників таких старшинських міфів став О. Лазаревський: «Заперечення істориком вірогідності більшості дворянських родовідних, висвітлення ним переважно в темних, згущених кольорах побуту й діяльності козацької старшини викликали невдоволення багатьох нащадків української родової знаті»³.

Оскільки на сьогодні не відомі історичні джерела, які б підтверджували родову легенду Кочубеїв, визнати її достовірність ми не можемо. З іншого боку, ця легенда, очевидно ретельно готувалась і досить міцно закріпилася в пам'яті далеких нащадків та їхнього оточення. Цікаво, що в середині XX ст. Віктор Вікторович Кочубей (1893 – 1957 рр.), який жив у еміграції, мав прізвисько «Татар», яким його називало багато сучасників⁴. Можливо, це також один із елементів родової ідентифікації та пам'яті. Неясність походження роду Кочубеїв породила серед дослідників різні відповідні теорії й припущення. Наприклад, існує гіпотеза, що рідні В. Л. Кочубея могли

¹Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий: Кочубеи... – С. 439.

² Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 2. – С. 524.

³ Воронов В. І. Генеалогічні дослідження українських істориків другої половини XIX – початку XX ст.: історіографічний аспект / В. І. Воронов // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Розвідки з теорії та методології досліджень / [зб. наук. пр. / відп. ред. Болебрух А. Г. [та ін.]. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 80.

⁴ ДАПО, ф. Р.-8831, оп. 19, спр. 25, арк. 2 зв.

переселилися в Гетьманщину з околиць Одеси, яка тоді йменувалася Кочубеїв (Качибей, Хаджибей)¹.

Логічно продовжує тему татарського походження роду Кочубеїв питання його віросповідання. Легенди про їхню мусульманську віру, очевидно, поширив народ, поряд з оповіданнями про незліченні багатства родини. В різних писемних джерелах зафіксовано, що В. Л. Кочубей та його нащадки сповідували православ'я. Кочубеї були донаторами й фундаторами храмів, виділяли пожертви, мали контакти з православним духовенством. Попри це, легенди про те, що Кочубеї сповідували іслам, побутували ще досить довго. Нового повороту ця справа набула тоді, коли князі Кочубеї перед революційними подіями ХХ ст. виїхали з родового Диканського маєтку. Працівники Полтавського краєзнавчого музею розпочали рятувати речі з цього палацу, а в кабінеті князя за портретом В. Л. Кочубея було знайдено таємні двері до двох кімнат, одна з яких була схожа на таємну «каплицю». Мешканці села, коли це побачили, відразу заговорили про те, що князь вільно ставився до церковних правил і сповідував іншу віру, не православну². Серед населення ходило багато чуток про таємну кімнату: «Була вона завжди зачинена на замок і право входити туди мали тільки чоловіки родини...»³. Цю кімнату інколи вважали музеєм і скарбницею, куди було сховано речі татарської культури, які вивіз предок Кочубеїв. Можливо, ця кімната була призначена для збереження родинних реліквій, адже саме тут певний час зберігалася сорочка, в якій стратили В. Л. Кочубея. Отже, чутки про мусульманське віросповідання також є черговою легендою, до якої ми радимо ставитися скептично, оскільки факти діяльності Кочубеїв свідчать

¹ Кішик В. Нариси з історії одного роду: [Про Кочубеїв] / В. Кішик // Полтавський Краєзнавчий музей: Збірник наукових статей, 2001 – 2003 рр. – Полтава: Дивосвіт, 2004. – С. 97.

² Кончин Е. Кто спас кочубеевские сокровища? / Е. Кончин // Вокруг света. – 1985. – Октябрь. – №. 10. – С. 22.

³ Ромозанова Н. Кімната № 101 / Н. Ромозанова // Молода Полтавщина. – 5 червня 2003. – № 20 (51). – С. 6.

про інше. В народі ходило багато переказів про незліченні багатства Кочубеїв. В одній із легенд ідеться про те, що князь разом з садівником і кучером закопав свої коштовності в Диканьці, в одному з підземних ходів, яких у селі була ціла мережа. Відкидати легенди та власне родові перекази ми не можемо, адже вони показують особливості епохи, ознайомлюють зі ставленням до них місцевого населення.

Фамільна пам'ять проявляється в різних речах. Родова пам'ять включає не лише легенди, перекази, але й зберігання родинних реліквій, портретів, тощо. Кочубеї, як і більшість козацько-старшинських родин, довго усвідомлювали свою єдність. Рід Кочубеїв пережив трагедію 1707 р. і відновився саме завдяки своїй єдності. Ознаками спільної ідеології були родові герби. Наявність гербового знаку було зафіксовано раніше, ще на печатках. Елементи гербової печатки ввійшли в основу родового герба. Відомо про печатку генерального писаря 1696 р. на якій зображено: у щиті серце, в якому два хрести, над щитом коронований шолом з трьома пір'їнами, навколо щита намет у вигляді стилізованого рослинного орнаменту та літери – «В К П В И Ц П В З Є» («Василий Кочубей Писарь Войска Их Царского Пресветлого Величества Запорозкого Єнеральный»). На другій печатці, в листі генерального судді В. Кочубея до І. Черниша від 15 червня 1701 р. зазначено лише ініціали «В», «К» («Василий Кочубей»)¹. Названі елементи гербової печатки є ознакою шляхетної гідності. На думку І. Ситого, тогочасна геральдична мода та релігійний менталітет В. Кочубея вплинули на обрання ним зазначеної символіки. Відомо, що Кочубеї користувалися трьома гербами: дворянським, графським, князівським. Хронологічні межі дисертаційного дослідження зумовлюють аналіз дворянського герба. І. Ситий припускає, що він з'явився в період, коли В. Л. Кочубей служив генеральним писарем (1687 – 1699 рр.).

¹ Ситий І. Герб і печатка Кочубеїв. – С. 86.

Розгляньмо інформацію, яку надає кожна з частин цього родового герба. В щиті на блакитному полі зображено червоне серце, на якому – два золоті хрести. Щит увінчано «обыкновенным Дворянским Шлемом с Дворянскою на нем Коронаю» і трьома страусовими пір'їнами. Намет на щиті блакитний і червоний, підкладений золотом. Щитотримачами є лев (праворуч) та воїн в «малороссийской одежде» зі списом, піднятим вістрям угору (ліворуч). Під щитом було написано девіз: «ELEVOR UBI CONSUMOR»,¹ що в перекладі означає «Коли згораю, відроджуюсь». Девіз пояснював відродження роду Кочубеїв і подвиг їхнього предка перед державою. Російський геральдист О. Лакиєр розцінює складові герба Кочубеїв як ознаки відданості Вітчизні у зв'язку з жертвою В. Кочубея. Тому на честь цієї втрати родині подаровано цей герб².

На момент появи герба В. Кочубея, не пізніше 1696 р., припадає час конститування старшинського прошарку українського суспільства як спадкоємця шляхти з притаманними їй атрибутами³. Щит, шолом, корона, намет – це ознаки шляхетської гідності. На думку І. Ситого, В. Кочубей під час створення родового герба пішов за практикою тих часів, адже комбінації християнських символів: хрест, серце, зірки, місяць з шаблями, списками, луками, стрілами, часто трапляються на різних речах, що побутували в Гетьманщині, особливо на гербах. Ми погоджуємося з дослідником, що за основу герба було взято загальноприйняті шляхетські традиції з додаванням українських традиційних, навіть релігійних символів. Це, звісно, сприяло становленню самобутності української старшини, що особливо простежувалося в гербах її представників.

Цікаво поглянути, як нащадки сприймали свій родовий герб. В. В. Кочубей (бл. 1750 – 1800 рр.), подаючи в 1797 р. в Герольдмейстерську

¹ Общий гербовник дворянских родов Всероссийской Империи, начатый в 1797 году. – Ч. 3. – С. 49.

² Лакиер А. Русская геральдика / Лакиер А. – М.: Книга, 1990. – С. 358.

³ Ситий І. Герб і печатка Кочубеїв [кінця XVII – першої третини XVIII ст.] / І. Ситий // Сіверянський літопис. – 2008. – № 5. – С. 9.

контору документи про внесення їх у «родословную книгу», як доказ дворянства також надавав малюнок родового герба. В. Кочубей так охарактеризував основні складові цього герба: «Серце зь двумя золотыми крестами поддерживаемое львомъ и малороссийским войскомъ Знаменуеть... кресты веру къ Богу и верность къ Государю, а сердце любовь къ отечеству. Левъ неустрашимость, а воин храбрость»¹. У цих паперах наводилась коротка біографічна довідка про його предків, тому ознакою хоробрості, звісно, були дії його прадіда В. Л. Кочубея (1707 – 1708 рр.).

Найчастіше гербові зображення походять із часу конвертації старшини в дворянство, але це не означає, що до того часу гербів у старшини не було. Родина Кочубеїв мала свій герб іще на кінець XVII ст., свідченням чого є гербова печатка генерального писаря. Старшина отримувала дворянство не одномоментно, а в кілька етапів. Достеменно не з'ясовано, коли отримали дворянство саме Кочубеї. Найранішою датою звістки про Кочубеїв-дворян є 1788 р., коли вони згадуються в списку дворян Новгород-Сіверського намісництва².

Отже, родова легенда про визначне татарське походження Кочубеїв, очевидно була вигадана нащадками у XVIII ст., для підтвердження свого соціального престижу на момент перетікання до стану російського дворянства. Цілком імовірно, що ця легенда могла засновуватися на правдивих фактах, що підкреслюється етимологією прізвища «Кочубей». Решта легенд, які виникали в народі, зокрема щодо незлічених скарбів та іншої віри своїх панів, могли бути вигідними для самих Кочубеїв і використовуватись ними як частина символічного капіталу.

Рід Кочубеїв зберігав свої традиції, що проявилось в різних речах. Перш за все, їх поєднував спільний родовий переказ про походження роду, який з часом був закріплений в офіційних документах. Вони зберігали своє родове прізвище, а також мали практику давати ім'я «Василь». Якщо початки

¹ РГАДА, ф. 1445, оп. 1, д. 17, 7 лл.

² ІР НБУВ, ф. І, спр. 60497, арк. 602 зв.-603 зв.

роду Кочубеїв оповиті легендами, то з часів В. Л. Кочубея (бл. 1640 – 1708 рр.) все змінилося, а особливо після його страти. Представники роду боролися за повернення свого становища в суспільстві Гетьманщини. Протягом століть вони зберігали речі, що належали В.Л. Кочубею, замовляли сорокауст для його поминання, адже саме за його подвиги вони так міцно трималися серед еліти старшинського середовища.

2.2. Персональний склад роду Кочубеїв

Під час реконструкції родоводу Кочубеїв ми зіткнулися з головною проблемою – браком історичних джерел. Хоча завдяки розвідкам істориків ХІХ ст. та ХХ ст. було закладено основу для генеалогічного розпису представників роду Кочубеїв, адже частина з цих авторів встигла попрацювати з фамільним архівом родини.

Важливим джерелом для реконструкції поколінного розпису роду є поминальні записи його представників. Найраніший поминальний запис роду Кочубеїв було складено в 1684 р., ще за життя В. Л. Кочубея. «Поминальну записку» написали в м. Батурині та передали для внесення до поменника в монастир Святої Катерини на Синайському півострові. На сьогодні до нього рідко звертаються дослідники історії старшинських родів. Перевірити достовірність цього джерела ми наразі не можемо, але доцільно буде згадати, що у В. Л. Кочубея були контакти з представниками монастирів на Синаї. У 1697 р. до В. Л. Кочубея було надіслано листа від архієпископа святої Синайської гори Іоанікія. В ньому архієпископ дякував Кочубеєві за фінансову допомогу: «...коли перед тим виказали ви свою любов як ктитор і помічник наш, коли було взято при вашому сприянні велику й багату милостиню» та обіцяв їм «...як нових ктиторів, усіх разом, все благородіє вашого потомства, і за упокій душ тих, що у блаженстві преставилися,

поминаємо (курсив наш. – Г. Н.) постійно»¹. Отже, в Синайському монастирі справді поминався рід Кочубея.

Цю «Записку», вміщену до збірника православних старожитніх текстів Синайського монастиря XVII – XVIII ст., видав Український дослідний інститут при Гарвардському університеті². За сприяння далеких нащадків цього роду, копію «Записки» було передано з м. Нью-Йорка до м. Полтави, де й опубліковано 1995 р.³ Ця «Поминальна записка» складається з 38 імен під заголовком «Сей род Василя Кочубея». Імена представників роду було поділено на дві частини, у верхньому полі записано живих, на той час 14 осіб, а в нижньому полі перелічено покійних – 22. Хоча три імені з першого поля було обкреслено з написом «пре(ставися)».

Рід Василя Леонтійовича Кочубея поминався в кількох церквах на території Гетьманщини. У синодику Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві було записано поминальний ряд роду генерального судді Василя Леонтійовича Кочубея: Василь, Іван, Леонтій, Марія, Федір, Євфимія, князь Георгій, Василь, Марія, Мотря, немовля Симеон, немовля Данило, немовля Михайло, немовля Андрій, немовля Павло, немовля Василь, немовля Марфа, черниця Єфимія⁴.

Рід Кочубея поминався і в Межигірському монастирі: Леонтій, Марія, Євфимія, Федір, Ганна, Герасим, Данило, Марія, Євгенія, Катерина, Олена, Семен, Михайло, Андрій, Марія, черниця Євфимія, Марія, Марина, Ірина, Феодора, Омелян, Федір, ієрей Петро, Марія, Василь, Анастасія.⁵ Під час

¹ Величко С. В. Літопис. – Т. 2. – С. 548.

² An Orthodox Pomjanyk of the Seventeenth – Eighteenth Centuries / [edited by M. Altbauer With the collaboration of I. Sevchenko and B. Struminsky]. – Harvard, [without Year of edition]. – P. 110.

³ Кішик В. «Поминальна записка» В. Л. Кочубея останньої чверті XVII ст. / В. Кішик // Християнські старожитності Лівобережної України. – Полтава: Археологія. – 1995. – С. 87-91.

⁴ ІР НБУВ, ф. 307, спр. 538/1744, арк. 24 зв.

⁵ Кривошея В. В. Сегмент родової пам'яті в монастирських синодиках. – С. 105.

зіставлення вже відомої генеалогічної інформації з текстом синодика напрошується висновок про те, що до поминального ряду було внесено як Кочубеїв, так і Жученків (рід дружини Василя Леонтійовича Кочубея).

Окремо в синодику Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря поминався рід Любові Федорівни Кочубеї (уродженої Жученко): *Іван, Параска, Федір, Євфимія, Леонтій, Марія*, Феодора, Ганна, Ганна, Іван, немовля Симеон, Михайло, Андрій. На думку історика В. Кривошеї, попередній запис і запис про рід генерального судді В. Кочубея в Межигірському монастирі зробила саме його дружина Л. Кочубей¹. Окрім цих поменників збереглися інші записи, що стосуються полтавського полковника В. Кочубея та його сестер Г. Обідовської та М. Забіли (синодик Київського Михайлівського монастиря)². В «Поменнику Софії Київської» зберігся запис про рід полковника Василя Кочубея, там було записано імена померлих родичів: «Василія. Мавры. Іереа Іакова. Павла»³. Як бачимо, авторами цих поминальних записів були найчастіше жінки роду. В. Кривошея в результаті аналізу цих та інших поменників козацької старшини прийшов до висновку, що жінки відіграли визначну роль у збереженні родової пам'яті, що ускладнило зміст поминальних записів, адже в одному поминальному ряді нерідко об'єднувалося кілька родів⁴.

Генеалогічну інформацію, окрім поменників, подають біографічні джерела. До таких можна віднести свідчення В. Л. Кочубея про самого себе від 1708 р. Під час слідства спричиненого доносом генерального судді на гетьмана, першого неодноразово допитували. Кочубей повідомив про мету доносу, його основні положення і своїх помічників. Це далеко не все, що збереглося серед матеріалів слідчої справи, адже генеральний суддя свідчив

¹ Кривошея В. В. Сегмент родової пам'яті в монастирських синодиках. – С. 105.

² Там само. – С. 113.

³ Поменник Софії Київської... – С.132.

⁴ Кривошея В. В. Сегмент родової пам'яті в монастирських синодиках. – С. 114.

про своє майно, шляхи отримання прибутків, родинні стосунки¹. Матеріали слідчої справи буде детально проаналізовано в наступних розділах. Досить інформативна «Записка на Орлика Кочубеева»², адже в ній генеральний суддя Кочубей виправдовувався після звинувачень Орлика в його некомпетентності. Кочубей подав в записці основні біографічні відомості про свою освіту та службу. До цих джерел можна віднести «сказку» П. В. Кочубея (1762 р.), в якій ішлося про його службу та вік³. Звісно, біографічні джерела є першорядними для реконструкції роду.

Наше завдання полягає в тому, щоб у даному підрозділі сформувати родовід, поколінні розписи та цілісні біографії кожного з представників роду, з середини XVII – до кінця XVIII ст. На основі цих даних ми зможемо відтворити кар'єри й напрями соціального просування різних поколінь Кочубеїв на тлі соціально-політичних процесів у Лівобережній Гетьманщині.

Поколінний розпис роду має такий вигляд:

- I**
- 1. Андрій Кочубей**
- II**
- 2. Леонтій Андрійович (? – до 1684 рр.)**
Д. Марія (? – до 1684 рр.)
- III**
- 3. Василій Леонтійович (бл. 1640 – 1708 рр.)..... 2**
Д. Любов Федорівна Жученко (? – 1722 рр.).
- IV**
- 4. Василь (II) Васильович (до 1684 – 1743 рр.)... ..3**
Д. 1) Настасія Апостол
Д. 2) Марфа Іванівна Янович
- 5. Федір Васильович (до 1684 – 1729 рр.).....3**

¹ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 278-283.

² РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 155-164.

³ ЦДІАК України, ф. 223, оп. 1, спр. 322, 1 арк.

Д. 1) <i>Анастасія Василівна Скоропадська</i> (? – 1723 рр.).	
Д. 2) <i>Н. дружина</i>	
– <i>Анна (Ганна) Василівна</i> (до 1684 – ? рр.).....	3
Ч. Іван Павлович Обідовський	
– <i>Мотря Василівна</i>	3
Ч. NN (Чуйкевич)	
– <i>Марія Василівна</i> – (? – після 1704 і до 1708 рр.).....	3
Ч. Василь Степанович Забіла	
– <i>Параска Василівна</i> – (? – 1726 рр.).....	3
Ч. 1717 р. – Федір Іванович Сулима (? – 25 серпня 1726 рр.)	
– <i>Катерина Василівна</i> – (?–1726 –? рр.).....	3
– <i>Н. донька</i>	3
Ч. NN (Рабленко)	

V

6. Семен Васильович (1725 – 13 грудня 1779 рр.).....	4
Д. <i>Ксенія Герасимівна Демешко</i> .	
7. Павло Васильович (1737 – 26 липня 1786 рр.)	4
Д. <i>Уляна Безбородько</i> (14 березня 1742 – 24 березня 1777 рр.)	
8. Василь (III) Васильович (? – до 1792 рр.)	4
Д. <i>Марфа Дем'янівна Оболенська</i> (бл. 1736 – 25 березня 1815 рр.)	
9. Іван Васильович (? – 1743 рр.).....	4
10. Петро Васильович (? – 23 липня 1769 рр.)	4
– <i>Олена Василівна</i>	4
Ч. 1) Іван Турковський (? – до 1743 рр.).	
2) Яків Тарнавський.	
– <i>Марфа Василівна</i>	4
Ч. Василь Семенович Лизогуб.	
– <i>Анастасія Василівна</i>	4
Ч. Яків Григорович Лизогуб.	
– <i>Уляна Василівна</i>	4

- Ч. Іван Михайлович Скоропадський (? – 1782 рр.)**
 – *Анна (Ганна) Василівна*.....4
Ч. С. Томара (1718 – ? рр.)

VI

- 11. Михайло Семенович (1751 – ? рр.)**.....6
 Д. *Агафія Степанівна Лашкевич* (бл. 1761–1791 рр.)
 – *Надія Семенівна*6
Ч. Потьомкін Петро Сергійович.
12. Василь (IV) Васильович (бл. 1750 – березень 1800 рр.)8
 Д. *Олена Василівна Туманська* (1762 – 23.12.1836 рр.)
 – *Єлисавета Василівна* (? – травень 1800 рр.).....8
Ч. 1781 р. – Іван Андрійович Маркевич (1742 – 1814 рр.)
13. Аполлон Павлович7
14. Віктор Павлович (11.11.1768 – 3.06.1834 рр.).....7
 Д. *Марія Василівна Васильчикова* (10 вересня 1779 – 12 (24) січня 1844 рр.)
 – *Олександра Павлівна* (1769 – 14.02.1838 рр.)7
Ч. Григорій Петрович Милорадович (8 січня 1765 – 19 травня 1828 рр.).

Отже, згідно родової легенди, татарин Кучук-бей переселився «в Україну Малороссийскую», прийняв православ'я під ім'ям Андрій та служив «в чинах войска тамошняго»¹, але на цьому свідчення про нього вичерпуються. У своїй записці (1708 р.)² В. Кочубей згадував про визначне походження свого тестя Ф. Жученка, також про свого родича І. Іскру, але ні слова – про своїх предків. О. Лазаревський вважав, що при нагоді насолити П. Орлику, В. Кочубей обов'язково скористався б можливістю зайвий раз

¹ Общий гербовник дворянских родов Всероссийской Империи, начатый в 1797 году. – Ч. 3. – С. 49-50.

² Бантыш-Каменский Д. Н. Источники Малороссийской истории... – Ч. 2. – С. 146-150.

підкреслити свою гідність, зокрема, згадавши про «знатних» батька і діда¹. Скептично ставиться до знатного походження Андрія Кочубея граф Григорій Милорадович. Він вважав, що, за свідченням окремих нащадків, Андрій Кочубей був полтавським полковником, але це ні на чому не засновано і бездоказово². На противагу цьому В. Модзалевський у родоводі Кочубеїв зазначав, що є кілька родів різного походження з таким прізвищем. Окремо автор подав нащадків кримського татарина Андрія Кочубея, який жив у першій половині XVII ст.³ Жоден із відомих на сьогодні поменників роду Кочубеїв не розпочинаються ім'ям Андрій.

Леонтій Кочубей, очевидно, жив у першій половині XVII ст. й народився в другій половині XVI ст., адже в «Поминальній записці» 1684 р. біля його імені була позначка «преставився». В інших відомих поменниках В. Л. Кочубея, ім'я його батька стояло на перших місцях. За родовою легендою, Л. Кочубей служив у чині знатного військового товариша⁴, але його постать також не висвітлена в джерелах. Про Леонтія не згадує автор родинної хроніки Аркадій Кочубей.

Дружиною Леонтія Кочубея була Марія, її ім'я записано в поменниках наступним після чоловікового. Очевидно, на 1684 р. Марія Кочубей уже померла. Інколи висувають припущення, що вона могла бути уродженою Чуйкевич. Зважаючи на родові традиції Кочубеїв, пов'язані з практикою давати хлопчикам ім'я Василь, Василь Леонтійович Кочубей міг назвати доньку Марією на честь своєї матері. Леонтій і Марія Кочубей, можливо, мали двох дітей: сина Василя й дочку, але про останню відомостей взагалі не збереглося. Є згадки про те, що вона була заміжня за Павлом Романовичем

¹ Лазаревский А. М. Очерки малороссийских фамилий: Кочубеи... – С. 446.

² Милорадович Г. А. Родословная книга Черниговскаго дворянства. – Т. II. – С. 86.

³ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 2. – С. 524.

⁴ Общий гербовник дворянских родов Всероссийской Империи, начатый в 1797 году. – Ч. 3. – С. 49-50.

Дублянським (у 1732 р.), бунчуковим товаришем, новомлинським сотником¹. На думку В. Кривошеї, її рід поминався в Любецькому Антонієвому монастирі².

Значно більше відомостей збереглося про Василя Леонтійовича Кочубея. Він народився близько 1640 р. Маємо кілька варіантів щодо дати його хрещення. Перший пов'язаний з тим, що стара Кочубеїха разом з невісткою служила в церкві молебень, «кажеться, по случаю именинь свого мужа» – відбувалося це 22 березня в понеділок³. Друге припущення, також засноване на повідомленнях Л. Кочубей, яка згадувала про «именини мужа ее на Обрезанієв день і Василя Великаго», а також про те, що гетьман І. Мазепа був на іменинах В. Кочубея 1 січня 1707 р.⁴ За церковним календарем (новий стиль) день Василя припадає на 14 січня.

Імовірно Кочубей народився на Правобережжі, хоча це достеменно не з'ясовано. В. Кривошея вважає, що він міг переселитися з Уманщини на Лівобережну Україну, або потрапити сюди через Запорізьку Січ⁵. Зовсім інша точка зору була в О. Лазаревського, який вважав, що В. Кочубей міг народитися в селі Диканька, цим він пояснював одруження простого канцеляриста з донькою полтавського полковника, представника одного з найстаріших родів Гетьманщини, які мешкали по сусідству в селі Жуки⁶. На підтримку цієї теорії можна згадати про те, що Андрія Кочубея деякі нащадки називали полтавським козаком (с. Диканька належало до

¹ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 2. – С. 527.

² Кривошея В. В. Українське козацтво в національній пам'яті. Полтавський полк: в 2 т. / В. В. Кривошея. – Т. 2. – Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2014. – С. 36.

³ Лазаревский А. М. Очерки малороссийских фамилий: Кочубеи... – С. 447.

⁴ Павленко С. О. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники / Павленко С. О. – 2-ге вид. – К.: Києво-Могилянська академія, 2009. – С. 280.

⁵ Кривошея В. Козацька старшина. Уманський полк / В. Кривошея // Гілея. – 2010. – № 34. – С. 11.

⁶ Лазаревский А. М. Очерки малороссийских фамилий: Кочубеи... – С. 440.

Полтавського полку). Як бачимо, питання потребує подальшого вивчення, яке б ґрунтувалося на достовірних фактах.

Рівень освіченості В. Кочубея також викликає багато дискусій. Відомо, що більшість представників козацьких родів отримали освіту в Києво-Могилянському колегіумі. В цьому навчальному закладі однією з дисциплін була латина. В. Кривошея вважає, що В. Кочубей латини не знав, а тому й не закінчував Академії¹. Писар Пилип Орлик звинувачував Василя Кочубея в тому, що він, «будучи писарем 12 лет генеральным, не умел писывати, а хоча и писывал, то з інформації панской, а писъм его до дурныхъ москалей писованых, маскале дурнії не постерегали; а он тое ведал в польской стороне, що з писъм моихъ некоторіе ляхи смеялися»². В. Кочубей, звісно, заперечував ці звинувачення і навпаки відзначав, що йому доручалося писати дуже важливі листи до інших держав. Щодо високої освіченості В. Кочубея ми не маємо заперечень, адже, перебуваючи на посаді генерального писаря, він мав справи з різними документами, нерідко писав листи за самого гетьмана І. Мазепу, особливо в момент загострення хвороби останнього. На думку О. Лазаревського, головна служба Кочубея була все-таки канцелярська, і в ній він був «однимъ изъ лучшихъ искусниковъ»³. Крім того, Кочубей займав посаду генерального писаря протягом дванадцяти років.

Про службу Василя Кочубея відомо з його автобіографічних свідчень. Він повідомляв, що: «перед писарством, за бывшаго пана гетмана, вручены мне были поважніи експедиції, же як до Москвы посланный был, без мене, если я где б был в отъезде, помногу не отправливаны, так и до Цариграда посланник московскій и небощик пан Лисица к святейшему патріарше, и до иншихъ високих особ, ждучи повороту мого з Москвы, жебы в той выправе приложил праці, чрез певный час не были отправлены»⁴. Згаданий у цьому

¹ Кривошея В. Козацька старшина. Уманський полк. – С. 11.

² РГАДА, ф.124, оп. 1, д. 19, лл. 163-164.

³ Лазаревский А. М. Очерки малороссийских фамилий: Кочубеи... – С. 440.

⁴ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 163-164.

повідомленні пан Лисиця, очевидно, був брацлавський полковник, який також входив до близького оточення П. Дорошенка, а потім і І. Самойловича та виконував його важливі дипломатичні доручення¹.

Отже, як бачимо, службу Кочубей розпочинав у канцелярії при гетьмані Брюховецькому. Якщо дотримуватися ідеї, що В. Кочубей походив із Лівобережної України, то виникає питання, коли ж він перебрався на Правобережжя, адже з його свідчень відомо, що він служив при гетьмані Дорошенку: «А и наперед бывшаго гетмана, еще за Брюховецкаго, не от всех менших в канцелярии найдовалемся, а за Дорошенка и овшем не подлый...»². Цілком імовірно, що після вбивства І. Брюховецького 1668 р. В. Кочубей міг перейти під булаву П. Дорошенка. Літописець С. Величко записав: «Дорошенко ж після такої тиранської кончини Брюховецького, лишившись єдиним гетьманом над обома військами...»³. Якщо вірити словам В. Кочубея, то П. Дорошенко ставився до нього достатньо приязно і навіть бачив у ньому свого зятя: «...коли то Дорошенко на Москве сам своими словами, подпильй, любовне штрафовал мене таким словом: “Чому то я дочки его не взял?”. А я таковой воли его по той час не ведал»⁴.

Окрім того, В. Кочубей, очевидно, брав участь у різних військових операціях: «...Бывалем теж и в оказіях военных, и Чюдновской, и иных последуючи, трафился и кровю помазатися; видели очи мои лиман Днепровый, Очаков, Дунай и Андринополе; перемерилем Волоскую землю и обозы Троецких войск»⁵. На жаль, із цього повідомлення не зрозуміло, які повноваження Кочубей виконував під час військових акцій.

¹ Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / О. Оглобин // [ред. Л. Винар та ін.]. – Нью-Йорк – Київ – Львів – Париж – Торонто, 2001. – С. 160.

² РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 163-164.

³ Величко С. В. Літопис. – Т. 2. – С. 80.

⁴ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 163-164.

⁵ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 163-164.

В історіографії закріпилася думка, що В. Кочубей в 1675 р. був «уманським писарем». З певною критикою підходить до цього питання В. Кривошея, на його думку, В. Кочубей швидше за все був не гродським писарем, а уманським полковим¹. Час служби Кочубея на Правобережжі також позначився ускладненням військово-політичної ситуації в Гетьманщині. Це було пов'язано з нестабільним внутрішньополітичним життям, розгортанням громадянської війни, а також інтервенцією сусідніх держав на територію Гетьманщини. Тому гетьман П. Дорошенко в кінці 60-х рр. XVII ст. вирішив заручитися підтримкою Туреччини, але вже 1675 р. відмовився від її протекції. Того року гетьман Дорошенко послав В. Кочубея до турецького султана в Адріанополь. 23 липня 1675 р. Кочубея відпустили з листом візира, а у вересні в м. Умані його челядник украв листа, що, на думку В. Кривошеї, стало приводом поспішної втечі В. Кочубея на Лівобережжя². Ситуація на Правобережній Україні ускладнюється тим, що тут тривали бойові дії, а в цих умовах гетьман П. Дорошенко зрікся булави. Населення, рятуючись від турецького свавілля почало переселятися на Лівобережжя. Дослідникам вдалося локалізувати масові переходи козаків з правобережних полків на Лівобережжя. Так, козацтво і старшина Уманського полку перейшли до Ромен Лубенського полку та орільських сотень Полтавського полку³.

Очевидно, що 1676 р. В. Кочубей перейшов на службу до гетьмана І. Самойловича. Так, В. Модзалевський вказував, що 1676 р. канцелярист Кочубей виконував доручення архієпископа Лазаря (Барановича) і поїхав посланцем до Москви. Ми не можемо відкидати того, що канцелярист міг виконувати приватне доручення архієпископа. За літописом С. Величка,

¹ Кривошея В. Козацька старшина. Уманський полк. – С. 11.

² Там само.

³ Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини: сучасний стан дослідження / В. В. Кривошея // Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії. – К., 2007. – Вип. 16. – С. 353.

1681 р. В. Кочубей займав посаду реєнта¹, тобто керівника канцелярії. Того року після підписання Бахчисарайського миру відбувався обмін полоненими між україно-російською й турецькою сторонами. Гетьманськими представниками під час цієї обмінної акції були реєнт Василь Кочубей та гетьманський племінник, гадяцький полковник Михайло Самойлович. Протягом наступних 1681 – 1687 рр. Василь Кочубей був правою рукою генерального писаря Сави Прокоповича².

Військового канцеляриста часто відсилали посланцем до інших держав. У 1684 р. на соборі духовенства було виголошено погодження з тим, щоб Київського митрополита міг поставити Московський патріарх. У січні 1685 р. відповідне погодження було доручено доставити в Москву саме канцеляристу В. Кочубею. В листопаді 1685 р. з Москви до Константинополя вирушило посольство на чолі з Микитою Алексеєвим для переговорів з патріархом про передання Київської митрополії в підпорядкування Московському патріархату, а разом з ним було відправлено гетьманського посланця Івана Лисицю³, про якого ми вже згадували. Пригадаємо, В. Кочубей натякав П. Орлику на важливість його особи в цьому процесі, наголошуючи, що І. Лисиця зміг виконати свою місію лише після того, як канцелярист повернувся з Москви: «...пан Лисица к святейшему патріарше, и до иншихъ високих особ, ждучи повороту мого з Москвы...»⁴. Як відомо, під тиском турецького візира Константинопольський патріарх погодився на зміну юрисдикційного статусу митрополії. У 1686 р. Київську митрополію було остаточно підпорядковано Московському патріархату.

¹ Величко С. В. Літопис. – Т. 2. – С. 274.

² Заруба В. М. Козацька старшина гетьманської України (1648 – 1782): персональний склад та родинні зв'язки / Заруба В. М. – Дніпропетровськ: ЛІРА, 2011. – С. 238.

³ Харишин М. В. Історія підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату / Харишин М. В. – К.: Венгурі, 1995. – С. 143.

⁴ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 163-164.

Того ж 1685 р. В. Кочубея знову було відряджено до Москви вирішувати питання пов'язані з кордонами Гетьманщини. Про цю місію в працях згадували історики: М. Костомаров, С. Соловйов, В. Станіславський, Т. Чухліб, К. Кочегаров, Т. Таїрова-Яковлева. На жаль, оригіналу інструкції не збереглося, але є її копія російською мовою була зроблена в Посольському приказі¹. Отже, В. Кочубею доручили важливу місію подати на розгляд московських службовців аргументи щодо належності Гетьманщині прикордонних територій. У цьому науковому трактаті, як його називає Т. Таїрова-Яковлева², обґрунтовувались кордони порубіжних воєводств, а також говорилося про прагнення досягти поступок з боку поляків. Фактично, на плечі канцеляриста покладалося важливе завдання виступити на захист української офіційної позиції. Відомо, що ці події передували підписанню «Вічного миру», а отже поступок Україна фактично не домоглася. Діяльність кожної посольської місії мала триматися на вмінні вести переговори, спостерігати за тим, що відбувалося навколо, і правильно реагувати на будь-які зміни настроїв опонентів, а також ґрунтувалась на вмінні грамотно захищати офіційні державні позиції. Тому П. Орлик даремно закидав В. Кочубеєві його неосвіченість, що більше схоже на особистий конфлікт між цими діячами.

Переломним моментом для В. Кочубея стали події Коломацького перевороту 1687 р., який призвів до зняття з посади гетьмана І. Самойловича. Опозиція, яка склалася проти гетьмана в середовищі старшини, подала донос, текст якого опублікував у 1858 р. Д. Бантиш-Каменський під назвою «Челобитная Генеральной Старшины и всего войска Малороссийского в

¹ РГАДА, ф. 229, оп 1, д. 90, 141 л.

² Таїрова-Яковлева Т. Г. До питання про історичні й територіальні уявлення козацької старшини наприкінці XVII ст. / Т. Г. Таїрова-Яковлева // Український історичний журнал. – 2012. – № 4. – С. 69.

измене и во многом неистовстве Гетмана Ивана Самуиловича»¹, але цей документ не тотожний оригіналу, який знайшла і опублікувала Т. Таїрова-Яковлева. Дослідниці вдалося встановити, що цей донос підписали Василь Борковський, Михайло Вуяхевич, Сава Прокопович, Іван Мазепа, Костянтин Солонина, Яків Лизогуб, Стефан Петрович Забіла, Григорій Гамалія, Дмитрашка Райча («Раца»). А в самому низу документа ліворуч стояв підпис «В. Кочубей»². Якщо порівняти обидві публікації, то зрозуміємо, що в документі, який наводить Д. Бантиш-Каменський не було імені І. Мазепа.

Щоденник Гордона свідчить, що Солонина, Гамалія, Райча і Кочубей були найактивнішими учасниками арешту гетьмана, а потім, не питаючи Мазепу, вимагали в нього для себе винагороди. Т. Таїрова-Яковлева заперечує припущення О. Лазаревського про те, що вони отримали посади за ініціативою І. Мазепа³. В цілому, на той час становище Кочубея та Дунін-Борковського на Лівобережжі було впливовішим, ніж у Мазепа, з огляду на родинні зв'язки з місцевими старшинськими родами. В подальші роки ситуація склалася так, що Кочубей та Мазепа, навіть будучи родичами, залишалися ворогами. Тому обрання І. Мазепа гетьманом стало великою несподіванкою для авторів доносу і особливо – для В. Кочубея. Між цими особами боротьба за булаву тривала близько 20 років, аж до 1708 р. Попри особисту неприязнь до І. Мазепа, В. Кочубей зайняв посаду, досить наближену до гетьмана – генерального писаря (1687 – 1699 рр.), при цьому замінивши на цій посаді С. Прокоповича. Це був радше політичний розрахунок І. Мазепа, спроба постійно контролювати ворога. Хоча О. Лазаревський пов'язував обрання Кочубея генеральним писарем з його

¹ Бантыш-Каменский Д. Н. Источники малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским и изданные О. Бодянским / Бантыш-Каменский Д. Н. – Ч. I. – М., 1858. – С. 297-304.

² Таирова-Яковлева Т. Г. Иван Мазепа и Российская империя. История «предательства» / Таирова-Яковлева Т. Г. – М.: Центрполиграф, 2011. – С. 47.

³ Там же.

особистими якостями, адже, за його словами, Мазепа вмів розбиратися в людях¹.

Після Коломацького перевороту російська влада почала готуватися до чергового Кримського походу, який почався навесні 1689 р. Російські війська очолював князь Голіцин, а українські – Мазепа. Цей похід закінчився безуспішно, адже, за наказом Голіцина, війська не дійшли до Криму й повернули назад. Самійло Величко в літописі повідомляв, що князь, коли повернувся до Москви, надумав здійснити заколот, адже боявся розправи над ним царя Петра I. «Невідомо через яку провину (а був він у великій силі) прислав він до гетьмана Мазепи грамоту з монаршим указом (але без государського відома), щоб їхав той з генеральною старшиною та полковниками в Москву»². Уже 1689 р. генеральна старшина, зокрема й В. Кочубей, вирушили до Москви. Далі літописець розповідав, що цар Петро I довідавшись про ці задуми опозиції, вирішив перебратися до Радонежського Святотроїцького монастиря, де перестрів війська Мазепи й наказав йому приєднатися до нього. В. Кочубей у вже згаданій автобіографічній записці повідомляв, що «... видели очи мои... обозы Троецких войск». Ці події закінчилися на користь царя Петра I, а винуватців покарали (Голіцина заслали). Під час поїздки В. Кочубея з Москви додому у вересні 1689 р. з його підводи викрали кілька казанів³. Цю справу розслідував думний дяк Українцев, який присудив виплатити Кочубею компенсацію. Згодом Іван Мазепа звинувачував Василя Кочубея в шпигунстві за наказом Омеляна Українцева⁴.

З часом стосунки між генеральним писарем та гетьманом почали погіршуватися. Між Кочубеєм і Мазепою стався конфлікт через виступ Петрика. Петро Іванович Іваненко (Петрик) був вихідцем із Полтавщини та

¹ Лазаревский А. М. Очерки малороссийских фамилий: Кочубеи... – С. 440.

² Величко С. В. Літопис. – Т. 2. – С. 374.

³ РГАДА, ф. 229, оп. 5, д. 440, л. 1.

⁴ Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / Оглоблин О. – Нью-Йорк, 1960. – С. 190.

очевидно «споріднений» з Кочубеями. Так чи інакше, але Кочубей і Петрик входили до одного клану (детальніше про ці відносини йтиметься в розділі 4). П. Іваненко (Петрик) займав канцелярську посаду при гетьмані І. Мазепі, йому з прихильністю довіряв В. Кочубей. Але своє бачення майбутнього України Петрик змінив на інше, різке відмінне від позиції гетьмана, котрий у той час контактував з Москвою. У нього зародилася ідея про рятівний союз з Кримом. Петрик вирушив на Запоріжжя і почав переговори з кримським урядом. Ця акція Петра Іваненка 1691–1692 рр., на думку тогочасних політичних кіл, була пов'язана з особою Василя Кочубея та його впливом на «родича». Полтавський полковник Павло Герцик теж звинувачував Василя Кочубея, в чому виправдовувався обвинувачений: «...без жадное от мене причины, чинил пан Павел Герцик много зла, под час Петрика, перве на Запороже отселе забеглого, а потом з Запорожа до Крыму удавшись, прелестно зоставши он... читав на пагубу мою головную, натягаючи измены пореченіе, же будто я того Петрика в той побег выправил»¹. Гетьман Мазепа схилився до того, що Кочубей був замішаний у цій справі, що призвело до тимчасового арешту генерального писаря.

Та справа ця досить заплутана, наприклад, сам Кочубей навпаки говорив про участь Мазепи в акції Петрика. Чернець Никанор на допиті 1707 р. розповів, що родина Кочубеїв дізналася про листа від гетьманського писаря, в якому повідомлялося: «... что он, гетман, на них затевал, ево, Кочубеевым, именем писал в Крым»². Підтримав таку ідею С. Величко, який переповідав, що гетьман відправив Петрика до Полтави, щоб передати платню полковникові Ф. Жученку, а потім: «...дозволив йому при особливій своїй таємній інформації від'їхати з Полтави до Запорозької Січі, а звідти до Криму і почати те, про що була дана йому від гетьмана словесна наука»³. Величко не висував ніяких аргументів причетності гетьмана до цієї справи,

¹ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, л. 163-164.

² Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – С. 371.

³ Величко С. В. Літопис. – Т. 2. – С. 384.

але зазначав, що про це багато говорили у тодішніх колах. Звісно, автор літопису намагався вигородити свого патрона Кочубея, навіть вкладав в уста Петрика такі слова: «Вимовляв він і те, що від гетьмана Мазепи кривди йому не було, тільки була кривда від генерального писаря Кочубея, яку хвалився йому відомстити»¹.

Після укладення 26 травня 1692 р. договору між Петриком та Кримом, справи розгорталися не в запланованому для нього руслі. Запорізька Січ відмовилась надавати військову підтримку цьому повстанню. Петрику довелося обиратися гетьманом у Кам'яному Затоні (18 липня 1692 р.), і, на думку О. Оглобліна, цей акт призвів до повного розриву з опозицією, яка починала організовувати це повстання. Після поразки виступу, І. Мазепа розправився з опозицією, але В. Кочубея залишив на посаді генерального писаря, а Ф. Жученка позбавив полковницького уряду. Тож початок 90-х рр. XVII ст. став черговим випробуванням для відносин В. Кочубея з гетьманом І. Мазепою. Пізніше гетьман у листі О. Меншикову згадав: «Кочубей исконный мой враг, который от начала моего хлопотливого гетманства всегда был мне противный и разные подо мною рвы копал, советуясь непрестанно с враждебниками моими, которые иные уже давно, а иные в недавнем времени поумирали и исчезли. Писал он на меня пасквильные подметные письма, а будучи писарем генеральным, имеючи у себя печать войсковою и подписываясь за меня часто, так как я из-за хироргической болезни не всегда могу подписывать письма и универсалы, издал ложные некоторые, именем моим рукой его подписанные и под печатью войсковою. За такое преступление велел я его за крепкий караул взять. Потом и во второй раз его родственник проклятый Петрик передался до орды Крымской и великий мятеж в народе малороссийском учинил»².

Після цього конфлікту стосунки між Кочубеєм та Мазепою дещо змінилися. У 1692 р. вони поріднилися: дочка генерального писаря Ганна

¹ Величко С. В. Літопис. – Т. 2. – С. 389.

² Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. – 2001. – С. 375-376.

Кочубей вийшла заміж за Мазепиного племінника Івана Обідовського. У січні 1700 р. Кочубей, будучи з Мазепою в Москві, отримав почесне звання стольника¹. Хоча з незрозумілих причин В. Кочубей різко подав у відставку: «...Тоді ж таки, в місяці квітні, на традиційному святковому великодньому з'їзді в Батурин до гетьмана полковників та всієї малоросійської старшини Василь Леонтійович Кочубей, прослуживши... тридцять з лишком років на генеральному писарстві... здав із себе той писарський уряд і, публічно поклавши перед гетьманом при усій старшині в столовім гетьманському домі на Гончарівці військову печатку, подякував гетьману і всій старшині за свій уряд хоч і короткою, але красною і повною розуму промовою, як муж дуже добrorозумний і в писарських справах досконалий»². Автор літопису продовжив розповідь тим, що на такі дії Кочубея ніхто не очікував та всі забажали повернути його на писарський уряд, але він поспішно від'їхав з Гончарівки. На думку С. Павленка, дії генерального писаря були пов'язані з тим, що він дізнався про плани І. Мазепи «зрадити» царя, тож бажав уникнути наслідків його дій³. Хоча С. Величко вказував на поважний вік В. Кочубея, його поганий зір, це також могло мати місце, бо на той час йому було вже приблизно 60 років.

Козацька старшина зрозуміла, що їй не можна усувати В. Кочубея з політичного поля, а тому через декілька днів вирішила віддати йому уряд генерального судді. Цікаво, що на той час уже був суддя – Сава Прокопович, а Василя Кочубея поставили другим та ще й головнішим за нього. Ми вже неодноразово наштовхуємося на те, що ці особи посідають суміжні уряди. Самійло Величко за причину такого піднесення свого патрона вважав його більші заслуги, що, звісно, викликає сумнів, адже Василь Кочубей розпочинав службу при Саві Прокоповичу. Відтоді В. Кочубей, «...склавши з

¹ Костомаров Н. И. Мазепа / Костомаров Н. И. – М.: Республика, 1992. – С. 113.

² Величко С. В. Літопис. – Т. 2. – С. 602-603.

³ Павленко С. О. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники / Павленко С. О. – 2-ге вид. – К.: Києво-Могилянська академія, 2009. – С. 69.

себе писарський уряд, мислив прожити в тиші, без жодного уряду, але захопила його ще більша після писарства буря і завірюха, безконечні денні та нічні судові розправи, до того ж і справи писарські його не покидали...»¹. На посаду генерального писаря було призначено В. Чуйкевича, якому В. Кочубей, за словами літописця, змушений був певний час допомагати з виконанням писарських обов'язків. У 1700 р. в листі до Варлаама (Ясинського) генеральний суддя просив собі благословення в цій суддівській справі, яка: «...не відповідає моїй простій особі і мірі мілкого мого розуму»².

Свідченням того, що на певний час відносини між Мазепою та Кочубеєм налагодилися, було призначення останнього наказним гетьманом 1702 р.³ та 1707 р.⁴ Обов'язки наказного гетьмана доручалися кому-небудь із генеральних старшин (рідше – полководців). Так, під час візиту І. Мазепи до Москви обов'язки наказного гетьмана виконували, окрім генерального судді В. Кочубея, 1689 р. – генеральний писар В. Вуяхевич, 1690 р. – генеральний суддя С. Прокопович. Спокій і довіра тривали недовго. Через різні обставини В. Кочубей розпочав кампанію з дискредитації І. Мазепи. Він обрав достатньо поширений на той час шлях розправи через подання усного, а потім і письмового доносу російському цареві Петру І.

Проаналізувавши джерела та історіографію проблеми, ми виділили можливі причини подання цього доносу. Однією з них була особиста образа Кочубея за «наругу» гетьмана над його дочкою Мотрею (М. Костомаров). На іншу причину під час допиту 1708 р. вказав І. Іскра, який повідомив, що В. Кочубей належав до опозиційної партії, яка намагалася скинути І. Мазепу з посади та передати її миргородському полковникові Д. Апостолу.⁵ Крім

¹ Величко С. В. Літопис. – Т. 2. – С. 603.

² Там само.

³ Горобець В. Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра І. – С. 173-174.

⁴ Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – С. 369.

⁵ Павленко С. О. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – 2-ге вид. – С. 281.

указаних причин, у радянській історіографії існувала ще одна, яка пов'язувала дії В. Кочубея з вірнопідданністю російському цареві.

Подання доносу та розгляд цієї справи пройшов кілька етапів. Перший донос до Москви В. Кочубей подав у серпні 1707 р. з Батурина через монаха Севського Спаського монастиря Никанора. Монаха допитали в Преображенському приказі, але на той час справу облишили. Вдруге Никанор вирушив до Москви та 16 вересня 1707 р. доповів про почуте від Кочубеїв стольникові князю Ф. Ромодановському. На щастя для І. Мазепи, Петро I ознайомився з матеріалами записаного усного доносу лише в грудні 1707 р. і навіть після цього не взяв його до уваги. Ця бездіяльність Москви насторожила В. Кочубея, але відступати було нікуди, тому він шукав нових посланців. Звісно, зрозуміло, чому Кочубей обрав для передачі доносу ченця, адже духовні особи часто мандрували, їхнім словам довіряли.

Те, як Кочубей і його помічники подавали донос на Мазепу, відтворено на основі слідчої справи, що зберігається в РГАДА¹. Слідча справа включає тексти допитів, листування між учасниками, копії приватних листів підозрюваних та ін. За матеріалами слідства ми дізнаємося, що після Никанора до справи почали підключати довірених осіб за рекомендацією, зокрема Івана Іскру та його духівника священника Івана Святайла. Коли виникло питання про те, кого відрядити з черговою порцією доносу, священник Іван Святайло порадив Петра Яценка (Яковлева), який служив у Полтавському полку (детальніше про зв'язки між донощиками див. розділ 4). Після того, як В. Кочубей приїхав з Батурина до Диканьки, до нього на зустріч прибув П. Яценко, якого генеральний суддя ознайомив з основними пунктами справи². В січні 1708 р. П. Яценко виклав у Москві основні пункти доносу царевичу Олексію, в яких він звинувачував гетьмана Мазепу у відносинах із польським королем та спробі заарештувати Петра I. Яценко мав передати усний донос, але в Москві самостійно склав записку, де виклав

¹ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, 303 л.

² РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 127-128.

почуті від Кочубея звинувачення, що пізніше призвело до певних розходжень з пунктами основного доносу. В цей час Петро I уже готувався давати відсіч шведським військам, котрі наступали на чолі з королем Карлом XII, тому інші справи відклав, не було й реакції на записку П. Яценка. Петро I побачив донос у грудні 1707 р. і вже тоді склав уявлення, що це черговий наклеп на І. Мазепу, що й зорієнтувало майбутнє слідство. Зайнятий військовими справами Петро I наказав розслідувати цю справу графу Г. Головкіну й таємному секретарю П. Шафірову¹. Саме через них Мазепа дізнавався про хід слідства і намагався одразу реагувати контрдіями.

Не чекаючи результатів місії П. Яценка, В. Кочубей вирішив передати усний донос київському воєводі князю Д. Голіцину. 8 лютого 1708 р. до охтирського полковника Ф. Осипова приїхав священник І. Святайло і передав прохання В. Кочубея зустрітися з І. Іскрою стосовно питання державної ваги. Іскра й Осипов зустрілися на пасіці під Коломаком 13 лютого 1708 р.² І. Іскра переказав полковникові побажання генерального судді, щоб він записав почуте пунктами й терміново доправив до царя. Якщо попередні співучасники були пов'язані з Кочубеями свояцтвом, то охтирського полковника обрали через його безпосереднє підпорядкування російському цареві, оскільки полковники Слобідської України не підлягали гетьманському урядові.

Ф. Осипов 17 лютого 1708 р. надіслав записані пункти в Москву через писаря В. Кобеляцького, а також надіслав копію О. Меншикову та записку Д. Голіцину в Київ³. Князь Гагарін, отримавши листи від полковника Осипова, скликав нараду, яка, вже знаючи царську думку, також визнала передану інформацію простим наклепом⁴. «1 березня 1708 р. Петро I писав своєму постільничому гр. Головкіну й таємному секретарю Шафірову, що

¹ Бантыш-Каменский Д. История Малой России. – Ч. 3. – С. 65.

² РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 2-6 об.

³ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 58 об.

⁴ Крамар Є. Справа Кочубея й Іскри / Є. Крамар // Іван Мазепа і Москва. Історичні розвідки і статті. – К.: Рада, 1994. – С. 95.

чує з боку Кочубея й Іскри тяжкий злочин й ворожі інтриги. Мазепі було запропоновано арештувати донощиків»¹. Вирішено було підступом виманити наклепників. Для того, щоб підозрювані приїхали самостійно і не чинили опору, їм надіслали листи, в яких дякували за пильність, а також запрошували приїхати на зустріч до царя.

Тим часом гетьман Мазепа намагався всіляко заманити до себе Кочубея та Іскру, фактично, з березня 1708 р. розпочалося переслідування наклепників. 18 березня 1708 р. недалеко від Диканьки, у Великих Будищах, розмістився загін з 500 козаків під керівництвом гадяцького полковника, гетьманського племінника С. Трощинського і полк компанійців Ю. Кожуховського, які мали вирушити до кочубеївського маєтку і заарештувати змовників. Одночасно охтирський полковник Осипов покликав Кочубея та Іскру до себе в Красний Кут для захисту², тому генерального судді в маєтку вже не було. Швидка втеча В. Кочубея пояснюється тим, що миргородський полковник Д. Апостол устиг попередити свата про заплановану гетьманську акцію. Пізнього вечора до В. Кочубея приїхав А. Лось, посланець від миргородського полковника, з попередженням про небезпеку. В. Кочубей, не гаючи часу, вирушив у дорогу. На ранок після цього військо прибуло по Кочубея, але його на місці вже не було.

22 березня 1708 р. військо С. Трощинського вдруге повернулося до Диканьки по дружину генерального судді, яка на момент їхнього прибуття була на службі в церкві. Після того, як військові відшукали її, то змусили їхати з ними до С. Трощинського. За свідченням очевидця, Кочубеїха довго чекала зустрічі з полковником, а потім не витримала й сама пішла до нього і заявила: «За тоє то Мазепа прислалъ васъ зъ такимъ войскомъ по пана Моего, что зичливое и верно войску Запорожскому писарствомъ и Судействомъ Енеральнымъ Служиль»³. Після цих слів, за наказом С. Трощинського,

¹ Крамар Є. Справа Кочубея й Іскри. – С. 96.

² РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 58-58 об.

³ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 232/99 II, арк. 303 зв.

жовніри ледь не застрелили Л. Кочубей, але жінкам (Кочубеїха була з невісткою) дозволили повернутися додому. За наказом слідчих, дружину сина В. (ІІ) Кочубея відпустили до Сорочинців, а родину генерального судді переправили до Батурина.

Паралельно подіями в Диканьці В. Кочубей добрався до Красного Кута, куди також прибув І. Іскра. Там утікачі дізналися від слуги, що гетьманські війська розорили Іскрин дім, а будинок генерального судді поставили під охорону: «и такъ хочай самы в целости здоровья нашего... оставаемъ, однакъ з жонами и детьми нашими не безпеченство дееться, и худоба без милости розшарпана и на челяди показалося мучительство»¹.

Слідча група діяла підступно, бо змусила підозрюваних повірити в те, що має рацію. В листі П. Яковлева до Г. Головкина перший повідомляв, що В. Кочубей з рештою помічників зібралися в м. Богодухові та готові таємно від гетьмана їхати на зустріч до царя². Вже 23 березня 1708 р. для супровоу донощиків до Смоленська було послано поручика Озерова та капітана Дуб'янського³. Граф Головкін у листі до Кочубея попереджав його про приїзд уповноважених для «лутчаго і безопасного васъ в пути препроваждения»⁴. Кочубей розцінив це як зрушення з мертвої точки слідства щодо гетьмана, а насправді вони вирушали до пастки, де їх потім заарештували.

Зрештою, 18 квітня 1708 р. підозрювані добровільно прибули до зазначеного двору неподалік від Вітебська. Разом з В. Кочубеєм та І. Іскрою приїхали «попъ Иванъ Святайло, сотникъ Петръ Кованко, Петр Яковлев, два писарей, племянник искры, да людей их 8 человек»⁵. Саме тут, під Вітебськом, розпочалися перші допити донощиків. 19 квітня 1708 р. спочатку допитали охтирського полковника Ф. Осипова, а лише потім справа дійшла

¹ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, л. 26.

² РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, л. 27.

³ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, л. 57.

⁴ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, л. 36.

⁵ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 57-57 об.

до основних звинувачених. В. Кочубеєві запропонували викласти всі звинувачення проти І. Мазепи письмово, в результаті чого він склав відомі «33 пункти» доносу. Наступний етап почався 21 квітня, тоді на допит потрапили всі зазначені учасники «змови», які повідомили, коли і за яких обставин вони познайомилися з Кочубеєм.

В матеріалах слідчої справи скрупульозно записано всі моменти допитів підозрюваних, а також ті тортури, яких вони зазнали. 21 квітня знову допитали Кочубея та Іскру: спочатку окремо, а потім на очній ставці¹. Додатково генеральний суддя дав свідчення про свої прибутки та майно. Ці допити відбувалися з застосуванням фізичного примусу, оскільки Кочубея 13 разів ударили батоном (з перервами). Під час очної ставки Іскра наголошував на своїх спробах відрадити генерального суддю від доносу, а також під десятьма ударами батоном спробував відмовитися від попередніх показань. Після допитів усіх заарештованих розвели по різних будинках і відібрали в них приватні листи й зробили з останніх копії². Можливо, саме тоді скопіювали й листи Мазепи до Мотрі, які батько використовував як докази своїх звинувачень.

У Вітебську було наказано перевести підозрюваних до Смоленська. Спочатку їх відрядили в «Поречье», де 6 травня 1708 р. передали в руки підполковника І. Брилкіна. Щоб перевести затриманих до Смоленська, підполковнику виділили «на корм» 10 руб.³, звісно, цього бракувало, і він вимагав додаткових ресурсів для нормальної охорони підозрюваних. На місці до Кочубея та Іскри прикріпили по три людини, бо кайданів не вистачало. І. Брилкін попереджав, що «Кочубеи дряхль такъ же Іскра сего числа заболель животною болезнию», маючи на увазі, що вони не доживуть до Смоленська, питав про можливість привести до них священика⁴. За даними

¹ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 126-126 об.

² РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, л. 126 об.

³ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 289-290 об.

⁴ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, л. 291 об.

матеріалів слідства, вони зупинились на заїжджому дворі в міщанина Трофима Пряннікова, де було конфісковано речі підозрюваних. Потім ці речі було запаковано та докладно описано. Кочубей мав при собі сухарі, в'ялену осетрину, книги, чотири листи білоруською мовою та один – латинською, «садан» і пояс¹. Вилучені харчі віддали слугам, як плату за послуги в переправі злочинців.

Надалі заарештованих відправили зі Смоленська до Києва на суднах по р. Дніпро, їх супроводжувала рота солдат на чолі зі стольником І. Вельяміновим-Зерновим. На початку червня підозрювані вирушили в дорогу й прибули до Києво-Печерської фортеці. 7 липня 1708 р. стольник надіслав до гетьмана листа з повідомленням про їхній приїзд, на що Мазепа відповів: «Господина Максимовича да с ним есаула і сто человекъ кумпании да драгунського строю порутчика... да при немъ сто человекъ драгунъ»², для того, щоб переправити арештованих до свого табору. Того ж дня І. Вельямінов-Зернов взяв у київського воєводи ще декількох солдат і доправив В. Кочубея з рештою осіб до гетьманського обозу, який розміщувався неподалік від Білої Церкви в містечку Борщагівка. Саме тут тривали додаткові допити заарештованих до самого дня страти. В результаті цих допитів усю вину було скинуто на В. Кочубея, а сам він класифікував свої дії як бажання помститися, що дало владі змогу розцінювати донос як наклеп. Саме в Борщагівці, перед великим натовпом, 14 липня 1708 р. в гетьманському обозі було обезголовлено Кочубея та Іскру. В матеріалах слідчої справи збереглися повідомлення, що під час страти в Борщагівці розміщувалися три роти російської озброєної піхоти³. Кочубея та Іскру перепоховали на території Києво-Печерської лаври біля Трапезної церкви, де їхні тіла покоються до нині (див. Додаток З).

¹ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, л. 258.

² РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 273-274.

³ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 274-275 об.

Сьогодні на в'їзді до Вінницької області, в селі Борщагівка, стоїть кам'яний хрест як знак цієї трагедії, також дещо далі понад річкою на місці першого поховання залишився п'ятиметровий обеліск з чорного мармуру, де на металевих пластинах зображено рельєфи сцен страти. Крім того, в цьому населеному пункті центральна вулиця названа на честь тих, хто зазнав покарання. Цей пам'ятник поставили 1908 р.¹ Це був не єдиний пам'ятник Кочубея та Іскри. Київський відділ Імператорського Російського Військово-історичного товариства просив В. Модзалевського, як спеціаліста з історії, повідомити їх про нащадків Кочубея та Іскри, для встановлення їм пам'ятника в м. Києві (21 січня 1910 р.)². До цієї роботи залучили далеких нащадків страченого Кочубея, які пожертвували для цього частину коштів і очолили будівельний комітет. У січні 1914 р. було закінчено укладання постаменту для скульптур В. Кочубея та І. Іскри на площі перед Микільською брамою (нині площа Арсенальна). Через події світової війни урочистого відкриття пам'ятника не відбулось і в липні 1919 р. статуї було знято з постаменту³.

Портретів В. Л. Кочубея, зроблених за його життя, практично невідомо, один із них, кінця XVII ст., нині зберігається в Харківському державному музеї образотворчого мистецтва. Зберігся портрет невідомого художника, створений приблизно в першій половині XVIII ст. Навколо портрету по овалу написано: «Василій Кичибей, Войска Его: Ца: Пре: Вели: Запорокихъ сидиа Енераній» (див. Додаток Д). Цей портрет зберігався в колекції князя В. С. Кочубея, а з 1920-х рр. потрапив до Полтавського історико-краєзнавчого музею. В роки Великої Вітчизняної війни портрет вивезли за

¹ Андриан Архимандрит. Кочубей и Искра герои мученики за Родину Православную, соседи П. А. Столыпина по месту погребения в Киево-Печерской Лавре / Андриан. – К.: Типография Е.А. Синькевича, 1912. – С. 8.

² ІР НБУВ, ф. XII, спр. 762, 2 арк.

³ Федорова Л. Д. Спорудження пам'ятника на честь видатних історичних діячів України Київським відділом Російського воєнно-історичного товариства / Л. Д. Федорова // Сумський історико-архівний журнал. – 2011. – № XII – XIII. – С. 137-139.

кордон, але 1948 р. повернули назад до музею¹. Походження цього портрету достеменно не з'ясовано, але, за однією з легенд, до скрині страченого В. Л. Кочубея прибили портрет на металі, ймовірно, виконаний після страти. В цій скрині зберігалася також сорочка страченого Кочубея (див. Додаток Ж), сама скриня стояла в Покровській церкві с. Жуки Полтавського полку. Відомостей про прижиттєвий оригінал, з якого міг бути написаний цей портрет не збереглося².

О. Лазаревський гадав, що найкращим портретом В. Кочубея є той, що зберігався в когось із нащадків у Петербурзі (рік створення невідомий), очевидно, на момент написання статті історик його не бачив на власні очі. Також він повідомляв, що більшість відомих йому портретів В. Кочубея списано з гравюри О. Осипова, доданої до «Історії Малої Росії» Д. Бантиш-Каменського³ (див. Додаток Д). Гравюру В. Кочубея виконав О. Осипов у 20-х рр. XIX ст. У кінці XIX ст. існували два портрети В. Л. Кочубея на металі, але з дещо різними написами. Д. Ровинський вважав, що один із них (з колекції княгині О. Кочубей, тепер місцезнаходження невідоме) послужив оригіналом для гравюри О. Осипова 1820 р. (до видань П. Бекетова). Репродукція другого портрета (зі збірки князя В. С. Кочубея), яку опублікував В. Модзалевський, свідчить, що саме він і є портретом із полтавського музею⁴.

Зображення В. Л. Кочубея майже не різняться між собою. Це типовий приклад сарматського портрету, типаж якого було запозичено з Речі Посполитої. Так зображувалися практично всі козацькі старшини.

Дружиною Василя Кочубея була Любов (? – до березня 1722 рр.), дочка полтавського полковника Федора Жученка (Жука) (? – бл. 1709 рр.) та Ганни Ясиківни. Про Любов Кочубей сучасники згадували як про вольову людину,

¹ Український портрет XVI – XVIII століть. Каталог-альбом. – С. 149.

² Там само. – С. 150.

³ Лазаревский А. Старинные малороссийские портреты / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1882. – № 5. – С. 341.

⁴ Український портрет XVI – XVIII століть. Каталог-альбом. – С. 150.

яка мала великий вплив на свою родину. Саме вона розпоряджалася родинними пожитками, про що на допиті повідомив її чоловік: «...пожитков у него малое число... а где и сколку порознь, сказал, не упомнит, а ведает про то жена ево...»¹. У листі гетьмана до В. Кочубея І. Мазепа відгукується про його дружину не приховуючи ворожнечі: «...рачий бы належало скаржитися на свою гордую, велеречивую жену, которую, як вижу, не вмееш, чи не можеш повсягнути и предложити тое: же равній муштук як на коне, так и на кабили кладут; она то, а нехто инший, печали твоій причиною, ежели якая на сей час в дому твоім обретається...»².

Справді, Любов Кочубей, яка з дитинства жила в відомій родині, напевно, хотіла займати почесне становище гетьманської дружини. До такого погляду схиляється Т. Таїрова-Яковлева: «Любовь Кочубей явно руководила своим мужем (Мазепа не случайно писал Василию, что тот «под пихтой» ходит) и наверняка подстрекала его в амбициях на булаву... Любовь уже не раз представляла себя в роли гетманши и теперь не могла смириться с мыслью, что это место займет вместо нее ее дочь».³ Вона явно керувала чоловіком і розпалювала в ньому жагу до влади. О. Оглоблін навіть припускав можливість якогось давнього роману гетьмана – улюбленця жінок – і вольової, енергійної Любові Кочубей (посилаючись на родинні перекази Кочубеїв).⁴ Якщо це була правда, то Л. Кочубей була жорстокою жінкою й не зупинилася перед тим, щоб зламати долю своєї дочки, яка мала зносини з гетьманом. Роман старого гетьмана і молоді Мотрі Кочубей, а також ставлення до цієї справи батьків дівчини оцінюють по-різному. Більшість

¹ Бантыш-Каменский Д. Н. Источники малороссийской истории... – Ч. 2. – С. 126-127.

² Маркевич Н. История Малороссии: в 5 т. / Маркевич Н. – Т. 4. – М.: Августа Семена, 1842. – С. 174-175.

³ Таирова-Яковлева Т. Г. Мотря Кочубей и ее роман с гетманом Иваном Мазепой / Т. Г. Таирова-Яковлева // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. – 2007. – №1/2 – С. 103.

⁴ Журавльов Д. В. Мазепа: людина, політик, легенда / Журавльов Д. В. – Харків: Фоліо, 2007. – С. 209.

дослідників схильні вважати, що мати та батько, які знали про таємні задуми зради гетьмана, хвилювалися за майбутню долю дочки. Хоча Мазепа відзначав жорстоке ставлення батьків, особливо матері, до Мотрі (мати її була). Навіть далекий нащадок А. Кочубей у «Сімейній хроніці» припускав, що саме мати примусила доньку вийти заміж, аби перешкодити контакту з гетьманом¹.

Щодо особливостей характеру Л. Кочубей, то О. Лазаревський звертав увагу на її балакучість,² хоча ця риса була властива більшій частині жінок Гетьманщини. Вольових жінок Україна знала немало, наприклад гетьманшу Настасію Скоропадську, про яку говорили, що булаву тримає вона, а не її чоловік. Та не всі сучасники відгукувалися про Любов Кочубей як про жахливу особу. 1707 р. духівник Василя Кочубея ієромонах Варлаам (Ясинський) у листі порівнював його дружину «добродійку и матку мою пану судину» з другою святою Сарою, сміливою Юдіф, відважною Фаїль.³ Відважність Любові Кочубей простежувалась не раз, адже ставши вдовою вона завжди відстоювала права своєї родини⁴.

Ченець Никанор, який прибув у м. Батурин 1707 р., частіше вів розмову саме з господинею дому, яка досить емоційно розповідала про трагедію її родини. Любов Кочубей витримала тиск, якого було завдано родині під час слідства над її чоловіком. Пригадаємо свідчення очевидця, який розповідав про взяття під варту Кочубеїхи із невісткою 1708 р. Тоді Любов Кочубей не зупинилася перед загрозою смерті, щоб захистити родину і чоловіка⁵.

Становище родини автоматично змінилося з погіршенням ситуації в Гетьманщині, після того як Мазепа перейшов на бік Карла XII. При цьому

¹ Кочубей А. В. Семейная хроника. Записки Аркадия Васильевича Кочубея. 1790–1873. / Кочубей А. В. – СПб.: Типография Пантелеевых, 1890. – С. 5.

² Лазаревский А. М. Очерки малороссийских фамилий: Кочубеи... – С. 441.

³ Таїрова-Яковлева Т. Г. До питання про повсякденне життя представниць козацько-старшинських родин початку XVIII ст. – С. 204.

⁴ ЦДАК України, ф. 57, спр. 147, арк. 576- 577 зв.

⁵ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 232/99 II, арк. 303 зв.

Кочубеям було тяжко, їхню родину не одразу реабілітували в суспільстві. Кочубеї неодноразово зверталася до різних уповноважених осіб з проханнями повернути їхні маєтки. В 1709 р. Л. Кочубей написала листа до князя О. Меншикова зі скаргами на скруту, на те, що вона достатньо натерпілася від «зрадника» І. Мазепи, і вмовляла його помилувати її дочку А. Обідовську. В кінці листа вона підписалася: «Жуковна Василіева Кочубеева вдова печальная»¹.

Любов Кочубей та її сини Федір і Василь займалися поверненням утрачених родових земель, насилаючи різні прохання до гетьмана та царя. Л. Кочубей листувалася із І. Скоропадським². Її чолобитні не залишилися без уваги, адже гетьманським універсалом від 15 грудня 1708 р. родині поверталися всі маєтності, яких набув В. Л. Кочубей за життя. Любов Кочубей жила з молодшим сином Федором у с. Дубовичі, в одному з родових маєтків. За свідченнями сучасника «... перво пане старая (Кочубеиха) по шляхахъ держала розбой, а теперь самъ панычъ сталь на селахъ разбивати!»³, тим самим натякаючи на її жорстокість і свавілля. Якось вдова тинницького козака Федора Пеника (с. Тинниця Ніжинського полку, належало родині Кочубей), Оришка, бажаючи отримати протекцію місцевого панича – канцеляриста Григорія, продала йому свій двір. Ці дії О. Пенік обурили стару Кочубеїху, вона наказала побити сина вдови й слідкувати за її худобою, чи не заходить вона за межі Кочубеїв. Так Кочубеїхала натякнула, що неправильно обходити великих панів і віддаватися до дрібних паничів. Лише після смерті гетьмана Скоропадського вдова наважилася подати скаргу в канцелярію про те, що її худобу вкрав селянин Кочубеїхи, що спричинило

¹ Таирова-Яковлева Т. Г. Новые данные из биографистики времен Гетманщины в архивах Санкт-Петербурга / Т. Г. Таирова-Яковлева // Україна крізь віки: Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смоля. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 1019.

² РГАДА, ф. 1445, оп.1, д. 696, 1 л.

³ Лазаревский А. М. Очерки малороссийских фамилий: Кочубеи... – С. 452.

судовий розгляд. Але справа вирішувалася довго, бо після смерті Любові Кочубей її син Федір обстоював схожу з матір'ю позицію¹. Зберігся запис у щоденнику Миколи Ханенка від 28 березня 1722 р., що «...він таки [Григорій] Заєць і ту відомість приніс, що померла пані стара Кочубеєва»².

Невідома точну кількість дітей, яку мало подружжя Василя та Любові Кочубей. В. Модзалевський наводив відомості про сімох дітей, а от А. Кочубей згадав тільки про трьох. Ще один родич Кочубеїв, граф Г. Милорадович вказував, що дітей у подружжя Кочубеїв було п'ять³.

У Василя та Любові Кочубей, за нашими підрахунками, могло бути семеро дітей – двоє синів та п'ять дочок. За текстом «Поминальної записки» неможливо вирахувати точну кількість дітей, оскільки її було складено в 1684 р., а не всі діти тоді вже з'явилися на світ. Крім того, імена з позначкою «м(ладенец)» («Марія, Єкатери(на), Марина, Анна, Сімеонъ») не завжди збігаються з іменами відомих нам дітей Кочубеїв⁴.

IV

4. Василь (II) Васильович Кочубей (до 1684 – 1743 рр.), відомий політичний діяч Гетьманщини. Точна дата його народження невідома. С. Євтушенко припускає, що В. Кочубей не міг народитися пізніше 1670 р.⁵,

¹ Лазаревский А. М. Очерки малороссийских фамилий: Кочубеи... – С. 452-453.

² Ханенко Н. Диариуш, или Журнал, то есть повседневная записка случающихся при дворе ясневельможного его милости пана Иоанна Скоропадского, войск, всепресветлейшего его императорского величества, запорожских обох сторон Днепра гетмана, оказий и церемоний, тако же и в Канцелярии войскового отпрауемых дел, наченшийся 1722 году и оконченый в том же году по преставлении и погребении упомянутого гетмана Иоанна Скоропадского, в месяце июле, войсковой канцелярии старшим канцеляристом Николаем Ханенком / Ханенко Н. / [изд. О. Бодянским] // Чтения в обществе истории и древностей российских. – 1858. – № 1. – С. 40.

³ Милорадович Г. Родословная книга Черниговскаго дворянства / Милорадович Г. – Т. II. – С. 86.

⁴ ДАПО, ф. Р-8831, оп.19, спр. 25, арк. 4.

⁵ Євтушенко С. В. Иконографическая ремарка к «Покрову» Апостолов / С. В. Євтушенко // Вісник ХДАМ. – 2006. – № 6. – С. 83.

а В. Заруба – що сталося це близько 1680 р.¹ В історіографії закріпилася думка, що старшим сином генерального судді був Василь. В «Поминальній записці В. Л. Кочубея» ім'я його брата Федора винесено над основним текстом, навпроти позначки «Живие»². Можливо, його просто забули вписати першим, тому зробили виправлення в тексті поменника. Цікаво також, що ім'я «Василий» у цій записці лише одне, після нього відразу записано «Любовъ» (мати), а потім інші імена. Напрошується думка, а чи не народився Василь (II) Кочубей в 1684 р. або пізніше? Це припущення не варто відкидати, адже згаданий напис «Василий», міг означати главу родини Василя Леонтійовича Кочубея.

Освіту В. Кочубей здобув у Києво-Могилянській академії, ймовірно, наприкінці 1690-х – на початку 1700-х рр. Закінчив повний курс навчання. Так, у весільному вірші «Wieniec Triumphalny», який склав на одруження В. Кочубея його товариш по навчанню «аудитор елоквенції» Ф. Криницький, молодого вітають усі школи (класи) академії, в яких він навчався. Вважають, що в його бібліотеці налічувалося 5 тис. добірних книг³.

З 1708 р. він розпочав канцелярську службу і згадувався серед знатних військових товаришів. Завдяки впливовому походженню й відомим родичам, у 1718 р. йому було надано чин бунчукового товариша⁴. Бунчукові товариші входили до гетьманського оточення, але не посідали постійного державного чи військового уряду. Ці товариші в мирний час перебували біля гетьмана й виконували його доручення, а під час військових походів слідували за ним під командуванням генерального бунчужного⁵. За військовим рангом статус

¹ Заруба В. М. Козацька старшина гетьманської України... – С. 238.

² An Orthodox Pomjanyk of the Seventeenth – Eighteenth Centuries. – Р. 110.

³ Києво-Могилянська академія в іменах, XVII – XVIII ст.: Енциклопедичне видання / [упоряд. З. І. Хижняк; ред. В. С. Брюховецький]. – К.: Академія, 2001. – С. 289-290

⁴ ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 3204, 45 арк.

⁵ Панащенко В. Бунчукові, військові і значкові товариші в Гетьманщині / В. Панащенко // «Істину встановлює суд історії»: Збірник на пошану Федора

бунчукових товаришів вважався першим після полковника. Тож, будучи сином генерального судді, Василь Кочубей разом з братом Федором потрапив до середовища бунчукових товаришів, які мали велику кількість привілеїв і отримували службову винагороду. Крім того для товаришів була характерна спадковість титулу, тому сини В. В. Кочубея автоматично зарахувалися до їх складу.

Служба В. Кочубея припала на нелегкий для Гетьманщини час, пов'язаний із правлінням Малоросійської колегії, вищої установи контролю. Коли П. Полуботок виконував функції наказного гетьмана, він вирішив розпочати боротьбу за повернення старшині права самостійно обирати гетьмана. Для цього наказний гетьман запланував сформувати представницьку козацьку делегацію, яка мала досягти згоди на проведення виборів. З цією метою Генеральна канцелярія розіслала листи полковникам і запрошення знатним козакам¹. У кінці січня 1723 р. до Москви вирушила козацька депутація, в якій виявило бажання взяти участь лише шість осіб: полковий суддя Г. Граб'янка, знатні військові товариші В. Кочубей та С. Гамалія, сотники П. Войцехович, І. Холодович та І. Добронізький². Як бачимо, Кочубей захотів бути серед знатних козаків, на яких покладалася важлива місія подати чолобитні, а також прохати, щоб російська влада дозволила обрати на вакантні місця генеральну старшину та полковників. Вимоги цієї групи старшин не було задоволено. Наказний гетьман Полуботок і далі готував чолобитні, але його з частиною генеральної старшини викликали до Москви на зустріч з імператором. На початку серпня 1723 р. Полуботок із поштою прибув до Санкт-Петербурга, куди на той час уже виїхав імператорський двір. Петро I спочатку досить прихильно прийняв

Павловича Шевченка. – Т. 2: Наукові студії. – К.: Інститут історії України, 2004. – С. 292.

¹ Горобець В. Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I. – С. 143.

² Там само. – С. 144.

старшину, але 10 листопада 1723 р. віддав наказ про її арешт¹. В. Кочубея в складі цієї делегації не було.

Бунчукові товариші виконували різні завдання, одним із яких було проведення ревізій. 1723 р. бунчуковий товариш В. Кочубей разом з іншими уповноваженими проводив ревізію в селі Будакові Лубенського полку та, напевно, не досить відповідально підійшов до цього завдання. Наступного року ієромонах Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві Захарія скаржився, що ревізори зробили помилку й записали до козаків підданих монастиря².

В 1725 – 1729 рр. В. Кочубей брав участь у Гілянському поході, де разом з бунчуковими товаришами А. Кандибою та І. Тарасевичем очолював спеціальний корпус, про який згадував в своєму щоденнику Я. Маркович³. Досить часто від виконання військової служби товариші всіляко ухилялися, і В. Кочубей не став винятком. В січні 1725 р. Кочубея відпустили з «турецької комісії».⁴ 1727 р. штабний лікар Бриль комісував 27 бунчукових товаришів, зокрема В. Кочубея, С. Бутовича, Я. Марковича та інших, які за сенатським указом звільнялися від участі в поході⁵.

Після призначення миргородського полковника Д. Апостола гетьманом його зять В. Кочубей став полтавським полковником. Серед дослідників немає єдиної думки про те, в якому році це відбулося. В. Модзалевський

¹ Бовгиря А. Слідство над Павлом Полуботком 1723 року / А. Бовгиря // Україна в Центрально-Східній Європі. – 2008. – № 8. – С. 107-108.

² Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві XVI – XVIII ст. з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Зб. документів. [Текст] / [автори-уклад. Мицик Ю. А. [та ін.]. – К., 2011. – С. 322-325.

³ Маркович Я. Дневник генерального подскарбья Якова Марковича (1717 – 1767): в 3 ч. / Маркович Я. / [ред. А. Лазаревский]. – Ч. 1: 1717 – 1725 гг. – К.: Киевская старина, 1893. – С. 251-255.

⁴ ЦДАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 1582, 11 арк.

⁵ Панащенко В. Бунчукові, військові і значкові товариші в Гетьманщині. – С. 293.

вказував, що займав він цю посаду з 1727 р.¹, В. Кривошея заперечує, вказуючи, що в 1725 – 1729 рр. полтавським полковником був І. Левенець, а от В. Кочубей займав посаду з 1729 р.² Нам відомий гетьманський указ від 16 жовтня 1727 р., під яким В. Кочубей підписався вже як полтавський полковник³. Його призначили на цей уряд за грамотою імператриці Анни Іоанівни з чину бунчукових товаришів⁴.

У «Збірці матеріалів до історії Лівобережної України» М. Василенко вміщено документ, який датується 1714 р., напевно, помилково. Це скарга полтавців, яка розпочинається з пліток, що є характерним для цього часу. В кінці подання місцевих мешканців зазначено, що полковника обрали з порушенням звичаїв, без загальної полкової ради. М. Василенко звертає увагу на те, що з підписів під скаргою стає зрозумілим, що до того часу в обранні полковника у Полтаві брали участь не лише козаки, а й міщани, і що протест проти Кочубея був досить одностайним⁵. Тоді, як бачимо, мешканці полку особливо залежали від свого полковника, на вибори якого вони майже не впливали: «...въ Полтавщине же выборъ полковниковъ почти до конца XVII в. действительно зависель отъ воли “товариства”, козаковъ, хотя последними въ такихъ случаяхъ всегда руководилъ небольшою кружокъ богачей, умевшихъ подчинить своему влиянію остальныхъ полчанъ»⁶.

Коли Кочубея обрали полковником, він вів як військові, так і цивільні справи. В журналі про поїздку до Москви гетьмана Апостола зазначалося, що 19 лютого 1728 р. біля Донського монастиря його зустріли полковник

¹ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 2. – С. 528.

² Кривошея В. В. Українська козацька старшина / Кривошея В. В. – 2-ге вид., доп. – Ч. 1: Урядники гетьманської адміністрації. – К.: СтилоС, 2005. – С. 183.

³ ЦДАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 2873, 14 арк.

⁴ ЦДАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 8433, арк. 24 зв.

⁵ Василенко Н. П. Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII – XVIII вв. / Василенко Н. П. – К.: Українська АН, 1927. – С. 3.

⁶ Лазаревский А. Полтавщина в XVIII веке / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1891. – № 4. – С. 361.

прилуцький Галаган, бунчукові товариші Лизогуб, Тарнавський і пан Кочубей¹. Подальша служба полковника припала на численні військові походи. У 1731 р. з ініціативи командувача російських військ в Україні, київського генерал-губернатора Йогана-Бергарда фон Вейсбаха почалося спорудження «Української лінії» для оборони кордонів від татарських набігів. Цей ланцюг захисних споруд завдовжки 85 км від Переволочної над Дніпром до Сіверського Дінця щорічно потребував на будівництво до 30 тис. козаків і посполитих. Головний тягар ліг на козацтво гетьманських та слобідських полків². Уже 1731 р. полковник В. Кочубей отримав листа від гетьмана, в якому Д. Апостол наказував йому разом з полком готуватися наступної весни будувати оборонну лінію від Дніпра по Орелі до гирла ріки Берестової. Для цієї роботи йому потрібно було виділити 200 козаків із запасами³. Згодом Кочубей разом з полком перебував у м. Кишеньці при р. Дніпро для захисту території від нападів татар; 1732 р., за ордером князя Шаховського, стояв на р. Тамлинці, а 1733 р. далі відбував військову службу під м. Нехворощею. Наступної зими В. Кочубея з Полтавським полком відрядили для захисту м. Кобеляки від татарських набігів.

Поряд з військовою службою В. Кочубей вів цивільні справи. Полковник провів увесь 1735 р. у Москві, де працював у складі кодифікаційної комісії⁴. Припускаємо, що його рівень освіченості був гідним гідним для такої роботи, але все ж основний фактор відіграло положення в суспільстві і близькість до гетьмана. 1735 р. розпочалася чергова російсько-турецька війна. Уже 1736 р. Кочубея відкликали з Москви до України, звідки за наказом графа Мініха і князя Шаховського він стежив за висилкою провіанту до Перекопу. Того ж року Кочубей отримав наказ зібрати козаків

¹ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 162м/80, арк. 4.

² Пришляк В. В. «Коротка передишка часів Апостола» ... – С. 587.

³ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 229/97, арк. 164-164 зв.

⁴ Теличенко И. Очерк кодификации малороссийского права до введения Свода Законов / И. Теличенко // Киевская старина. – 1888. – Т. 22. – № 9. – С. 427.

для допомоги прилуцькому полковнику Галаганові в Переяславському полку. Але полтавський полковник намагався зірвати цю операцію і просив залишити козаків для захисту свого прикордонного Полтавського полку¹. Документи не засвідчують великої присутності гетьманських військ на кордонах узимку 1735 – 1736 рр. Хоча в січні 1736 р. на Українській лінії перебувала команда полтавського полковника в 1500 шабель².

Війна тривала. В жовтні 1736 р. татарські війська успішно прорвали Українську лінію, що призвело до чергового поживлення фортифікаційних робіт. Полтавський полковник відрядив до південних сотень свого полку найкращих козаків, які одночасно з охоронною службою мусили зміцнити укріплення Царичанки, Орлика, Маячки³. В січні 1737 р. полкові канцелярії мали бути в повній готовності, щоб відрядити загін козаків для захисту слабкої ділянки кордону. Для цього, за особистим наказом Б. Мініха, В. Кочубей із найкращими козаками свого полку мав зимувати в Царичанці й прикривати цей важливий прикордонний пункт⁴.

Восени 1737 р. загальне командування 3-тисячним загоном лівобережних козаків на кордонах Гетьманщини здійснювали полтавський полковник В. Кочубей та ніжинський полковник І. Хрущов. Перший керував 1500 козаками, які розташовувалися вздовж Дніпра, другий – аналогічним загоном на Українській лінії. Відомо, що в січні 1737 р. кримський хан Феті-Гірей, зібравши військо, рушив на Україну, перейшов Дніпро в неочікуваному для козаків місці біля Кази-Кермена. До їхнього війська прибула решта ординців, і вони рушили через території Полтавського полку

¹ ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 5637, арк. 7.

² Репан О. Іржа на лезі: Лівобережне козацтво і російсько-турецька війна 1735 – 1739 років / Репан О. – К.: Києво-Могилянська академія, 2009. – С. 111.

³ Репан О. А. Полтавський полковник В. В. Кочубей... – С. 188.

⁴ Репан О. Іржа на лезі... – С. 115.

між річками Псел та Ворскла. Зупинити наступ не вдалося, територію полку було пограбовано, багато людей загинуло й потрапило в полон¹.

Зимом 1738 р. Полтавський полк на чолі з В. Кочубеєм захищав Українську лінію біля міста Маячки. Полковник повідомляв в ГВК, що всі бунчукові та значкові товариші згідно указу, були задіяні у походах та не залишилися на території полку². Влітку 1739 р. Кочубей на чолі полку брав участь у Хотинському поході в армії Мініха³. В цьому поході полковник сильно захворів і тому був відпущений штатним лікарем додому. У зв'язку із цим він надіслав донесення до ГВК з проханням відсторонити його від справ по управлінню полком і передати ці повноваження обозному І. Левенцю та судді Г. Сахновському. В. Кочубей маючи кашель і високу температуру не міг знаходитися в холодні дні на вулиці і так описував свої тяжкі симптоми: «... въ грудях, за которою и говорить мне тяжестью терплю боль в костях ручныхъ и ножныхъ и в бокахъ и в спине»⁴.

На сьогодні участь Полтавського полку в російсько-турецькій війні 1735 – 1739 рр., не є достатньо вивченою. Загалом українські полковники особисто очолювали свої відділи в далеких походах цієї війни 21 раз. Найчастіше виводили свої загони в поле П. Апостол (4 рази), Г. Грабянка, А. Танський, В. Капніст (3 рази). В. Кочубей ходив у походи двічі⁵. Причиною нечастих походів Кочубея в умовах російсько-турецької війни міг бути похилий вік полковника.

Після війни генерал П. Рум'янцев, який очолював Правління гетьманського уряду, підготував матеріали щодо особового складу генеральної старшини і кандидатур, якими бажано заступити вільні посади⁶.

¹ Репан О. А. Полтавський полковник В. В. Кочубей... – С. 188-189.

² ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 7007, арк. 2.

³ ІР НБУВ, ф. І, спр. 58167, 2 арк.

⁴ ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 7642, арк. 2 зв.

⁵ Репан О. А. Полтавський полковник В. В. Кочубей... – С. 187.

⁶ Репан О. Генеральна старшина та полковники Гетьманщини в 1742 р. – С. 46-47.

Склад генеральної старшини було оновлено майже повністю, а з довоєнних полковників посади зберегли тільки лубенський П. Апостол та полтавський В. Кочубей¹. Служба Василя Кочубея досить характерна для старшини цього рівня у XVIII ст. Російська влада часто використовувала козаків для форпостної служби. Козаки стояли роками й деморалізовувалися, тому старшина намагалася уникати такої служби.

В історичних джерелах збереглися повідомлення про свавілля полтавського полковника. 1737 р. Ф. Савич подав скаргу на полковника В. Кочубея, в якій звинувачував його в тому, що він йому чинив образи і побої². Задоволених політикою В. Кочубея, очевидно, було небагато, канцелярист Я. Шидловський також подав донос на нього в жовтні 1742 р. Він по пунктах звинувачував полковника в тому, що він привернув собі у підданство козаків, його курінчики не відбували військової служби, крім того, він часто бив людей за те, що вони не хотіли йому продавати землі. Та й, за свідченням цього канцеляриста, його самого за наказом полковника побили до півсмерті³. Історик А. Бовгиря трактує причини цього доносу як помсту, оскільки раніше між цими особами вже був конфлікт⁴. Поміж тим, В. Кочубей і далі виконував службові зобов'язання й 1743 р. вдруге їздив до Москви з важливим дорученням під час складання нового уложення для України. У 1743 р. з'явився збірник «Права, за яким судиться малоросійський народ». Того ж року Я. Маркович їздив допитувати В. Кочубея відповідно до поданого на нього доносу⁵. Ця справа, ймовірно, закінчилася без відчутних для полковника наслідків та не отримала подальшого розголосу.

¹ Репан О. Генеральна старшина та полковники Гетьманщини в 1742 р. – С. 48.

² ЦДАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19425, 3 арк.

³ ЦДАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 18762, 4 арк.

⁴ Бовгиря А. М. Доноси у суспільно-політичному житті Гетьманщини XVII – XVIII ст. – С. 73.

⁵ Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий: Кочубеи... – С. 449.

Після закінчення російсько-турецької війни 1735 – 1739 рр. В. Кочубей, очевидно, відійшов від активної діяльності й майже весь час проводив у своєму маєтку в с. Жуки. У жовтні 1742 р. померла його дружина, сам В. Кочубей сильно хворів, що видно з тексту його тестаменту (12 серпня 1743 р.): «от приключившойся зъ Божіяго посещения жестокой мне болезни, весма на своемъ здоровью ослабивши и видя приближавшуюся мне кончину»¹. В «Поменнику Софії Київської» зберігся запис про рід полковника Василя Кочубея, там було внесено імена померлих родичів: «Василіа. Мавры. Іереа Іакова. Павла»².

Він помер у селі Жуки під Полтавою, де його й поховали 19 серпня 1743 р. в Покровській церкві, а над похованням діти поставили розп'яття³. За переказами місцевих священиків, цю реліквію В. Кочубей отримав від когось із гетьманів для заспокоєння спадкоємців страченого генерального судді. 1914 р. під час ремонту Покровської церкви було відкрито склеп, у якому виявлено добре збережений шовковий одяг полковника і натільні хрестики. Тут же була похована його друга дружина і двоє дітей (імена і роки життя не встановлені)⁴. В 1939 р. серед експонатів Полтавського краєзнавчого музею зберігався срібний пернач В. В. Кочубея – знак його полковницької влади. На жаль, його було втрачено під час Великої Вітчизняної війни⁵. Церкву в с. Жуки після встановлення радянської влади розібрали.

Першою дружиною Василя Кочубея була Анастасія Апостол. В. Кривошея припускає, що шлюб було укладено до 1708 р., бо того року в

¹ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 106.

² Поменник Софії Київської... – С. 132.

³ Курдиновский И. Село Жуки / И. Курдиновский // Полтавские епархиальные ведомости. – 1869. – № 19. – С. 514.

⁴ Бучневич В. Е. Село Жуки Полтавского уезда / В. Е. Бучневич // Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. – Полтава: Типография Г. И. Маркевича. – 1916. – Вып. 14. – С. 33.

⁵ Мокляк В. Полковник з родини Кочубеїв / В. Мокляк // Село полтавське. – 28.01.1993. – № 4 (59). – С. 6.

грудні Анастасія народила сина Павла¹. Аркадій Кочубей повідомляв, що Василь Кочубей не мав дітей від Анастасії Апостол. В. Заруба вважає, що від цього шлюбу у 1729 р. в них з'явився син Василь². В історіографії виникла плутанина, пов'язана з портретом Василя Васильовича Кочубея та його дружини. Портрет вперше опублікував В. Модзалевський 1910 р., він іменував дружину «Марфа Апостол», плутаючи першу та другу дружини полковника. Цей портрет – дуже рідкісне зображення подружжя, а не однієї особи. Вгорі на фігурній рамі було написано: ліворуч – «Полковник Василій Васильевич Кочубей», праворуч – «Марфа Андреевна Кочубей, урожденная Скуропатская» (див. Додаток Е). Цей портрет походить із колекції нащадка полтавського полковника, князя В. С. Кочубея. Спочатку портрет потрапив до експозиції Полтавського історико-краєзнавчого музею (в 1920-х рр.), а потім, з 1985 р., – до Полтавського художнього музею («Галереї мистецтв»)³.

Середній вік портретованих може свідчити про те, що на портреті зображено другу дружину В. Кочубея. Щодо помилки в написі, то варіанти розв'язання цієї проблеми такі: або портрет не був прижиттєвим, або напис внесли в прижиттєвий портрет пізніше, після смерті портретованих. Кандидат мистецтвознавства С. Євтушенко допускає створення цього портрету не пізніше 1723 р.⁴

Вже будучи полтавським полковником, Василь Васильович Кочубей одружується вдруге, з Марфою (Марією) Іванівною Янович – сестрою глухівського городового отамана Івана Яновича. Г. Милорадович вважав, що В. Кочубей був одружений з Янковською⁵. Аркадій Кочубей про їхнє знайомство розповідав, що сотник з с. Диканьки попросив Василя Кочубея

¹ Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків / Кривошея В. – 2-ге вид., доп. – К.: Стило, 2004. – С. 267.

² Заруба В. М. Козацька старшина гетьманської України... – С. 238.

³ Український портрет XVI – XVIII століть. Каталог-альбом. – С. 159.

⁴ Євтушенко С. В. Иконографическая ремарка к «Покрову» Апостолов». – С. 85.

⁵ Милорадович Г. Родословная дворян и князей Кочубеев. – С. 46.

стати його сватом. Тому сотникові буцімто сподобалася дівчина Марта, «дочка церковного старости Яновича». В. Кочубей зустрів родину Яновичів у Полтаві на храмовому святі, але доля склалася по-іншому: «...видит эту девушку, вероятно, замечательную красавицу, потому что лишь только она вошла с подносом в комнату... чуть только он на нее взглянул, – судьба его была решена»¹. Василь Кочубей одразу посватався батькам дівчини. Звісно, це один із родових переказів, цілком імовірно, що цей шлюб був вигідним для Кочубея. Існують перекази, що від того шлюбу в Кочубеїв було дванадцятьох дітей, але Аркадій Кочубей знав лише дев'ять, у ході нашого розслідування ми дізналися про десятьох дітей, про яких зазначатиметься далі.

5. Федір Васильович Кочубей (до 1684 – 1729 рр.) – син Василя Леонтійовича та Любові Федорівни Кочубей, якого, очевидно, назвали на честь матиного батька Федора Жученка. Ймовірно, також здобув освіту в Києво-Могилянській академії². З 1718 р. отримав чин значкового військового товариша³. В 1724 р. зарахований до кола бунчукових товаришів. На 1729 р. згадується в компуті бунчукових товаришів Ніжинського полку⁴. Це можна пояснити тим, що після страти батька він жив спочатку в с. Дубовичі, а потім – у с. Ярославець Ніжинського полку.

На жаль, про послужний список Федора нам мало відомо, але писемні джерела зберегли відомості про окремі моменти його діяльності. Наприклад, у січні 1723 р. Ф. Кочубей, імовірно, як асесор Генерального військового суду, за наказом ГВК проводив слідство про маєтності померлого новгород-сіверського сотника Федора Лісовського⁵.

Як і його брат, Федір залишив в історії слід жорстокого панича. В 1717 р. на бистрицькому ярмарку піддана Кочубея селянка Яковиха зірвала

¹ Кочубей А. В. Семейная хроника... – С. 6-7.

² Києво-Могилянська академія в іменах, XVII – XVIII ст... – С. 290-291.

³ Заруба В. М. Козацька старшина гетьманської України... – С. 239.

⁴ ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 3204, арк. 4-8.

⁵ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 2. – С. 531.

шапку з козака Морозенка за те, що той у п'яному стані побив її. Отаман с. Бистрика присудив відібрати в селянки шапку, але вона вже втекла на той час, тому було вирішено відібрати коней у будь-якого мешканця с. Дубовичі. Ці дії отамана обурили Федора Кочубея, який відрядив сімох слуг, аби вони відібрали назад тих коней, хоча «бояри» повернулися ні з чим. Тоді Ф. Кочубей, приїхавши в с. Бистрик, випадково зустрів там Морозенка й отамана і побив їх. Цю подію описав, з ненавистю до дій панича, священник. Далі він оповідав, що мати Федора, коли почула, що отаман від побоїв перебуває при смерті, наказала синові з глухівським протопопом побувати в нього і просити не скаржитися гетьманові¹. Навіть за обіцянки отримати винагороду отаман очевидно не погодився, адже поскаржився гетьману².

Другий випадок пов'язаний із скаргою вдови винницького козака Оришки Пеник. Після смерті Любові Кочубей Федір відмовлявся виконувати урядові рішення стосовно цієї скарги. Справа затягувалася у зв'язку з «...дружбою къ Кочубею судящихъ». Позивачка пригрозила подати справу до Малоросійської колегії. Тільки тоді, 21 березня 1723 р. П. Полуботок викликав до суду Ф. Кочубея. Останній навіть на суді, даючи свідчення, сказав: «...быль я его Никиту (сына Пенячихи) и еще буду». Як далі розглядалася справа, невідомо, але на проханні позивачки стояла позначка, що Ілько, селянин Кочубея, віддав вола, поступився нивою й заплатив 10 талерів Микиті³. Очевидно, справу було вирішено на користь позивача. В квітні 1722 р. Ф. Кочубей забив до смерті свого тинницького старосту А. Данилова, а у вдови забрав усе майно, тримав її з дітьми п'ять місяців під вартою. Позивачка подала справу на розгляд 26 лютого 1724 р., але результат її невідомий⁴.

¹ Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий: Кочубеи... – С. 451-452.

² ІР НБУВ, ф. 50897 – 50973, арк. 110-114.

³ Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий: Кочубеи... – С. 454.

⁴ Там само.

Обраницею Федора стала Анастасія Скоропадська (? – 1723 рр.) – племінниця гетьмана Івана Скоропадського, дочка чернігівського полкового обозного Василя Скоропадського. Чи були в цього подружжя діти, достовірних відомостей не збереглося. А. Кочубей взагалі не пам'ятав, з ким був одружений Ф. Кочубей, але той мав дочку, яка померла від сухот¹. Нам відомо про опис посагу, який Анастасія Скоропадська 1705 р. отримала від батька². Скоропадські неодноразово допомагали Кочубеям у політичній кар'єрі, а також в економічному збагаченні. У щоденнику Я. Марковича було зафіксовано: «Апрель 1723 гг. ... заехали до п. Степана Миклашевского и тамъ обедъ кушалисмо. Тамъ известилемся о п. Федоровой Кочубеевой умершой...»³. Очевидно, після цієї втрати Ф. Кочубей одружився вдруге⁴. В. Заруба вважає, що другу дружину Федора звали Параскевія⁵. За переказами, друга дружина жорстоко побила дітей на хуторі в с. Піски (1726 р.). Їй присудили виплатити грошову компенсацію. Відома ще одна справа про пані Федорову, яка наказала побити ярославського мешканця Йосифа Котовського у 1727 р.⁶

Отже, якщо про синів генерального судді В. Л. Кочубея в історії залишилися хоча б якісь згадки, то про його дочок інформація не така багата. Ганна Василівна Кочубей очевидно народилася до 1684 р. На її долю випало багато випробувань, більшою мірою пов'язаних із її чоловіком. У 1698 р. вона вийшла заміж за племінника гетьмана Мазепи, ніжинського полковника Івана Обідовського (1676 – 1701 рр.). Весілля відбулося в Батурині, там у Свято-Троїцькій церкві подружжя вінчалось. Стефан Яворський сказав

¹ Кочубей А. В. Семейная хроника... – С. 6.

² ЦДАК України, ф. 1219, оп. 1, спр. 56, 3 арк.

³ Маркович Я. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717 – 1767): в 3 ч. / Маркович Я. / [ред. А. Лазаревскаго] // Киевская старина. – Ч. 1: 1717 – 1725 гг. – К.: Типография Г. Т. Корчакъ – Новицкаго, 1893. – С. 24.

⁴ Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий: Кочубеи... – С. 455.

⁵ Заруба В. М. Козацька старшина гетьманської України... – С. 239.

⁶ ЦДАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 2299, 2 арк.

молодим «весельное сказание», а Орлик підніс панегірик під назвою «Hippomenes Sarmack»¹. Батько Ганни був незадоволений шлюбом, тому звинувачував Мазепу, який практично примусив його до цього: «...прилагаюся придворною ко мне любовію лесною, хотя якобы печаль мою обрадовати, дщерь мою за свого сестренца во сопружество сочета, не ради добраго дружества и свойства, но дабы мя возмогл льстивие уловити...».² В одному зі свідчень В. Л. Кочубей розповідав про витрати на весілля доньки: «А и первым двум дочкам, одну за Рабленка, а другую за покойнаго пана Обидавскаго, і выдаючи, не мало выложили суммы, справуючи достатніи веселья и даючи им, дочкам, слушніи одежи, ношенья и охендозства и грошей зможности»³.

На жаль, Василь Леонтійович Кочубей не називає імен дочок. Хто ж така «перша» донька і про якого Рабленка йдеться, поки що не зрозуміло. Якщо звернутися до «Поминальної записки» (1684 р.), то серед живих уже було зазначено ім'я «Анна» з позначкою «м(ладенец)».⁴ Можливо автор поменника не дотримувався хронології під час його укладення. І. Обідовський довго перебував у військових походах. Його обранням не було задоволене старшинське оточення, оскільки він був родичем гетьмана. Київський полковник К. Мокієвський напідпитку називав І. Обідовського «блазнем»⁵. У Чернігівському літописі під 1701 р. зазначається «Иван Обидовский, полковник ніжинський, будучи гетманом наказным, под Ругодевом, містом шведским, помер, похован в Печерском монастыру

¹ Каллаш В. Панегирик Кочубеям (I-й половины XVIII в.) / В. Каллаш // Киевская старина. – 1887. – Т. 18. – № 6 – 7. – С. 495-509.

² Бантыш-Каменский Д. Н. Источники малороссийской истории... – Ч. 2. – С. 125-126.

³ Там же. – С. 142-143.

⁴ An Orthodox Pomjanyk of the Seventeenth – Eighteenth Centuries. – P. 110.

⁵ Павленко С. О. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – 2-ге вид. – С. 70.

киевском»¹. Залишилася його вдова Ганна з двома синами – Михайлом та Іваном. Бажаючи втішити бездітного Мазепу, Петро I 1702 р. затвердив за вдовою Обідовського п'ять сіл: Круничполь з Вишневною і Сваричевною, Коровинці й Переводь.

Як влаштуувала далі життя Ганна Кочубей, дають можливість зрозуміти її листи до матері 1707 р. У них ішлося про бажання дочки вдруге вийти заміж за якогось пана Красенського². Напевно, цього не сталося, оскільки Ганна чекала, поки з походу повернуться гетьман і батько, щоб вони схвалили її рішення. Відомо, що 1707 р. розпочалася політична акція В. Кочубея проти І. Мазепи, напевно, саме вона завадила заміжжю Ганни. З цього листа зрозуміло, яку важливу роль у пошуках шлюбної пари відігравали батьки. В 1708 р. Г. Кочубей довелося переховуватися в маєтку Апостолів у Сорочинцях. Після цього її тримали в Полтаві під вартою. Оскільки Іван Обідовський був племінником Мазепи, то на Ганну чекало ув'язнення. Мати Ганни – Л. Кочубей – у липні 1709 р. зверталася з проханням до О. Меншикова помилувати та звільнити з-під варти її дочку, проте це не допомогло³. В березні 1710 р. цар дозволив Ганні мешкати в Глухові без варти. Однак удові заборонялося відвідувати інші населені пункти, а її землі конфіскували. Гетьман Д. Апостол 1731 р. звертався до російського уряду, аби землі повернули вдові та її синам. Але це клопотання не задовольнили⁴. Цілком імовірно, що Ганна Обідовська була автором

¹ Павленко С. Ніжинський полковник Іван Павлович Обідовський (історико-біографічний нарис) / С. Павленко // Ніжинська старовина. Ніжинознавчі студії. – № 2: Історико-культурологічний збірник. – 2006. – Вип. 2 (5). – С. 30.

² Таїрова-Яковлева Т. Г. До питання про повсякденне життя представниць козацько-старшинських родин початку XVIII ст. – С. 203.

³ Таїрова-Яковлева Т. Г. Новые данные из биографистики времен Гетманщины в архивах Санкт-Петербурга. – С. 1019.

⁴ Павленко С. О. Оточення гетьмана Мазепи: соратник та прибічники. – 2-ге вид. – С. 71.

поменника роду полковника Івана Обідовського в Київському Михайлівському Золотоверхому монастирі¹.

Син Ганни Кочубей Іван Обідовський народився 1701 р. та здобув освіту в Києво-Могилянській академії. В тяжкий для родини час він студіював у гімназії Св. Єлизавети в Бреслау (Вроцлаві) (1722 – 1723 рр.). Збереглися листи племінника до тітки Параскеви Сулими (Кочубей). І. Обідовський просив у родички допомоги й говорив про свій потяг до навчання: «хоч хлеба просячи буду учитися»². Фактично, після арешту матері й з моменту навчання Івана, сестра Ганни Параскевія та її чоловік Федір Сулима стали опікунами Івана, вони надсилали йому гроші. Фінансів, щоб закінчити навчання, очевидно, бракувало, та й ті він брав під розписку й обіцяв віддати після повернення зі спадщини «фортунки». На думку О. Дзюби, родина Сулим надсилала племінникові допомогу неохоче³. Інший дядько, В. Кочубей, узагалі не допомагав племіннику. Молодий Обідовський, повернувшись із-за кордону, спочатку перебував у Москві⁴. Згодом він переїздив до Санкт-Петербурга, де 1724 р. потрапив під особливу опіку Феофана (Прокоповича), згодом працював учителем «домовой гимназии»⁵. В листах до дядька Ф. Сулими І. Обідовський прохав прийняти його маєтності й цим самим погасити його борги. Та дядько явно не підтримував племінника в пориві до навчання й радив кидати все і повертатися додому⁶. За підтримки підтримки Д. Апостола молодий І. Обідовський став канцеляристом ГВК (1727 – 1733 рр.), при цьому з 1731 р. перебував у чині бунчукового

¹ ІР НБУВ., ф. 307, спр. 538/1744, арк. 23 зв.

² ІР НБУВ, ф. І, спр. 57480, арк. 22.

³ Дзюба О. М. Приватне життя козацької старшини XVIII ст. (на матеріалах епістолярної спадщини) / Дзюба О. М. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2012. – С. 159.

⁴ ІР НБУВ, ф. І, спр. 57480, арк. 27-27 зв.

⁵ Лазаревский А. Описание Старой Малороссии... – Т. 2. – С. 12-13.

⁶ ІР НБУВ, ф. І, спр. 57480, арк. 22.

товариша. З 1733 р. він знову проживав у Москві й працював перекладачем у Колегії іноземних справ¹.

Ім'я другої дочки, Марії Василівни Кочубей (до 1684 р. – після 1704 р. і до 1708 р.) – записане в «Поминальній записці». Відомості про цю особу досить бідні, в праці В. Модзалевського наведено лише приклад того, як вона купила нерухоме майно в с. Кунашівка,² очевидно в якому вона й мешкала. Про неї згадував батько під час допитів: «Особно по дочце моей осталося, по Забелиной в моем доме тысяча червонных золотых, которую небожка легковала на выставленье каменное трапезы в монастырю девичом Батуринском»³. На момент свідчення батька, в липні 1708 р. Марія вже померла: «Да у него ж умершей дочери ево золотых червонных 1000. Обещал при смерти на строение Батуринской трапезы»⁴. Батько встиг за життя видати дочку заміж за значного військового товариша Василя Степановича Забілу, сина ніжинського полковника. Він був одружений два рази⁵. Кочубейвна була другою дружиною з 1700 р.⁶

Ще одна з дочок Кочубейів, Парасковія Василівна Кочубей (? – 1726 рр.) – у 1717 р. вийшла заміж за бунчукового товариша Федора Івановича Сулиму (? – 25 серпня 1726 рр.). Параска як вінове отримала 6 березня 1717 р. від матері й брата Федора млин на р. Сейм (на Озарицькій греблі), з двором і грунтами⁷. Її чоловік Федір Сулима брав участь у «баталії в горах персидських». У листі до рідних він повідомляв, що в цьому поході їм доведеться зимувати, й просив надіслати до Царицина провіант. Крім цих прохань він звертався до матері та брата з тим, щоб вони обов'язково наглянули за дружиною з дітьми та піклувалися про них. Прохав виявляти до

¹ Заруба В. М. Козацька старшина гетьманської України... – С. 349.

² Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 2. – С. 532.

³ Бантыш-Каменский Д. Н. Источники малороссийской истории... – Ч. 2. – С. 140.

⁴ Там же. – С. 143.

⁵ Заруба В. М. Козацька старшина гетьманської України... – С. 168.

⁶ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 2. – С. 75.

⁷ Там же. – С. 531.

його дружини «...любовную склоность»¹. Напевно, на той лист мати, Марія Сулима (у дівоцтві Полуботківна) не відповіла, тож Федір передав іще одного листа через полковника Григорія Граб'янку в листопаді 1725 р. У тому листі люблячий чоловік знову нагадував матері, що доручає дружину з дітьми її опіці й просив брата з дружиною виявляти до них любов і ласку². Померли Федір і Параскевія одного року, чоловік – у Сулацькому поході 1726 р., а дружина смертельно занедужала після втрати сина, який утопився в діжці з квасом. Сироти залишилися під опікою бабусі Марії Сулими, яка зверталася до гетьмана Данила Апостола, як до свого патрона, просячи захистити їх від зазіхань на майно дядька Івана (сина Марії Сулими). М. Сулима померла у 1729 р. й заповіла онукам частину спадщини. Постало питання про те, хто стане опікунами малолітніх дочок Сулим – Уляни та Єлени. Справу опіки мали розглянути дядько В. Кочубей з гетьманом Д. Апостолом, а до того полковник радив С. Сулимі наглянути за майном дівчат³.

Та найзаплутаніша історія склалася навколо двох дочок Кочубеїв, Мотрі й Катерини. Коли народилася Мотря Василівна Кочубей, невідомо, але шведський дослідник Альфред Єнсен припускав, що Іван Мазепа став хрещеним батьком Мотрі в 1684 р., а на час сватання його до хрещениці дівчині виповнилося 20 р.⁴ Якщо поглянути на текст поменника 1684 р. у ньому ім'я Мотрі було відсутнє, а отже на час його укладення вона ще не народилася. Хоча в поминальному ряду, який записала Любов Кочубей у Києво-Золотоверхому монастирі, ім'я «Мотря» присутнє⁵.

Мотря Кочубей відома в історії своїм романом із гетьманом Іваном Мазепою. В. Л. Кочубей разом з дружиною скаржилися ченцеві Никанору на

¹ ІР НБУВ, ф. І, спр. 57480, арк. 29-30.

² ІР НБУВ, ф. І, спр. 57480, арк. 31-32 зв.

³ ІР НБУВ, ф. І, спр. 57480, арк. 45-45 зв.

⁴ Єнсен А. Мазепа: Історіографічні картини / Єнсен А.; [пер. з швед. Н. Іванчук]. – К.: Укр. письменник, 1992. – С. 101.

⁵ ІР НБУВ, ф. 307, спр. 538/1744, арк. 24 зв.

те, що: «Хотел он, гетман, их родную, а свою крестную, дочь взять за себя замуж, и они, де, ее за него не дали, для того, что она ему крестная дочь; и он, де, гетман тое их дочь, зазвал к себе в гости, изнасиловал блудом»¹. За словами батька Мотрони, її стосунки з гетьманом розпочалися в грудні 1704 р., тоді Мазепа неодноразово прислав свого слугу Дем'янка для підкупу дівчини різними дарами та «грамотками». Виходить, що Мотря була наскільки заможною та освіченою, що могла сама читати ці «листи»².

Події відбувалися бурхливо, адже хрещениця втекла до Мазепа. Її батько подав цю подію як таємне викрадення, хоча гетьман відіслав дівчину назад. Про велике кохання може свідчити інтимне листування між Мазепою й Мотрею. Втім, листуванням це важко назвати, адже це були певні цидули. Сьогодні їхні тексти (копії) зберігаються серед матеріалів слідчої справи В. Л. Кочубея, їх було вилучено в підозрюваних, і граф Головкін переслав їх гетьману Мазепі³. О. Дзюба розглядає ці листи як «...пам'ятки інтимного епістолярного жанру, аналогів яким немає в українській епістолярній спадщині XVIII ст., що збереглися й відомі на сьогодні, тобто типологічно їх порівняти ні з чим, навіть якщо вони і не є автентичними»⁴. Достовірність цидул дослідники неодноразово ставили під сумнів. Уперше їх знайшов в архіві Колегії іноземних справ і опублікував Д. Бантиш-Каменський.

З доносу В. Л. Кочубея видно, що ці «листи» оприлюднив він сам. Але чому він так довго чекав? Якщо роман між Мотрею і гетьманом стався в 1704–1705 рр., то донос почали готувати з 1707 р. Існують думки, що автором цих цидул міг бути сам генеральний суддя, оскільки відомо, що І. Мазепа хворів і не міг в останні роки писати самостійно. Але зміст пам'яток говорить про інше, про високі почуття між закоханими та ті випробування, які їм довелося пережити. Найбільше страждала дівчина, яка переживала цькування,

¹ Доба гетьмана Івана Мазепа в документах. – С. 371.

² ІР НБУВ, ф. І, спр. 58292, арк. 47.

³ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 225-230.

⁴ Дзюба О. М. Приватне життя козацької старшини XVIII ст... – С. 95.

«катування» та сварки з батьками. Іван Мазепа навіть пропонував їй тікати до монастиря, де б він знав, що дівчина в безпеці.

Події, які сталися між Василем Кочубеєм та Іваном Мазепою в 1707 – 1708 рр. закінчилися стратою батька Мотрі. Як склалася доля дочки Кочубея після цих подій, є загадкою. Думки дослідників розходяться, більшість (Д. Бантиш-Каменський, Г. Милорадович, А. Кочубей та інші) вважають, що Мотрона вийшла заміж за Чуйкевича, а частина (М. Арандаренко, О. Богданович, А. Грановський та інші), що пішла в монастир.

Група дослідників, які підтримують версію про її одруження, не можуть з'ясувати точно, хто й коли став її чоловіком. Генеральний суддя В. Кочубей у доносі зазначав, що 17 травня 1707 р. він зі своїм сватом В. Чуйкевичем укотре прийшов просити в гетьмана дозволу на сватання, а І. Мазепа йому відповів: «Як будем з ляхами в едности, тога знайдеться твоей дочке жених з тоей стороны лядское знатный який шляхтич, которій твоей фортуне доброю будет подпорою; бо (мовит) хочай би мы ляхом по доброй воли не поддалися, они нас завоюют, и конечно будемо под ними»¹. Коли Кочубей почув слова гетьмана, то вже 18 травня 1707 р. відбулося сватання його доньки. Т. Таїрова-Яковлева вважає, що того дня відбулися заручини Мотрі, адже ієромонах Варлаам звертався до неї в листі як до «благословенной девици» (тобто вона була ще не заміжня)². Очевидно чоловіком Мотрі став Семен Васильович Чуйкевич.

В дореволюційній історіографії трапляються різні версії подальшої долі цієї дівчини: 1) збожеволіла, 2) втопилася в одному зі ставків м. Батурина, 3) вийшла заміж за Чуйкевича, 4) пішла в монастир неподалік від Диканьки, в с. Великих Будищах та прийняла постриг під ім'ям Єфросинія (цю легенду переповів публіцист Лернер 1916 р. в журналі «Столица и усадьба»). Існують перекази про різні місця поховання Мотрі. В одному з них вказано на

¹ Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – С. 382.

² Таїрова-Яковлева Т. Г. До питання про повсякденне життя представниць козацько-старшинських родин початку XVIII ст. – С. 204.

с. Пушкарівку, про яке пише в книзі історик середини ХІХ ст. М. Арандаренко, котрий розповідав про залишки Пушкарівського монастиря, де на той час уціліла церква імені Вознесіння Господа біля неї залишився «прах» Мотрони Кочубей. Були навіть сучасні спроби знайти могилу Мотрі, які розпочав С. Горбенко¹, але вони виявилися марними. Мотря Кочубей за поминальником Києво-Золотоверхого монастиря померла не в чернецтві і раніше своєї матері, але вже після батька. Підтвердженням того, що вона була дружиною Чуйкевича є те, що Мотря поминалася обома родами².

Кочубеї, очевидно, мали ще одну дочку, Катерину. В «Поминальній записці» (1684 р.) ім'я «Екатерина» згадувалось. В. Модзалевський вважав, що у 1726 р. вона була ще живою, а її чоловіком був ніжинський полковий суддя Семен Васильович Чуйкевич³.

V.

Наступне покоління, яке представляють онуки В. Л. Кочубея, теж мало визначних представників. Саме їхніми зусиллями було збережено пам'ять про діда, укладався фамільний архів та розбудовувалися економії в родових маєтках. Продовжили рід Кочубеїв нащадки Василя Васильовича Кочубея. З правнуків Василя Леонтійовича Кочубея розпочався поділ роду на дві гілки, що пішли від синів Василя та Павла (див. Додаток А).

Онук генерального судді, Семен Васильович Кочубей, народився 1725 р. у родовому маєтку в селі Диканька Полтавського полку. Його батьками були полтавський полковник Василь Кочубей (? – 1743 рр.) та, очевидно, Анастасія Апостол. Припускають, що Семен здобув освіту в Києво-Могилянській академії⁴, але, за непідтвердженим свідченням правнука Аркадія Кочубея (1790 – 1878 рр.), він виховувався в «чужих краях, служил в

¹ Кішик В. Де ж покоїться Мотря Кочубей? / В. Кішик // Трудова слава. – 2 вересня 2000. – № 71 – 72 (9235 – 9236). – С. 6.

² Кривошея В. В. Українське козацтво в національній пам'яті. Полтавський полк. – Т. 1. – С. 38.

³ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 2. – С. 531.

⁴ Заруба В. М. Козацька старшина гетьманської України... – С. 239.

военной службе»¹. Першою сходинкою на політичний олімп для молодого Семена Кочубея став титул бунчукового товариша, отриманий 1745 р.² Для С. Кочубея велику роль відіграли знайомство та відносини з родиною Розумовських. Цілком імовірно, що ці зв'язки почали налагоджуватись приблизно в середині 40-х рр. XVIII ст., бо саме тоді (в грудні 1745 р.), за повідомленнями М. Ханенка, С. Кочубей їздив до Москви. Ці зв'язки вдалося закріпити одруженням Семена Кочубея з двоюрідною сестрою Розумовського Ксенією Демешко. Весілля відбулося 14 січня 1746 р. в будинку графа О. Розумовського. На цьому дійстві була присутня сама імператриця Єлизавета, яка навіть обміняла обручки нареченим³. Таким чином, молодий С. Кочубей став помітним представником козацької старшини, який, окрім батька-полковника, мав двох відомих дідів, реабілітованого російською владою генерального суддю В. Кочубея та гетьмана Д. Апостола. Згодом С. Кочубей мав за свояка гетьмана К. Розумовського.

Через два місяці після одруження бунчукового товариша Кочубея призначили на уряд ніжинського полковника (31 березня 1746 р.)⁴. Уже 7 квітня 1746 р. С. Кочубей склав присягу в церкві Ісаакія Далматського. В. Горобець вбачає в цьому поширення практики непомітності, за якої головним аргументом для службового призначення стала належність до впливового родинного клану⁵. Імовірно, полковницький уряд Семенові пожалували як весільний дарунок. Важливо підкреслити, що Ніжинський полк мав провідне значення, адже на його території розміщувалися столиця та гетьманські резиденції. Незадовго до цього, 1745 р., до Москви повернувся

¹ Кочубей А. В. Семейная хроника... – С. 7.

² Кривошея В. В. Українське козацтво в національній пам'яті. Полтавський полк. – Т. 1. – С. 38.

³ Ханенко Н. Дневник генерального хоружаго Николая Ханенка. – С. 264.

⁴ ІР НБУВ, ф. І, спр. 57325 – 57343, арк. 96.

⁵ Горобець В. М. Старшина Гетьманщини: неслужбовий вимір службової кар'єри провідної соціальної верстви / В. М. Горобець // Український історичний журнал. – 2012. – № 4. – С. 58.

з-за кордону Кирило Розумовський, який швидко став улюбленцем царського двору¹. Готуючи брата до високої посади в Гетьманщині, Олексій Розумовський познайомив його з Семеном Кочубеєм. Уже 1746 р. генеральна старшина порушила клопотання перед царським урядом про відновлення гетьманства в Україні, але це питання розглядали аж півтора року². В той час, коли вирішувалася доля гетьманства й Розумовських, Кочубей також приїздив до Москви і був на прийомі в імператриці (18 січня 1749 р.)³. Нарешті, 16 жовтня 1749 р., було видано царський указ, яким оголошувалося вирядження до Глухова спеціального царського представника – графа І. С. Гендрикова – для організації «виборів» нового гетьмана України⁴.

Вибори відбувалися за розробленим у Петербурзі сценарієм, отже формально, а кандидата було вже завчасно визначено. 18 січня 1750 р., на зібранні в ГВК, генеральна старшина звернулася до російської цариці з проханням дозволити «обрати» гетьманом К. Розумовського⁵. 22 лютого 1750 р. відбулося урочисте обрання гетьмана в Глухові, але самого К. Розумовського на елекції не було. Полковник С. Кочубей був присутній на церемонії обрання гетьмана⁶. Згодом старшинська депутація в складі генерального бунчужного Д. Оболонського, ніжинського полковника С. Кочубея, бунчукового товариша І. Журмана, генерального судді І. Пиковця вирушила до Петербурга з подякою імператриці та привітанням новообраного гетьмана. 5 червня 1750 р. К. Розумовського офіційно затвердили на посаді. Щодо самого вибору делегатів, котрі мали їхати в

¹ Путро О. І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба... – Ч. І. – С. 45.

² Там само. – С. 37.

³ Ханенко Н. Дневник генерального хорунжаго Николая Ханенка. – С. 400.

⁴ Путро О. І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба... – Ч. І. – С. 37.

⁵ Там само. – С. 38.

⁶ ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 20, арк. 3 зв.

Санкт-Петербург із подякою, то Я. Маркович повідомляв, що «Кочубея же, первым определением избраннаго, и тепер назначили»¹.

Коли С. Кочубей перебував на уряді полковника, його, разом з іншими старшинами, часто призначали керівником ГВК, тому йому доводилося вирішувати різноманітні питання державного управління, зокрема проблемні відносини з Кримським ханством². Фактично, посаду полковника С. Кочубей обіймав не дуже довго, та й більшу частину цього часу він перебував у супроводі гетьмана за кодоном. На момент, поки Розумовського не було в Гетьманщині, виконував повноваження наказного володаря. Таким чином, уряд ніжинського полковника для С. Кочубея став перехідним етапом до подальшого кар'єрного просування.

Коли К. Розумовський прибув до Глухова, 15 жовтня 1751 р. ніжинського полковника було призначено генеральним обозним. Попередником С. Кочубея на цій посаді був Я. Лизогуб, він займав її в 1728 – 1749 рр., отже, уряд генерального обозного залишався вакантним два роки. Цілком можливо, що його тримали спеціально для Кочубея, який свого часу організував підтримку Розумовським у Гетьманщині. На думку Л. Окиншевича, цей уряд швидко перетворився на впливовий та близький до гетьмана і основна його компетенція полягала в керуванні генеральною артилерією³. За часів К. Розумовського С. Кочубей, зайнявши уряд генерального обозного, став другою людиною в державі. В царському указі від 15 жовтня 1751 р. вказувалися причини призначення Кочубея: «за Ево добропорядочную службу, и знатнія також де служби, и особливою верность Предковъ Его к нашему Государю Родителю»⁴. Також зберігся запис тексту

¹ Маркович Я. Дневные записки Малороссийскаго подскарбия генерального Якова Марковича: в 2 ч. / Маркович Я. / [ред. Маркович А.]. – Ч. II. – М.: Типография В. Готье, 1859. – С. 282.

² ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 1443, арк. 1а-2.

³ Окиншевич Л. Генеральна старшина на Лівобережній Україні XVII – XVIII вв. / Окиншевич Л. – К., 1926. – С. 25.

⁴ ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 332, арк. 1 зв.

присяги, яку виголошував новообраний генеральний обозний¹. На переконання В. Горобця, «Перебування на уряді генерального обозного, як правило, увінчувало службову кар'єру козацького старшини»².

Посівши новий уряд у жовтні, уже в листопаді Кочубей спробував централізувати артилерійське відомство. Він подав рапорт гетьману, де просив передати в його підпорядкування всі прибутки полкових артилерій і наказати артилерійським служителям «в полной моей диспозиции и приказов моих во всемъ слушатся»³. Відповідно, 21 листопада 1751 р. було видано ордер, який започаткував централізацію управління та фінансування генеральної й полкових артилерій, котрі, по суті, злилися в одне відомство. Крім того тоді визначилися функції й завдання Генеральної артилерії: супровід гетьманського війська, підготовка позицій польової та облогової артилерії, тощо⁴. Високий статус генерального обозного підкріплювався тим, що він контролював усі ресурси (маєтності, збори, рухоме майно та ін.) за рахунок яких утримувалась артилерія. Як бачимо, до рук С. Кочубея стікались усі прибутки полкових артилерій, зокрема з шинкування.

24 листопада 1752 р. гетьман К. Розумовський, генеральний обозний С. Кочубей, генеральний писар А. Безбородько та інші виїхали до царського двору в Москву⁵. С. Кочубей супроводжував похідну ГВК, яка виконувала функції українського уряду, де за роботу отримувал щомісячний персональний оклад, який становив 40 руб.⁶ Згідно з уложенням про жалування на 1756 р. (41 глава, 24 пункт), генеральний обозний, який у списку зазначався першим, мав отримувати 600 руб., а генеральний суддя та

¹ ЦДАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 332, арк. 7-7 зв.

² Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної та соціальної історії ранньомодерної України / В. Горобець. – К.: Інститут історії України, 2009. – С. 79.

³ Сокирко О. Г. Артилерія козацької держави... – С. 39.

⁴ Там само. – С. 39.

⁵ Маркович Я. Дневные записки Малороссийскаго подскарбия Генерального Якова Марковича. – Ч. II. – С. 311.

⁶ Путро О. І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба... – Ч. I. – С. 59.

підскарбій – уже меншу плату – 500 руб.¹ До Глухова Кочубей повернувся з Москви в листопаді 1753 р.², де разом із підскарбієм М. Скоропадським, у котре мав очолити правління ГВК³. У 1754 р. замість Скоропадського в допомогу генеральному обозному призначили генерального осавула Якубовича⁴.

Ситуація в Гетьманщині була досить нестабільною, становище Розумовських при дворі на середину 50-х рр. XVIII ст. помітно слабшало. В 1759 р. гетьман з родиною повернувся до Глухова й розпочав реформи, маючи на меті зміцнити свої позиції в середовищі козацької старшини. За наказом гетьмана, генеральний обозний С. Кочубей і генеральний суддя І. Журман вирушили до Москви в вересні 1762 р., щоб бути присутніми на коронації Катерини II⁵. Після цих подій С. Кочубей повернувся додому разом з гетьманом лише в липні 1763 р.⁶ У вересні того самого року К. Розумовський, розуміючи хиткість свого становища, скликав Генеральну раду старшин у Глухові, начебто для розгляду судочинства, але, за задумом, головним стало питання про можливість зробити посаду гетьмана спадковою й закріпити її за нащадками Розумовських. Ці розмови, напевно, розпочали ті старшини, які були клієнтами гетьмана, тому не всі присутні на раді підтримали це рішення одразу. Частина старшини не підписала петиції про спадковість гетьманської влади, серед них були С. Кочубей та колишній суддя І. Журман, вони оголосили, що по «свойству с гетманом» не можуть підписати чолобитної⁷. Причин того, що Кочубей не підписався, може бути декілька. Ймовірно, він міг боятися потрапити в немилість до імператриці,

¹ Малороссийские чины и должности и оклад их содержания // Киевская старина. – 1883. – Т. VI. – С. 384.

² Маркович Я. Дневные записки Малороссийскаго подскарбия Генерального Якова Марковича. – Ч. II. – С. 319.

³ ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 1399, арк. 2.

⁴ ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 1399, 17 арк.

⁵ ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19442, арк. 6-6 зв.

⁶ Васильчиков А. А. Семейство Разумовских. – Т. 1. – С. 309.

⁷ Там же. – С. 315.

або ж генеральний обозний бачив себе чи своїх нащадків з гетьманською булавою. Спроба К. Розумовського виявилася провальною. Гетьмана викликали до Санкт-Петербурга й там примусили зректися булави в 1764 р. Катерина II не хотіла бачити Україну як окрему автономну одиницю, тому запровадила новий орган влади – Другу Малоросійську колегію, котра замінила гетьманську форму правління й перебрала на себе головні функції з управління Гетьманщиною.

Зміни зачепили й кар'єру генерального обозного, якого Катерина II захотіла включити до складу Колегії. Крім нього до Другої Малоросійської колегії ввійшли генеральний писар Туманський, генеральний осавул Журавка і хорунжий Апостол. Генеральний обозний С. Кочубей отримав високий чин генерал-майора¹, це був перший генеральський чин у збройних силах Російської імперії, який відповідав IV класу «Табелю про ранги» (1722 р.). Після ліквідації гетьманського правління становище Генеральної артилерії, якою відав С. Кочубей, так само змінилося, контроль над її установами зосередився в руках Колегії. Те, що генеральний обозний виявився найстаршим серед генеральних старшин і мав генеральський чин, на певний час гарантувало захист і протекцію артилерії від остаточної ліквідації або злиття з новоствореними управлінськими структурами². Тож навіть в умовах російської централізації С. Кочубей займав керівні позиції та за відсутності генерал-губернатора графа П. Рум'янцева головував у цій Колегії³. 1767 р. генеральний обозний С. Кочубей отримав за посередництвом графа П. Рум'янцева орден св. Анни⁴.

Очевидно, С. Кочубей мав великі проблеми зі здоров'ям. 23 січня 1772 р. він звернувся в Малоросійську колегію до П. Рум'янцева з проханням

¹ Указ имп. Екатерины II об учреждении малороссийской коллегии // Киевская старина. – 1883. – Т. VI. – С. 738.

² Сокирко О. Г. Артилерія козацької держави... – С. 39.

³ Кочубей А. В. Семейная хроника... – С. 8.

⁴ Маркович Я. Дневные записки Малороссийскаго подскарбия Генерального Якова Марковича. – Ч. II. – С. 465.

дозволити йому відлучитися до теплих вод для лікування¹. Кочубей отримав дозвіл поїхати на лікування в чужий край до цілющих вод, на два роки². В жодному з документів не вказувалося, куди він їздив на лікування. С. Кочубей помер 13 грудня 1779 р. у віці 54 роки та був похований у кам'яній церкві с. Дубовичі Ніжинського полку. С. Кочубею судилося бути останнім генеральним обозним Гетьманщини. За життя він зробив успішну політичну кар'єру, будучи одним з претендентів на гетьманську булаву. Подружжя Кочубеїв мало двох дітей.

О. Лазаревський серед відомих йому портретів козацької старшини згадував про зображення С. Кочубея, під яким містився запис: «Семень Васильевичъ Кочубей, тайный советникъ, малороссійській генеральный обозный, коллегіи малороссійской членъ и ордена св. Анны кавалеръ. Поживе 54 г., умре 1779 г., съ полуночи въ 4 часа декабря 12 против 13 числа. Погребенъ въ дубовацкой каменной церкви»³. Дослідник вважав, що цей портрет був копією і написаний уже після смерті С. Кочубея.

Середнім сином полтавського полковника Василя Кочубея був Василь (III). У цьому, очевидно, простежується родова традиція давати ім'я відомого предка (В. Л. Кочубея) одному з синів у кожному поколінні. Василь (III) Васильович Кочубей (1729 – до 1792) – «підстарший син», так він згадується в заповіті батька. Збереглися повідомлення, що 29 травня 1748 р. він отримав універсал ГВК на звання бунчукового товариша⁴. В 1761 р. він був призначений членом лічильної комісії замість бунчукового товариша М. Дуніна-Борковського⁵. У зв'язку з тим, що 1763 р. в Гетьманщині вводилася суддівська посада підкоморія, на цю посаду від Глухівського повіту було обрано бунчукового товариша В. Кочубея. Гетьман К. Розумовський підтвердив це обрання та видав відповідний універсал –

¹ ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 7381, 3 арк.

² ЦДІАК України, ф. 54, оп.3, спр. 7314, 3 арк.

³ Лазаревский А. Старинные малороссийские портреты. – С. 341.

⁴ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 2. – С. 533.

⁵ ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 16936, 5 арк.

19 лютого 1764 р.¹ Будучи вже підкоморієм, він обирався депутатом у комісію для складання проекту Нового Уложення від шляхетства 1767 р.²

Внук Василя (III) Кочубея Аркадій у «Сімейній хроніці» дуже скупо розповідав про життя діда: «... мой дед, при гетмане исправлял должность подкоморнаго, а после был предводителем дворянства в вновь учрежденном Новгород-Северском наместничестве; впоследствии он был назначен советником наместническаго правления.»³ В. Модзалевський у своїй праці посилався на матеріали Ярославського архіву, очевидно, йому були відомі документи, що засвідчували політичну кар'єру В. Кочубея. Він подав дані, що В. Кочубея призначили надвірним радником, згодом – радником Новгородського Намісницького Правління (1782 – 1783 рр.), потім – колезьким (1786 р.) і статським (1790 р.) радником⁴. Тож, як бачимо, Василь Кочубей побудував міцну кар'єру, що дало поштовх для висування його родини на вищі щаблі тогочасного суспільства. Проживав В. Кочубей з родиною в с. Ярославці, де й помер близько 1791 р.

Одружився Василь (III) Кочубей з Марфою Дем'янівною Оболенською (1733 – 25 березня 1815 рр.) – дочкою генерального судді Дем'яна Каневського-Оболенського. Про Марфу Оболенську внук Аркадій згадував, як про «чудову і шляхетну особистість... Вона також була визначна за своїм розумом жінка – управляла сама всіма своїми маєтками і користувалася у нашому краї загальною повагою. Її з пошаною відвідували Розумовський, Рум'янцев та інші»⁵. За його ж повідомленням, на момент весілля його дідусеві було 18 років, а бабусі – 14. Якщо вірити цим переказам, то весілля відбулося близько 1747 р. Марфу Кочубей (Оболенську) теж поховали в

¹ РГАДА, ф. 1445, д. 16, 1 л.

² ІРНБУВ, ф. VIII, спр. 244 /105₁/, арк. 23 зв.

³ Кочубей А. В. Семейная хроника... – С. 8.

⁴ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 2. – С. 533.

⁵ Корені та парості: український генеалогікон / [упоряд. тексту та іл., авт. вступ. ст. та приміт. В. Шевчук]. – К.: Либідь, 2008. – С. 467.

с. Ярославці. Її заповіт датовано 17 листопада 1800 р.¹ Подружжя мало двох дітей: сина Василя (бл. 1750 – березень 1800 рр.) та дочку Єлизавету (? – травень 1800 рр.).

Молодшим сином полтавського полковника був Павло Васильович Кочубей (1736 або 1737 – 26 липня 1786 рр.) – у «сказці», яку він подав до ГВК 1762 р., зазначалося, що на той момент йому вже виповнилося 25 років². Освіту здобув за кордоном. Він навчався в квітні 1755 р. в університеті у Галле³. Павло Кочубей подав прохання про надання йому чину бунчукового товариша у зв'язку з попередніми заслугами і праведною службою його діда, генерального судді Василя Кочубея, а також батька, полтавського полковника Василя (II) Кочубея. Відповідний універсал було видано в червні 1757 р. Тоді ж П. Кочубей прийняв присягу в глухівській церкві⁴.

Відомо, що 1744 р. збірку «Права, за яким судиться малоросійський народ» було подано на розгляд Сенатові, але 1756 р. цю кодифікацію повернули назад для доопрацювання в Гетьманщину. Для розгляду цієї збірки було створено спеціальну комісію⁵. Досить молодого Кочубея включили до робочої групи з перегляду кодифікації статуту «Малоросійських справ»⁶. Цей ордер ГВК підписали його брат С. Кочубей та А. Безбородько.

В 1761 р. П. Кочубей входив до складу Генерального Військового суду⁷. В 1762 р. від Гетьманщини було відіслано групу старшини для присутності на коронації Катерини II. До складу цієї делегації ввійшов

¹ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 2. – С. 534.

² ЦДІАК України, ф. 223, оп. 1, спр. 322, арк. 1.

³ Андреев А. Ю. Русские студенты в немецких университетах XVIII – первой половины XIX века / Андреев А. Ю. – М.: Знак, 2005. – С. 363.

⁴ ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 2041, 5 арк.

⁵ Василенко Н. Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII – XVIII вв. – С. 3.

⁶ ЦДІАК України, ф. 223, оп. 1, спр. 322, арк. 1-2.

⁷ Григорович Н. Канцлер князь Безбородко (опыт разработки материалов для его биографии) / Н. Григорович // Русский архив. – 1874. – № 9. – С. 579.

П. Кочубей¹. Після цього кар'єра Павла Кочубея стрімко пішла вгору, причин для цього було достатньо, перш за все, сприяння його рідного брата – генерального обозного. У 1766 р. П. Кочубея обрали підкоморієм полтавського повіту, а наступного року знову обрали депутатом у комісію для складання проекту Нового Уложення². Обрали до цієї комісії і його брата Василя.

За указом Імператриці від 1 листопада 1773 р., підкоморія полтавського полку П. Кочубея було пожалувано чином надвірного радника³. В грамоті йшлося про те, що він зобов'язаний і надалі виконувати обов'язки підкоморія⁴. За повідомленням полтавського полковника А. Горленка, пана підкоморія було приведено до присяги 30 грудня 1773 р. За планом Кочубей мав отримувати річний оклад 450 руб. та виплати за витрати на гербовий папір. 30 січня 1780 р. Кочубей був відсторонений від служби у зв'язку із хворобою (з чином колезького радника). Вже 1781 р. він знову повернувся на службу і отримав чин статського радника⁵. В 1784 р. його призначили головою Цивільної палати Катеринославського Намісництва⁶. Павло Кочубей Кочубей прожив усе життя в с. Диканьці, де й помер 26 липня 1786 р. Певний час у родовому маєтку за життя батька жив його син Віктор з дружиною, маючи проблеми з царем. Павло з дружиною були поховані в Троїцькій церкві.

На початку 1760-х рр. Павло Кочубей одружився з донькою генерального судді Андрія Безбородька Уляною (14 березня 1742 – 24 березня 1777 рр.). Вона хворіла на сухоти й мала їхати на лікування до Італії. Цією справою опікувався її брат О. Безбородько. Відомо, що в цій

¹ ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 4915, 5 арк.

² ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 244 /105/, арк. 23.

³ ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 8046, арк. 1 а.

⁴ ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 8046, арк. 2 зв.

⁵ Григорович Н. Канцлер князь Безбородко (опыт разработки материалов для его биографии). – С. 579-580.

⁶ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 2. – С. 534.

подорожі її мав супроводжувати брат Ілля, проте виїхати вони так і не змогли, а сестра незабаром померла¹. Родинні зв'язки Кочубеїв із Безбородьками відіграли важливу роль у проникненні перших до середовища російських можновладців. Саме Павло Кочубей з дружиною дали початок князівській гілці роду, нащадки якого відомі до 1990-х рр. далеко за межами України. Подружжя мало чотирьох дітей: Аполлона, Віктора, Аграфену і Олександру. Аполлон Павлович пішов по військовій службі, а Віктор Павлович став державним канцлером і отримав графський та князівський титули.

Наймолодшим сином полтавського полковника Василя Кочубея і, очевидно, його дружини Марфи, був Петро (? – 23 липня 1769 рр.). Де він здобув освіту невідомо. 5 жовтня 1762 р. він отримав універсал ГВК, згідно з яким зараховувався на службу бунчуковим товаришем². Він не встиг одружитися й не мав спадкоємців. Аркадій Кочубей також повідомляв, що Петро Кочубей вступив на дійсну військову службу, але не вказав, де саме служив. За його ж повідомленням, П. Кочубей брав участь у Семилітній війні з Пруссією (1756 – 1763 рр.). Коли вийшов у відставку, то поселився в родовому маєтку в с. Кунашівці. Там його поховали біля старої церкви, яку на момент написання «Сімейної хроніки» було ліквідовано³. Майно, яке належало Петру, невдовзі розподілили між собою брати.

В. Модзалевський у генеалогічній розвідці повідомляє, що у полтавського полковника був іще один син Іван, дата народження якого невідома, а помер він, вочевидь, до 1743 р.⁴ На жаль, автор не робить посилань на те, звідки взято ці дані. У заповіті В. (П) Кочубея (1743 р.) ім'я сина Івана ми не зустріли, але можливо, що на цей рік син уже помер, тому і не згадується в документі.

¹ Дзюба О. М. Приватне життя козацької старшини XVIII ст... – С. 39-40.

² ЦДІАК, ф. 51, оп. 3, спр. 17311, 3 арк.

³ Кочубей А. В. Семейная хроника... – С. 9.

⁴ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 2. – С. 532.

Найстаршою дочкою полковника Василя Кочубея була Олена¹. За життя батька вона вийшла заміж за пана Івана Турковського. Як вінове вона отримала від батька 2200 руб.² Окрім того, успадкувала ще 800 руб. і 1000 червоних золотих. До 1743 р. Олена Кочубей уже овдовіла. Виникло питання про те, чи була вона заміжня вдруге? В майновому спорі 1753 р. бунчуковий товариш Василь Борковський претендував на землі Олени Кочубейни, які вона отримала після смерті чоловіка *Івана Турковського* (курсив наш. – Г. Н.). Але в цьому документі також повідомлялося, що другим чоловіком Олени був бунчуковий товариш *Яків Тарнавський* (курсив наш. – Г. Н.)³.

«Підстаршою донькою» була Марфа Василівна Кочубей⁴. Згідно з батьківським тестаментом, вона отримала як вінове 2500 руб., пізніше – ще 500 руб. і 1000 червоних золотих, один перстень з малими діамантами, а другий – з зеленим камінцем і діамантом. На момент укладення заповіту (1743 р.) вона вже була заміжня за Лизогубом. На думку В. Заруби, її обранцем був Василь Семенович Лизогуб⁵. Існують думки, що її обранцем був С. С. Лизогуб.

Анастасія Василівна Кочубей, виходячи заміж, отримала від батька 2000 руб., пізніше їй було додано ще 1000 руб. срібної монети, 1000 червоних золотих, хрест із червоним каменем і діамантиками, перстень з рубіном, перстень з блакитним смарагдом, золоті сережки⁶. Її чоловіком став бунчуковий товариш Яків Лизогуб. Найменшою дочкою полтавського полковника Василя Кочубея була Уляна. Вона отримала за заповітом батька: 3000 руб. срібної монети, 1000 червоних золотих, 2 круглих діаманти, 2 діамантових хрести, 8 перстнів, 6 пар золотих сережок, «перель урланських один шнуръ» із 60 зерен, три золотих ланцюжки. Батько наказав її старшій

¹ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 106.

² ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 107.

³ ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 11565, арк. 2.

⁴ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 107.

⁵ Заруба В. М. Козацька старшина гетьманської України... – С. 707.

⁶ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 107.

сестрі Олені виконати роль матері. Оскільки батько, полковник В. Кочубей, помер іще 1743 р., то функції глави роду перебрав на себе старший син С. Кочубей, який мав стежити за збереженням майна роду, а також забезпечити майбутнє молодших братів і сестер. 23 травня 1759 р. відбулося весілля сестри генерального обозного Уляни Кочубей з генеральним осавулом Іваном Скоропадським у будинку Семена Кочубея в Глухові. На цьому весіллі була присутня генеральна старшина, зокрема й генеральний підскарбій Яків Маркович¹. Бенкети, які організовували представники старшини в будинках, були досить пишними, що відповідало статусу життя світського вельможі.

Та, окрім названих дочок, полтавський полковник В. Кочубей мав іще одну, якої родина зреклася. Причиною стало кохання. Ганна (Анна) Кочубей втекла з дому й без батьківського благословення вийшла заміж за колезького радника, переяславського полковника Степана Васильовича Томару (1718 – ? рр.). Батьки не схвалили цього шлюбу й зреклися дочки, позбавивши її спадщини. Пізніше (12 серпня 1743 р.) у заповіті В. (II) Кочубей писав, що «при моей кончине, понеже отхожу ко отцу своему и богу моему с желанієм моихъ грехов прощение реченную Анну жену Томарову за нанесенную мне и жене моей найтягжчую печаль прощаю», повернувши її до числа дітей, хоча й «без всякого наследія»².

VI

Клан Кочубеїв розширювався далі, встановлюючи родинні зв'язки з представниками козацької еліти, дворянства, російських чиновників. Батьки дбали про те, щоб їхні діти зайняли високі політичні посади й вигідно обрали шлюбного партнера.

Розпочнемо подальше знайомство з дітьми Семена Васильовича Кочубея. Михайло Семенович Кочубей (1751 – ? рр.) – був

¹ Маркович Я. Дневные записки Малороссийскаго подскарбия генерального Якова Марковича. – Ч. II. – С. 359-360.

² ІР НБУВ, ф. X, спр. 8438, арк. 111.

військовослужбовцем з 1760 р., 22 вересня 1773 р. – переведений у секунд-майори. Михайло Кочубей одружився з Агафією, дочкою бунчукового товариша Степана Лашкевича. В 1776 р. С. Кочубей отримав листа від С. Лашкевича, в якому йшлося про згоду на одруження їхніх дітей¹. Різниця у віці наречених була великою, бо на момент весілля Агафії виповнилося 15 років, а Михайлові – 25. Заручини відбулися 21 квітня, а саме весілля – 25 вересня 1776 р. Весілля було дуже пишним, тривало чотири дні, а на нього приїздило 76 панів та 174 слуги. На четвертий день гості з боку нареченого вирушили в Глухів з нареченою, а домашні залишилися². М. Кочубей разом з дружиною жив у с. Триби. З 1788 по 1791 рр. він займав чин підполковника, при цьому будучи одним з найбагатших поміщиків Полтавської губернії, адже мав у своєму розпорядженні близько 6000 посполитих.

У подружжя Михайла та Агафії Кочубей народився син Семен (1778 – 1835 рр.). Можливо він отримав домашню освіту, що було досить поширеним в родинах поміщиків. В 1798 р. він був вахмістром кінної гвардії. У віці 21 р. С. М. Кочубей розпочав суспільну діяльність з посади предводителя Конотопського дворянства³. Подальша успішна кар'єра Семена Кочубея (дослужився до губернського предводителя) була пов'язана із впливом міністра Віктора Кочубея. Він був дуже багатим поміщиком, відомим меценатом⁴. Сучасне місто Полтава, особливо її центр, багато в чому завдячує цій особі та його дружині Параскеві Яківні Бакуринській (відкрила перший приватний пансіон для дітей бідних дворян)⁵. Аркадій Кочубей згадував про губернського предводителя Семена Кочубея так, що він жив пишно й розкішно в Полтаві та ніколи не сідав обідати інакше, як у колі

¹ ІР НБУВ, ф. XII, спр. 381, 1 арк.

² Николайчик Ф. Род Лашкевичей и дневник одного из них / Ф. Николайчик // Киевская старина. – 1887. – Т. XIX. – С. 710-711.

³ ЦДІАК України, ф. 267, оп. 1, спр. 40, арк. 19.

⁴ [Н. С.] Полтавский губернский маршал С. М. Кочубей / [Н. С.] // Киевская старина. – Т. 64. – № 1. – С. 137.

⁵ Павловский И. Ф. Полтавцы: Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители / Павловский И. Ф. – Полтава, 1914. – С. 195.

гостей не менше, ніж із 30 чоловік¹. Він любив розкішне життя, про нього відгукувалися як про дуже добру людину, але помер він у с. Біликах Миргородського повіту в повній бідності (прогайнував 70 000 душ селян²), залишивши багато несплачених кредитів. Ми забігаємо наперед, але варто відразу сказати, що це подружжя мало тільки одного сина Миколу (1829 – 1870 рр.),³ який був несповна розуму й помер без спадкоємців. Тобто на цьому родова гілка Семена Васильовича Кочубея (1725 – 1779 рр.) обірвалася.

Відомостей про дочку генерального обозного Семена Кочубея Надію досить мало. Заміжня вона була за полковником Петром Сергійовичем Потьомкіним. Відомо, що в листопаді 1765 р. «Потемкинъ, капитанъ, увезъ... и въ Ясмане обвенчался съ нею»⁴.

По лінії Василя (III) Васильовича Кочубея (1729 – до 1792 рр.), його син Василь (IV) (бл. 1750 – березень 1800 рр.) – виховувався в московському університетському пансіоні, служив військовим з 1765 р. Згідно з царською грамотою в березні 1768 р. В. Кочубея було підвищено з сержанта до полкового аудитора в чині прапорщика⁵. Через два роки, 1 січня 1769 р., він отримав черговий наказ Державної Військової колегії про переведення його спочатку в підпоручики⁶, а з 7 липня 1770 р. в – поручики⁷. Стрімке просування В. Кочубея у військових чинах тривало, адже 24 листопада 1771 р. він отримав звання капітана⁸.

¹ Кочубей А. В. Семейная хроника... – С. 13.

² Кочубей А. В. Семейная хроника... – С. 13-14.

³ Дробязко Н. Родовідне дерево Кочубеїв / Н. Дробязко // Батуринські читання. 2007: Збірник наукових праць. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – С. 94.

⁴ Маркович Я. Дневные записки Малороссийскаго подскарбия генерального Якова Марковича. – Ч. II. – С. 400.

⁵ РГАДА, ф. 1445, оп. 1, д. 7, лл. 1.

⁶ РГАДА, ф. 1445, оп. 1, д. 7, лл. 2.

⁷ РГАДА, ф. 1445, оп. 1, д. 7, лл. 3.

⁸ РГАДА, ф. 1445, оп. 1, д. 7, лл. 4.

Вигідні зв'язки з представниками козацьких старшин і російських чиновників, а також міцне економічне підґрунтя чітко позначилося на успішній кар'єрі Василя Кочубея. Очевидно, він брав участь у російсько-турецькій війні 1769 – 1774 рр. Його син А. Кочубей згадував, що батько був ад'ютантом графа Рум'янцева. Після закінчення війни він вийшов у відставку та жив у Глухові. Далі його служба склалася так, що в середині 70-х рр. XVIII ст. В. (IV) Кочубея призначили в намісницьке правління. Після смерті батька тимчасово відійшов від діяльності, але його вибрали маршалом Глухівського повіту¹. В. Кочубей служив у правлінні Новгород-Сіверського намісництва, був Новгород-Сіверським предводителем дворянства (1798 р.).

23 лютого 1784 р., Катерина II наказала пожалувати Василя Кочубея «въ НАШИ Надворные Советники, въ рангъ сухопутного Подполковника», за вірну службу². Обирався також повітовим предводителем дворянства. Землі Василь Кочубей успадкував від батька, на них проживало 5108 підданих. Духовний заповіт він склав 20 січня 1798 р., за ним усі володіння передав дружині³.

Дружиною Василя Кочубея стала Олена Василівна Туманська (1762 – 23.12.1836 рр.) – дочка генерального писаря Василя Григоровича Туманського. А. Кочубей про В. Туманського відгукувався як про дуже розумну людину, оскільки він був підскарбієм в Малоросійській колегії і одночасно керував усіма справами «Малоросії»⁴. Подружжя В. Кочубея та О. Туманської мало вісім дітей: Клавдію (померла в дитинстві), Василя, Варвару (померла в дитинстві), Дем'яна, Олександра, Аркадія (автор «Сімейної хроніки»), Івана (помер у дитинстві), Олену.

Дочкою Василя (III) Кочубея і Марфи Оболенської була Єлизавета (? – травень 1800 рр.), яка отримала від батьків володіння в с. Полошках.

¹ Кочубей А. В. Семейная хроника... – С. 10.

² РГАДА, ф. 1445, оп. 1, д. 7, лл. 5.

³ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 2. – С. 536.

⁴ Кочубей А. В. Семейная хроника... – С. 11.

Чоловіком її став надвірний радник Іван Андрійович Маркевич (1742 – 1814 рр.). Спочатку, 3 серпня 1780 р.¹, відбулося сватання, а вже 1781 р. – весілля. Зберігся «виновный реестр» І. Маркевича на речі, які він прийняв у посаг за дочку В. Кочубея у 1780 р. Наприклад, лише золотих та діамантових речей було надано на загальну суму 15 258 руб.²

Успішними в кар'єрному просуванні стали нащадки Павла Васильовича Кочубея (1736/1737 – 1786 рр.). Аполлон Павлович Кочубей навчався в Англії, з 1775 р. відбував службу в Санкт-Петербурзі. Згодом, 1786 р., переведений прапорщиком лейб-гвардії в Преображенський полк. З 1805 р. призначений дійсним камергером, що в той час давало право на чин дійсного статського радника. У Петербурзі він посварився з другом графа Безбородька Судієнком, тому змушений був покинути це місто. Надалі жив Аполлон у родовому маєтку в с. Чуйківці. Аркадій Кочубей про свого дядька згадував, що він вів розгульне життя і часто пиячив. Про його ексцентричні подвиги історія зберегла багато легенд. Він посварився з родичами й жорстоко поведився з дворовими людьми, тому йому заборонили жити в с. Чуйківці. Далі Аполлон Кочубей проживав у с. Сорочинці, де напевно, і помер³.

Його сестра Аграфена Павлівна Кочубей (з 30 на 3 січня 1761 – ? рр.), була заміжня за бригадиром, генерал-поручиком Олексієм Петровичем Фроловим-Багреєвим (в ніч з 9 на 10 січня 1781 р. в Полтаві). Ще одна сестра Олександра Павлівна Кочубей (1769 – 14.02.1838 рр.) – 5 вересня 1787 р. вийшла заміж за таємного радника Григорія Петровича Милорадовича (8 січня 1765 – 19 травня 1828 рр.). Подружжя було поховане разом у Чернігівському Троїцькому монастирі під підлогою.

Окремого дослідження варті життя й діяльність Віктора Павловича Кочубея (11 листопада 1768 – 3 червня 1834 рр.). Він виховувався й навчався

¹ ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 1, спр. 221, арк. 2-3.

² РГАДА, ф. 1445, оп. 1, д. 240, 8 лл.

³ Кочубей А. В. Семейная хроника... – С. 12-13.

в пансіоні де-Вільнева¹. На службі перебував з 10 липня 1776 р. в чині капрала у Преображенському полку. Поступово він отримав різні військові звання: сержанта (з 25 листопада 1776 р.), прапорщика (з 1 січня 1784 р.), підпоручика (з 1 січня 1786 р.). Брав участь у різних закордонних місіях Російської імперії. В. П. Кочубей зміцнив свої позиції серед російських можновладців. Він став членом Колегії іноземних справ та членом Державної ради. В результаті чого 4 квітня 1799 р. йому надано титул графа Російської імперії. Микола I пожалував Кочубею за віддану службу свій портрет з діамантами. А 1831 р. отримав титул князя Російської імперії. З 1834 р. В. П. Кочубей – канцлер внутрішніх справ². Його кар'єра стрімко зростала, у зв'язку з власними якостями, а також з допомогою відомих родичів. Його дружиною була статс-дама Марія Василівна Васильчикова (10 вересня 1779 – 12(24) січня 1844 рр.). Дочка дійсного камергера. Померла вона в Парижі, але похована разом з чоловіком. Подружжя мало чотирьох синів: Василя, Лева, Сергія, Михайла – і дочку Наталію.

Рід Кочубеїв мав продовження. Нащадків Василя Леонтійовича Кочубея (бл. 1640 – 1708 рр.), можна зустріти й у ХХ ст. після того, коли вони виїхали за межі України в зв'язку з революційними подіями. Кочубеї жили у Франції, Італії, деякі повернулися в СРСР, а нащадки Аркадія Васильовича Кочубея переїхали до Замбії (Африка). Про долю нащадків цього роду повідомив мешканець Нью-Йорка 1991 р. – А. С. Кочубей³.

Так, за період з середини XVII – кінця XVIII ст. генеалогічний розпис роду включає 26 представників чоловічої статі, з них 14 уродженці Кочубей та 25 представниць – у жіночій лінії. Ми спробували сформувати свою вертикальну таблицю родоводу Кочубеїв в згаданих хронологічних рамках (див. Додаток А). У результаті наших розвідок ми відшукали нові біографічні

¹ Утищев А. И. Князья и дворяне Кочубеи / А. И. Утищев // Дворянская семья: Из истории дворянских фамилий России. – СПб., 2000. – С. 108.

² Утищев А. И. Князья и дворяне Кочубеи. – С. 110.

³ ДАПО, ф. Р.-8831, оп. 19, спр. 25, 7 арк.

відомості (рік народження П. В. Кочубея (1736/1737 – 1786 рр.), які було внесено до генеалогічного розпису та основного тексту. Окремі документи проливають світло на життя представниць роду Кочубеїв та їхніх обранців. Вперше визначено, що другим чоловіком Олени Василівни Кочубей був Яків Тарнавський. Варто відзначити, що для Кочубеїв слово батьків у виборі шлюбного партнера було головним.

Рід Кочубеїв за синів полтавського полковника В. В. Кочубея розділився на дві гілки, нащадки яких були відомі ще в ХХ ст. Представники роду поріднилися з Жученками, Іскрами, далі зв'язки було встановлено з Скоропадськими, Обідовськими, Мазепами, Чуйкевичами, Апостолами, Сулимами, Забілами. З поступовим закріпленням Кочубеїв на високих військових і урядових постах, коло охочих посвоячитися з ними помітно збільшилося: Демешки, Тарнавські, Турковські, Оболонські, Лизогуби, Безбородьки, Скоропадські, Лашкевичі, Потьомкіни, Маркевичі, Васильчикови, Милорадовичі.

Кочубеї займали високі посади в Гетьманщині, а двоє із них відносились до генеральної старшини (генеральний писар, генеральний суддя В. Л. Кочубей, генеральний обозний С. В. Кочубей). Рід Кочубеїв з середини XVII – кінця XVIII ст. мав шість бунчукових товаришів (двоє з них були значковими товаришами) та двох полковників. З другої половини XVIII ст. Кочубеї перебували на військовій службі та отримували відповідні звання (секунд-майор (1), прапорщик (3), підпоручик (2), поручик (1), підполковник (1), капітан (1) тощо).

Тому, зважаючи на тогочасні звичаї, які склалися в Гетьманщині, коли зв'язки відігравали вирішальну роль в отриманні посади, розширенні економічних ресурсів, родини Кочубеїв мали стійке становище. Рід мав стійку фамільну пам'ять, що проявлялося в різних традиціях і побутових речах, які вони зберігали протягом поколінь. Саме завдяки міцній єдності рід Кочубеїв зміг відновитися після трагічних подій 1708 р.

РОЗДІЛ 3

МАЙНОВИЙ СТАН РОДУ КОЧУБЕЇВ

3.1. Земельна власність роду Кочубеїв

В останні роки відчутно підвищився інтерес дослідників до життя представників родової еліти Гетьманщини. Науковці переважно вивчають їхню економічну, соціально-політичну та духовну діяльність. У середині XVII – кінці XVIII ст. відбулося становлення, збагачення козацької старшини та перетворення її представників на великих землевласників. Ця нова суспільна верства почала перетворювати невеликі рангові володіння на приватні господарські економії, з промисловими об'єктами (млинами, винокурнями, гутами). На займанщинах та слобідках козацької старшини згодом постали нові населені пункти.

Соціально-економічне життя Лівобережної України з другої половини XVII – XVIII ст. та його окремі аспекти аналізували в працях В. Мякотін, О. Лазаревський, М. Василенко, В. Барвінський, В. Дядиченко, К. Стецюк, В. Борисенко, О. Гуржій, В. Пришляк та інші. Господарська діяльність козаків і козацької старшини розглядалася в українській історико-економічній літературі. Глибоко проаналізував цю проблему академік М. Слабченко. Заснування спадкового землеволодіння в середовищі козацького стану подано в праці І. Крип'якевича¹.

Діяльність козацької старшини займала помітне місце в економіці Гетьманщини. Земельні володіння вона накопичувала кількома шляхами. Головними були рангові володіння, які надавалися за несення урядової служби, тобто на «ранг», ці володіння на ранніх етапах були в тимчасовому користуванні. Така форма плати за виконання обов'язків, як «рангові» або ж «урядові» маєтності, бере початок ще з часів козацької революції середини XVII ст., хоча ця практика усталилася не відразу на всіх українських землях.

¹ Крип'якевич І. Богдан Хмельницький / Крип'якевич І. / [відп. ред. Ф. Шевченко та ін.]. – 2-ге вид. – Львів: Світ, 1990. – 408 с.

Старшина сконцентрувала в своїх руках великий земельний фонд, нерухомість і різні прибуткові промисли, оскільки змінилася панівна верства. З появою нових господарів польські шляхтичі позбавлялися маєтків, здобутих за попереднього історичного періоду. Старшина осаджувала вільні землі та влаштовувала на них власне господарство. Крім цього, частину земель козацька старшина могла отримати в спадок, купити або забрати за борги.

Нашим завданням є реконструювати первинний комплекс маєтностей Кочубеїв та підрахувати кількість населення, що в них проживало. Потрібно з'ясувати шляхи і способи формування кочубеївських маєтків, а також встановити, наскільки вони були прибуткові. Основними джерелами для дослідження порушених питань стали опубліковані, а також архівні матеріали. Серед основних джерел ми виділяємо такі: гетьманські універсали, царські грамоти, матеріали полкових ревізій, Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку (1729 – 1730 рр.), Генеральний опис Лівобережної України (1765 – 1769 рр.), заповіти представників клану Кочубеїв, документи купівлі-продажу та інші.

Щоб скласти повну картину землеволодінь Кочубеїв та відтворити надходження цих земель з середини XVII ст. до кінця XVIII ст., пропонуємо їхній опис з дотриманням хронології й територіального принципу. Ймовірно, перші рангові володіння в Лівобережній Гетьманщині, Василь Кочубей отримав у Полтавському полку, а тому дослідження того, як Кочубеї набували маєтностей, розпочнемо безпосередньо з нього.

а) Полтавський полк

До кінця не з'ясованим залишається походження роду Кочубеїв. Спираючись на вивчені матеріали, ми схильні вважати, що центром родових володінь Кочубеїв були землі біля с. Диканьки Полтавського полку. В. Л. Кочубей розпочав формувати свій земельний фонд із займанщини, що було поширеною практикою серед козацької старшини. Але не варто відкидати можливість того, що батьки В. Л. Кочубея могли мати тут певні

грунти, які потім було розширено. Після початку визвольного повстання під проводом Б. Хмельницького Полтавщина починала перетворюватися на справжній осередок козаччини. Коли польську шляхту вигнали з маєтків, велика частина землі перетворилася на власність Війська Запорізького. Фактично, було санкціоновано «займанщину», як типову форму земельної власності, що її обрав народ, котрий звільнився від економічної залежності¹.

Велике значення для В. Кочубея мало породичання з полтавським полковником Ф. Жученком. Від тестя канцелярист Кочубей отримав у 1680 р. ґрунти в Диканьці, частину лісу під назвою Жуковий Ріг та хату з «броварем» і полем². Виходить, що першими відомими, документально підтвердженими, були землі цього роду в Диканьці. Кочубеї не заволоділи ними шляхом займанщини, адже це був посаг. Подружжя Василя та Любові Кочубей отримало від Федора Жученка не лише диканські володіння, але й комору під дзвіницею церкви Святої Пречистої і двір з будинком у м. Полтаві «...при паркане против ко дому все чесного господина отца Луки Семіоновича протопопа полтавського в тилу домов Петра Яковенка Жученка, сотника полтавського, братнича мого, и Тимчихи братовоь моей...»³. Тобто перші володіння родини, відомі нам, були, окрім с. Диканьки, в м. Полтаві на території Полтавського полку.

Полтавський полк був одним із найважливіших (в аспекті охорони південних кордонів від татарських навал) військово-адміністративних одиниць козацько-гетьманської держави. Основною проблемою регіону стали систематичні набіги татар, які призвели до спустошення краю: «Если северная Малороссия была слабо населена, то южная представляла из себя дикую степь... Заселялся край в течении XVI, XVII и даже XVIII века»⁴. Село Диканька розміщувалося за 29 км від полкового міста Полтави, біля містечка

¹ Багале́й Д. Займанщина в Левобережной Украине XVII и XVIII ст. / Д. Багале́й // Киевская старина. – 1883. – Т. VII. – С. 571.

² ІР НБУВ, ф. X, спр. 8438, арк.15.

³ ІР НБУВ, ф. X, спр. 8438, арк.15.

⁴ Багале́й Д. Займанщина в Левобережной Украине XVII и XVIII ст. – С. 564.

Великі Будища. Переповідають, що заселяти ці краї почали за часів Б. Хмельницького, переважно козаки та посполиті, вихідці з Правобережної України. Дослідник історії Диканського маєтку П. Клепацький намагався довести, що родоначальники Кочубеїв, бей Андрій та його син Леонтій отримували певні надання за службу в військових чинах, але найбільше займали ґрунти, які на той час були вільними¹. Кочубеї також купували різні об'єкти нерухомості в місцевих мешканців. Так, 1681 р. канцелярист В. Кочубей придбав у місцевого жителя хату на ринковій площі в с. Диканьці².

Полтавщину заселяли досить швидко, чому сприяли її природнокліматичні умови, достатньо густа річкова мережа, а також родючі чорноземи. Орієнтуючись на ці природні чинники, місцеве населення вело сільське господарство. Щоб розширити сферу занять у власному господарстві, В. Кочубей біля Диканьки загатив греблю на Жуковій долині для риболовлі. У 1681 р. він звернувся до гетьмана І. Самойловича з проханням дозволити загатити греблю³. На що отримав гетьманський універсал від 13 березня 1682 р. з підтвердженням права володіти нею⁴.

Імовірно, будинок Кочубеїв розміщувався на території с. Диканьки в районі «Ковалівка». Цей панський дім неодноразово згадувався в документах як місце укладення домовленостей між Кочубеями та диканськими мешканцями⁵. Цікаво, що 7 березня 1683 р. В. Кочубей отримав універсал І. Самойловича, в якому гетьман наказував полтавському полковнику і всьому військовому уряду «не обременять повинностями людей Василья

¹ Клепацький П. Г. Нариси з історії Диканського маєтку Кочубеїв від полов. XVII до полов. XIX ст. / П. Г. Клепацький // Записки Полтавського інституту народної освіти. – 1927. – Т. IV. – С. 11.

² ІР НБУВ, ф. X, спр. 8438, арк. 19.

³ ІР НБУВ, ф. X, спр. 8438, арк. 20.

⁴ ДАПО, ф. 1071, оп. 1, спр. 4, арк. 133.

⁵ ІР НБУВ, ф. X, спр. 8438, арк. 64.

Кочубея» в «Ковалевце»¹. В жовтні 1683 р. Ф. Жученко призначив своїй доньці Л. Кочубей вінове в Полтавському полку: Кіповську січ² та Кіповський ґрунт на р. Оріль³.

Внаслідок Коломацького перевороту 1687 р. до влади прийшов гетьман І. Мазепа, а В. Кочубея було призначено генеральним писарем. У зв'язку з цими подіями Кочубей отримав на ранг с. Диканька в Полтавському полку. Це право було підтверджене гетьманським універсалом від 20 листопада 1687 р.⁴ та царською грамотою від 28 квітня 1688 р. Поряд з тим, генеральному писарю надавалися села в Ніжинському полку, про які йтиметься нижче. Відомі на сьогодні описи паперів, що зберігалися в Диканському архіві Кочубеїв, які рясніють повідомленнями про те, що родина купували різні об'єкти нерухомості в селі та біля нього. За В. Л. Кочубея було здійснено понад десять купівельних операцій, але ця цифра приблизна, оскільки архів зберігся до нашого часу лише в описах. В. Кочубей придбав у місцевих диканців, а також у мешканців сусідніх сіл такі об'єкти нерухомості: хутір Диканський (1688 р.)⁵, ставок з млином (1689 р.)⁶, хутір від П. Ковалевця (1690 р.)⁷, ґрунт Ковалівський (1695 р.)⁸, кілька лісів (частин) під назвою Жуковий Ріг (1696 р., 1698 р.)⁹, ліс над р. Ворсклою біля с. Брусей (1706 р.)¹⁰, поле з долиною під Диканькою (1706 р.)¹¹ та інші. Якщо ж проаналізувати географічне положення придбаних земель, то видно, що Кочубеї намагалися укрупнити свої володіння,

¹ ДАПО, ф. 1071, оп. 1, спр. 4, арк. 2.

² ДАПО, ф. 1071, оп. 1, спр. 4, арк. 186.

³ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 23.

⁴ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 24.

⁵ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 26.

⁶ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 32.

⁷ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 33.

⁸ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 37.

⁹ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 39-42.

¹⁰ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 49.

¹¹ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 50.

приєднуючи ближні землі шляхом купівлі та обміну різних наділів у місцевих мешканців.

Наступне кількісне розширення землеволодінь Кочубеїв припало на 1707 р. Причиною став заповіт Ф. Жученка, за яким у Полтавському полку вони отримували с. Жуки з прилеглими територіями, хутір у Педасовій долині, дві слобідки, байрак і ліс¹. Втім, незабаром статус родини в суспільстві різко змінився у зв'язку з арештом генерального судді В. Кочубея та його стратою 14 липня 1708 р. Російський цар Петро I наказав обезголовити донощиків та позбавити родину всіх маєтностей. На жаль, через брак джерел ми не можемо скласти повної картини земельних володінь та встановити кількість підданих за життя генерального судді. Можемо припустити, що швидкий перебіг подій 1707 – 1708 рр. та неочікуваний результат доносів призвели до того, що В. Л. Кочубей не встиг скласти заповіт, або ж той не зберігся до нашого часу. Хоча свояк В. Кочубея І. Іскра, теж страчений разом ним, залишив нащадкам свій тестамент².

Одразу після того, як гетьман І. Мазепа перейшов на бік Карла XII, його обов'язки почав виконувати гетьман І. Скоропадський. В той час, коли російський цар Петро I розгорнув антимазепинську діяльність, родину Кочубеїв було реабілітовано (крім Ганни Обідовської). Для того щоб відновити свої права на землі, Любов Кочубей разом із синами розпочала кампанію щодо їх повернення. Тут і знадобилися родинні зв'язки, і ні з ким іншим, як із самим гетьманом Скоропадським. Вдова, очевидно, надсилала листи, або й приїздила до нього з проханнями відновити право власності родини на маєтності. Приблизно через п'ять місяців родині повернули її володіння.

¹ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 54.

² ІР НБУВ, ф. І, спр. 57518, арк. 62.

Гетьман І. Скоропадський 15 грудня 1708 р¹. видав універсал про повернення земель, якими за життя володів генеральний суддя В. Кочубей, його вдові та дітям. За чинною практикою, всі земельні надання козацькій старшині від гетьмана мали підтверджуватися царськими грамотами. Тому Кочубеїха вже 3 березня 1710 р. звернулася безпосередньо до російського царя Петра I з проханням підтвердити право власності на свої володіння. Її вимоги було задоволено 12 березня 1710 р., на що вийшов відповідний царський указ. Ці документи дуже цінні, оскільки саме за їхнім змістом можна точно визначити, якими маєтностями володів В. Л. Кочубей. У наказі полтавському й ніжинському полковникам та всій старшині йшлося: «...умершого Василя Кочубея, кгрунта, то ест мельницы, дворы и все хutory со всеми во оних обретающимися пожитки, в непременно жене его вдове Любове и детемъ ей Василю и Федору привращает и утверждает владение, так и маетности те, которіе он, умершой, по заслугам своимъ имелъ...»². Серед повернутих земель у Полтавському полку були с. Диканька, с. Жуки, с. Стасівці, сл. Нові Млини, сл. «Локощина»³. Поряд з цими населеними пунктами у власність реабілітованих поверталися двір із ятками в м. Полтаві, ґрунти біля річок Коломак і Оріль та інші. Якщо говорити наперед, то колишні рангові володіння після цього підтвердження перетворилися на спадкові родові маєтності. Після смерті батька, В. (II) Кочубей розширив та сконцентрував свої земельні володіння в Полтавському полку. На момент отримання царської грамоти у власності Кочубеїв у полку було три села та дві слобідки.

Своє перше приватне володіння (слобідку) В. (II) Кочубей отримав від діда Ф. Жученка ще в 1707 р., потім перейняв право володіння батьківськими землями, а далі примножував їх шляхом купівлі. За матеріалами Диканського

¹ Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку 1729 – 1730. – Полтава: «Полтава», 2007. – С. 69.

² Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку... – С. 69.

³ Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку... – С. 67-70.

архіву, кількість купчих актів, які здійснив В. Кочубей у Полтавському полку, становить понад 70 (грунти, хати, поля, ліси і ін.). Після смерті його тітки Параски Іскрівни він став основним спадкоємцем її земель. Родина Іскрів теж постраждала після подій 1707 – 1708 рр., а її майно було конфісковано. Реабілітоване майно чоловіка отримала його вдова – Параска Іскрівна, рідна сестра Любові Кочубей. В. (II) Кочубей отримав 17 вересня 1714 р. гетьманський універсал, у якому підтверджувалося право на володіння двором у м. Полтаві з коморами, які йому подарувала (віддала за борги) тітка П. Іскрівна¹.

Щоб успадкувати майно померлої родички, Василь і Федір Кочубеї разом із матір'ю зверталися за допомогою до гетьмана. Їхні прохання було задоволено, у зв'язку з чим Кочубеї отримали універсал від 14 липня 1716 р. Родина отримала: «...дворь в самом городе Полтаве, на ринку, хуторь, прозиваемий Трибовский з греблею на Ворскле при немь будучею, слободку, именуемую Исковкою, на купленных землях осаженную, с лесами и сеножатми там же обретающимися, луги, сеножати особливие на рече Коломаце, прозиваемие Кучеловские леси в Ровнях Коломацких з слободкою при них осаженною, полтора колеса мелничных, на гребле Ворскляной Петровской, слободку, прозиваемую Демидовку, на купленных тако ж грунтах поселившуюся з двумя греблями и сеножатми, ... грунта на Орчику обретающіеся, називаеміе Млинскими, и Орелские, Гладовский, Мажаровский и Мазичевский, особливо там же на Ореле будучіе, Герциковские, помянутой умершой Искриной за разграбленіе Герцикомь на около десят тысячъ, іменія ей доставшіяся грунтъ займицкий Таволжное, Дубовіе Гряди и Терны, сеножати при Тагамлику застаючіе прочіе лежачіе и стоячіе...»². А поряд з тим Кочубеї заволоділи селами Івашки та Грабинівка³.

¹ Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку... – С. 72.

² Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку... – С. 71-72.

³ ІР НБУВ, ф. І, спр. 59132, 4 арк.

Від родини Іскрів Кочубеї отримали с. Івончинці, але в 1718 р. воно було відібране на користь Полтавської ратуші¹.

30 серпня 1718 р. гетьману І. Скоропадському видано відповідну царську грамоту про підтвердження за Кочубеями успадкованих маєтностей². В цьому документі знову згадувалися землі, які родина отримала за грамотою від 12 березня 1710 р. та за універсалом від 14 липня 1716 р. Ці офіційні документи стали головним доказом Кочубеїв на право володінням маєтностями, бо оригінали універсалів 1687 р. було втрачено з моменту переходу Мазепи. Фактично, за цими актами в Полтавському полку Кочубеї володіли п'ятьма селами, п'ятьма слободами, двома хуторами та іншими ґрунтами з луками й сінокосами.

В такій ситуації нащадки Іскрів не отримали ніякого відшкодування. Про це свідчить лист правнука Івана Іскри – Андрія Іскри – до графа Безбородька, в якому він жалівся на своє становище: «Государь, поправя ошибку, своею особою предаль прахъ страдальца земле, и наследникамъ возвратилъ то имене въ Украйне: после Украйну отдалъ полякамъ, а наследникамъ обещалъ дать въ Малой Россіи; но те были тогда малолетны; покуда возмужали, государ скончался; и тогда и тепер все равно: везде пишутъ, что наградить насъ должно, но ничего не даютъ»³. Отже, бачимо, що, на відміну від Кочубеїв, інтереси нащадків Іскрів не були задоволені.

Василь (II) Кочубей, ще не будучи полтавським полковником, отримав низку важливих привілеїв. У черговому гетьманському універсалі від 13 червня 1721 р. було наказано, щоб його «Жуковскіе и Стасовскіе [селяни] въ казаки не входили», а були слухняні тільки Кочубеєві. Гетьман забороняв полтавському полковникові Черняку привласнювати володіння Кочубеїв⁴. Після 1727 р. полтавський полковник В. Кочубей отримав на ранг містечко

¹ ІР НБУВ, ф. І, спр. 58171, арк. 4.

² Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку... – С. 70-73.

³ Лазаревский А. Судьба наследства полковника Искры, казеннаго Мазепою / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1883. – Т. VII. – № 11. – С. 519.

⁴ ДАПО, ф. 1071, оп. 1, спр. 3, арк. 11.

Решетилівку. Хоча воно перебувало в тимчасовому володінні, полковник здійснив декілька купівельних операцій у цьому регіоні в 1729 та 1739 рр.¹

Полтавський полковник В. Кочубей намагався зібрати в своїх руках усі родинні землі, при цьому вдаючись до різних методів. Наприклад, с. Федорівку заснував Федір Жученко, який передав його у володіння онуку – Івану Залеському. Після смерті останнього, село перейшло у власність полкового осавула за наказом гетьмана Скоропадського. Цим конче був незадоволений інший внук Федора Жученка – Василь (II) Кочубей. Він подав чолобитну з проханням передати с. Федорівку в його володіння, але на той час його вимогу не задовольнили². Звісно, коли гетьманом став Д. Апостол, село відразу в 1730 р., перейшло до рук його зятя³. Під час аналізу паперів з родинного архіву Кочубеїв з'ясовується, що торгівельні операції в Полтавському полку проводила, окрім полтавського полковника, його дружина Марфа Кочубей⁴. На її ім'я було видано універсал гетьмана І. Скоропадського стосовно передання частини земель, якими володів І. Іскра з дружиною в Полтавському полку⁵. Згідно ревізії 1732 р. в маєтностях В. Кочубея проживало понад 1217 осіб⁶.

Тож кількість маєтностей, що їх мав генеральний суддя В. Кочубей, була значно меншою за володіння, які накопичив за життя його син полковник В. (II) Кочубей. Кордони родових маєтностей було розширено шляхом купівлі нових земель: ґрунтів, полів, луків, лісів, сінокосів. Якщо В. Л. Кочубей жив у с. Диканьці та, будучи генеральним суддею, – у м. Батурині, то його син В. (II) Кочубей з родиною мешкав у дідовому с. Жуки. Свої земельні володіння полтавський полковник В. Кочубей заповів

¹ ДАПО, ф. 1071, оп. 1, спр. 4, арк. 96.

² Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку... – С. 37.

³ Там само. – С. 44.

⁴ ДАПО, ф. 1071, оп. 1, спр. 3, арк. 217.

⁵ ДАПО, ф. 1071, оп. 1, спр. 3, арк. 19.

⁶ ІР НБУВ, ф. І, спр. 54335, 568 арк.

своїм синам. За заповітом 1743 р., в Полтавському полку землі отримали Семен, Павло та Петро Кочубеї.

Семенові від батька в Полтавському полку перейшли с. Жуки, с. Стасівці, сільце Демидівка, сільце (слобідка) Іскрівка Трибовська, с. Локівщина, «деревня Ташликъ» (Тагамлик), «деревня» Федорівка, хутори Савченків з посполитими, Коломак, Ясиновський, Піщанський і Роменцівський. Крім того, у володіння Семена переходив будинок у с. Жуках, де жив батько, два двори в Полтаві, ще один – у селі Малі Будища, також – двір Трибовський¹. Зміст тестаменту В. (II) Кочубея дає уявлення про істотне розширення володінь, які той успадкував від батьків. Фактично, до родинного земельного фонду додалися ще два села, п'ять хуторів і два двори. Як бачимо, зазначені населені пункти, крім м. Решетилівка, були в приватній власності Кочубея.

Про те, що земля була найціннішим багатством для козацької старшини, свідчили відповідні вказівки й настанови нащадкам. В. (II) Кочубей наказував старшому синові зберегти родинне майно в цілісності. Семен Васильович Кочубей на здобутому від батька також не зупинився, адже з ростом його політичної кар'єри примножувався його майновий потенціал. Під час проведення Генерального опису Лівобережної України (1765 – 1769 рр.) було встановлено, що у власності С. Кочубея були с. Надежда² та сл. Піщани³ Решетилівської сотні Полтавського полку. За нашими підрахунками в полтавських володіннях генерального обозного, на момент проведення Генерального опису Лівобережної України (1765 – 1769 рр.), проживало 4455 посполитих обох статей.

Другий син Василя (II) Васильовича Кочубея – Павло (1708 – 1786 рр.) – отримав с. Диканьку з двором і будівлями, «деревню» Нові Млини, с. Іскрівку Ровенську, хут. Кочубеївку, хутір, куплений у диканського попа

¹ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 108.

² ЦДІАК України, ф. 57, оп. 2, спр. 246, 13 арк.

³ ЦДІАК України, ф. 57, оп. 2, спр. 247, 1-1 зв. арк.

Івана Василева біля Диканьки, хут. Балсянівський зі ставом, хут. «Стрелцевській», хутір на Середній Говтві. Тому до вже підрахованих володінь додаємо ще п'ять хуторів і два села: Нові Млини та Іскрівку Ровенську. Як бачимо, с. Диканька, з яким нині ототожнюються Кочубеї, відійшло не до старшого сина. У 1761 р. до володінь П. Кочубея додався хутір, який він забрав у полтавського козака В. Макухіна за борги¹. Згодом, 1 вересня 1767 р., Кочубей купив у диканського священника ще один хутір в урочищі Зозулиного байраку (1 двір)². Навесні того ж року полтавський мешканець продав підкоморому П. Кочубею «плець» суміжний із будинком «его высокродия» на Успенській вулиці³. Цей будинок розташовувався в м. Полтава біля Соборної церкви Успінія Пресвятої Богородиці, тут проживав служитель Василь і декілька дворових людей, оскільки Павло Кочубей проводив більше часу в Диканьці⁴.

Якщо кількість кочубеївських сіл у Полтавському полку можна встановити, то найпроблематичніше визначити чисельність хуторів. Хутори були поширеною формою поселення на Запоріжжі й традиційною – для всієї України. Зазвичай це індивідуальні поселення, господарські осередки, дуже часто однодвірні. Деяка кількість хуторів виникла внаслідок освоєння нових земель (народної колонізації). З часом хутори перетворювалися на слободи, а з побудовою церкви – на села⁵. За хутором часто не закріплювалася конкретна назва, де вказувалася географічна локалізація. Так звані «малі» господарства, які почали з'являтися в XVII ст., існували і у в XVIII ст. Хутори ставали масштабнішими, набували чіткіших ознак. О. Гуржій доводить це, оскільки ранні гетьманські універсали дуже рідко

¹ ЦДІАК України, ф. 57, оп. 2, спр. 252, арк. 115-116.

² ЦДІАК України, ф. 57, оп. 2, спр. 356, арк. 157.

³ ІР НБУВ, ф. І, спр. 62659, арк. 116-116 зв.

⁴ ЦДІАК України, ф. 57, оп. 2, спр. 1, арк. 12 зв.

⁵ Данилюк А. Козацькі села і хутори / А. Данилюк // Україна – козацька держава: Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах / [упоряд. В. В. Недяк]. – К.: Емма, 2004. – С. 658.

підтверджували право володіння хуторами різним особам, а у XVIII ст. картина помітно змінилася. В це століття старшинські родини утримували великі господарства при багатьох хуторах, а їх самих гетьмани все частіше брали під особисту «протекцію» (захист від зазіхань інших можновладців)¹. Наприклад, хутір на р. Середня Говтва було осаджено на давніх територіях, підтверджених родині ще 1710 р., в ньому мешкало тільки 15 осіб в 1 дворі та 1 бездворовій хаті². Хоча ми бачимо й більші хутори, де проживало 109 посполитих у 17 дворах³. За нашими підрахунками, на момент проведення Генерального опису Лівобережної України (1765 – 1769 рр.) у власності Павла Кочубея перебувало понад 6463 посполитих обох статей.

У наступному поколінні, після 10 червня 1786 р., родові землі в Полтавському полку успадкували діти Павла Васильовича Кочубея. По-перше, с. Нові Млини й прилеглі до нього угіддя та хутори, слобідку «Паисієвщину», слобідки Бучку та Мажарку він заповідав своїй дочці Олександрі⁴. Маєтності в Полтавському полку отримав син Віктор. Батько заповідав йому дім у Полтаві з купленими ґрунтами, с. Диканьку з усіма хуторами й угіддями, с. Іскрівку Ровенську, с. Кочубеївку, с. Чутову, слободи: Гужолівщину, Новопавлівку, Глобівщину з млинами на Коломаці й Чутовій.

Отже, з середини XVII до кінця XVIII ст. у Полтавському полку родина Кочубеїв сформувала достатньо великі господарські осередки. Основними шляхами набуття цих володінь спочатку стали рангові маєтності, але більший відсоток становили приватновласницькі землі. До останніх ми відносимо землі, успадковані або передані як вінове та посаг, а також осаджені власними зусиллями (займанщина, купівля, обмін, конфіскація за борги). Загалом, за життя правнуків В. Л. Кочубея в Полтавському полку рід

¹ Гуржій О. І. Український хутір XV – XVIII ст. Історичний нарис / Гуржій О. І. – К., 2007. – С. 32.

² ЦДІАК України, ф. 57, оп. 2, спр. 356, арк. 165-166.

³ ЦДІАК України, ф. 57, оп. 2, спр. 356, арк. 138.

⁴ ЦДІАК України, ф. 267, оп. 1, спр. 60, арк. 1.

мав вісім сіл, дев'ять слобід і понад десяток хуторів, адже кількість останніх постійно змінювалася у зв'язку з переростанням у більші поселення, або, можливо, через розорення та спустошення.

б) Ніжинський полк

На рівні з полтавськими володіннями Кочубеї поширювали вплив на землі Ніжинського полку. Ми схильні вважати, що тут сформувався їхній другий родовий комплекс маєтків (перший – у Полтавському полку). Ніжинський полк почав формуватися з 1648 р. і на 50-ті рр. XVII ст. був одним із найбільших на Лівобережжі. На території полку розміщувалися дві гетьманські столиці: Батурин (1669 – 1709 рр., 1750 – 1764 рр.) та Глухів (1708 – 1750 рр., 1764 – 1782 рр.)¹ і цим його значення помітно зростало, тобто володіти землями на його території було щонайменше престижно.

Поклав початок володінням Кочубеїв у цьому полку вже згаданий універсал І. Мазепи від 20 листопада 1687 р. Згідно з цим документом, генеральному писареві В. Л. Кочубею, поряд з селом Диканькою, було видано на ранг с. Ярославець². За переказами, це село заснував поляк Ярославський, а потім воно потрапило у власність Кочубея. Як на решту маєтностей, так і на ці, родина тимчасово втратила право власності з липня 1708 р. до березня 1710 р. Після повернення земель Кочубеям на території Ніжинського полку власником став Федір Кочубей разом з матір'ю. Очевидно, на 1724 р. він жив у селі Ярославець разом з дружиною, мав там власний двір³. Цілком імовірно, що с. Ярославець стало центром родових маєтностей у Ніжинському полку. Пригадаємо, що В. Модзалевський користувався саме Ярославецьким архівом⁴, що може свідчити про концентрацію земель навколо цього села.

¹ Заруба В. М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорізького у 1648 – 1782 рр. / Заруба В. М. – Дніпропетровськ: «Ліра ЛТД», 2007. – С. 74.

² ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 24.

³ ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 1436, 2 арк.

⁴ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 2. – С. 524.

1687 р. гетьман Мазепа підтвердив генеральному писареві Кочубею гребельне займище на р. Ретик під с. Дубовичі, на що 1690 р. йому було видано царський указ: «...повелели ему [Василію Кочубею] владеть на реке Сейму, да в Кролевецкомъ уезде, на речке Рете мелницами, построенными со обоими той речке Реете около ставу и ниже плотины берегами...»¹. Цим самим, Кочубею було розв'язано руки для захоплення нових територій. Очевидно, таким шляхом він захопив с. Дубовичі. О. Лазаревський вважав, що до Кочубея це село належало Кролевецькій ратуші. В праці В. Модзалевського є посилання на гетьманський універсал від 12 травня 1699 р., яким Кочубея за службу винагороджено селом Дубовичі². Оригінал універсалу, очевидно, не дійшов до нашого часу, але залишається факт того, що село закріпилося за родиною Кочубеїв надовго.

Інший земельний спір виник у Кочубеїв стосовно с. Кунашівка. Річ у тім, що воно було поселене ще до Мазепи і перебувало у володіннях Борзненської ратуші. У 1687 р. село перейшло у власність ніжинського полковника Степана Петровича Забіли. Після смерті С. Забіли у 1694 р. селом тимчасово володів В. Кочубей. Коли воно повернулося до рук Кочубея, невідомо, але це село також зазначалося серед земель, повернутих родині 1710 р. Дочка генерального судді Василя Кочубея Марія мешкала в Кунашівці. Відомо, що 17 листопада 1700 р. вона придбала половину млина на р. Борзні, 21 квітня 1702 р. – третину млина, а 14 травня 1704 р. – двір із будинком у цьому селі³.

Вказані населені пункти перейшли в спадок нащадкам, а от у тимчасовому володінні генерального писаря перебувало с. Мала Загорівка (Загорівка Сиволожська) Прохорської сотні. Попереднім його власником був С. Соломаха, а вже після його смерті гетьман І. Мазепа передав Малу Загорівку генеральному писареві В. Кочубею. Наступним власником

¹ Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку... – С. 68.

² Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 2. – С. 526.

³ РГАДА, ф. 1445, оп. 1, д. 87, лл. 7 об.-11.

с. Загорівки був сердюцький полковник П. Кожуховський, який володів ним до 1708 р.¹

Очевидно, в кінці XVII ст. В. Л. Кочубей отримав право на володіння селом Тинниця поблизу Бахмача, при витоку р. Борзни. Воно відійшло йому після смерті Ребриковського². Тут було зведено будинок, який зберігся й донині і є рідкісним зразком садибної будівлі XVIII ст. на Чернігівщині³. Варто відзначити, що родина мала також свій будинок у м. Батурині. Коли Батурин у 1669 р. набув статусу столиці, сюди перевели Генеральну військову канцелярію, тут облаштувалася козацька старшина. В Батурині та поблизу нього жили гетьман Іван Мазепа, генеральний писар Пилип Орлик, генеральний обозний Іван Ломиковський і, звісно, генеральний суддя Василь Кочубей, а також решта службовців ГВК. Козацька старшина жила на хуторах та в заміських садибах. Гетьман Мазепа мав заміську садибу в урочищі Гончарівка. Щодо заміських садиб і хуторів представників козацької верхівки на околиці Батурина, достеменно відома лише садиба генерального судді. Будинок споруджувався за гетьманування Д. Многогрішного (1669 – 1672 рр.) як адміністративне приміщення генерального військового суду з в'язницею в підвалі. Навесні 1700 р. будинок із 130-ма десятинами землі навколо нього став власністю В. Кочубея. Поблизу були дерев'яна церква й численні господарські споруди⁴. Під час допитів Василя Леонтійовича

¹ Лазаревский А. Описание Старой Малороссии... – Т. 2. – С. 64-65.

² Там же. – С. 180-181.

³ Горенко І. Українознавчі виміри культурної спадщини Чернігівщини кінця XVIII – першої половини XIX ст.: [Електронний ресурс] / Горенко І. // VII культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва. Культурна трансформація сучасного українського суспільства. – Режим доступу: http://culturalstudies.in.ua/knigi_8_21.php

⁴ Олєфіренко Н. Батуринські маєтки козацької старшини доби гетьмана Івана Мазепи / Н. Олєфіренко // Батуринські читання. 2007: Збірник наукових праць. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – С. 211-212.

Кочубея він повідомляв, що частина його позитків лежить «...в доме ево, в Батурине...»¹.

Таким чином, царською грамотою (12 березня 1710 р.) Кочубеям було повернено такі маєтності в Ніжинському полку: села Ярославець, Дубовичі, Кунашівка, Змітнів, Тинниця, Будки, хутір (слобідка) Ретик, село (хутір) Рудяков, слобідки Улиця й Знобівка, хутір у селі Стайки². Любов Кочубей поселилася в Дубовичах разом з сином Федором. Місцевий священник зазначав, що Кочубеїха в с. Дубовичі «по шляхахъ держала разбой» і самовільно розпоряджалася селянами³. Збереглися відомості про те, що, можливо, вона жила на хуторі Ретик, за 7 верст від с. Дубовичі, де 1710 р. збудувала дерев'яний храм Успіння Пресвятої Богородиці. У 1855 р. цю церкву перенесли до с. Дубовичі. Після смерті матері та брата, Василь Кочубей став повноправним власником цього села⁴ та інших володінь.

Нам відомо лише кілька відомостей про купівельні операції на території Ніжинського полку. У 1712 р. В. (II) Кочубей купив у Т. Забіли частину кунашівського млина, а 1720 р. Ф. Кочубей купив тут млин⁵. Після смерті Федора Кочубея всі родові маєтності успадкував його брат Василь. Навіть будучи полковником, він не отримав нових володінь у цьому полку, лише намагався їх збільшити власним коштом. Наприклад, 1731 р. до панської будівлі в Кунашівці він докупив сад із городом⁶.

Фактично, всі маєтності в Ніжинському полку, власником яких були В. Л. Кочубей та згодом – В. (II) В. Кочубей, перейшли у приватну власність родини. Оскільки старші сини полтавського полковника, як з'ясувалося,

¹ Бантыш-Каменский Д. Н. Источники малороссийской истории... – Ч. 2. – С. 126-127.

² Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку... – С. 67-70.

³ Лазаревский А. Описание Старой Малороссии... – Т. 2. – С. 393-395.

⁴ ЦДІАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 64, арк. 386.

⁵ РГАДА, ф. 1445, оп. 1, д. 87, лл. 11 об.-12 об.

⁶ РГАДА, ф. 1445, оп. 1, д. 87, лл. 12 об.

отримали переважно землі в Полтавському полку, то молодшим залишилися ніжинські володіння.

Василь (III) Кочубей за батьківським заповітом 1743 р. отримав у Ніжинському полку с. Ярославець з двома дворами і господарськими будівлями, с. Дубовичі, хут. Ретик, хутір зі ставом на р. Сейм в урочищі Гайвороне; в с. Бахмач – дворик з посполитими; у м. Батурин – двір з будівлями й садом, на річці Сейм – млин з греблею¹. Бунчуковий товариш В. Кочубей подав позов у 1751 р. про те, що його піддані незаконно заволоділи землями (грунтами, нивами) в Глухівській сотні. Згодом він отримав декрет на володіння грунтами в урочищі «Чернежи»². Протягом 1761 р. він придбав ряд маєтностей у селах Уздиця, Полошки, Дунайці, Погребки та Обложки Глухівської сотні Ніжинського полку³. Землі успадковували не лише по чоловічій лінії, їх отримували і доньки поміщиків. Відповідно В. В. Кочубей уступив с. Полошки і с. Обложки своїй доньці Є. В. Кочубей в 1780 р.⁴ У 1785 р. він же, передав довіреність своєму сину Василю (IV) Кочубею на управління власними маєтностями в с. Кунашівка, с. Мала Загорівка, хут. Піски і хут. Білі Вежі⁵.

За заповітом молодший син полтавського полковника Петро Кочубей привласнив с. Кунашівка (тут двір, господарські будівлі, став, сад, гребля з млином та ін.) в якому на 1764 р. проживало 497 посполитих⁶, с. Тинниця (двір з посполитими), хут. «Песковській». Після смерті Петра 1769 р. с. Тинниця дісталось його брату Павлу Кочубею.

Якщо перераховані землі перейшли до нащадків полтавського полковника як спадкові, то згодом їхній майновий фонд поповнився новими володіннями. Причиною цього було те, що генеральним обозним призначили

¹ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 109-110.

² ЦДАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 16892, арк. 19- 31.

³ ЦДАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 16892, 48 арк.

⁴ РГАДА, ф. 1445, оп. 1, д. 239, 2 л.

⁵ РГАДА, ф. 1445, оп. 1, д. 284, 1 л.

⁶ ЦДАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 42, арк. 832.

старшого сина, полтавського полковника В. Кочубея. Семен Кочубей, вступивши на уряд генерального обозного, зіткнувся з тим, що до його рук потрапило набагато менше рангових володінь, ніж було в його попередника. Замість законних 400 дворів він отримав лише 64, з них лише 13 – у Ніжинському полку¹. Щоб відновити справедливість, 14 листопада 1751 р. генерального обозного було наділено новими ранговими володіннями, серед яких у Ніжинському полку йому відходили м. Нові Млини, м. Борзна і м. Конотоп². Крім того, м. Нові Млини за наказом гетьмана К. Розумовського було звільнене від «підводної» повинності³. Генеральний обозний намагався налагодити господарство у своїх селах, а тому в 1758 р. просив дозволу у гетьмана відлучитися на три місяці до своєї економії, оскільки вона «...за глазами хозяина приведена въ немалое неустройство и беспорядокъ»⁴. Старшина швидко реагувала на будь-які зазіхання, щодо її володінь, а тому в серпні 1763 р. розпочалося слідство в рангових володіннях генерального обозного, який скаржився, що на його землі претендують інші жителі (серед них бунчуковий товариш Кандиба)⁵. Вже після смерті генерального обозного на його рангові володіння знову зазіхали різні власники, в тому числі і нащадки Кандиби⁶.

Крім того, після смерті його брата Петра Кочубея, він додатково отримав у 1769 р. в с. Рудякові 74 дв., 1 коло млина; в с. Змітневі – 23 дв., в с. Стайках – 1 дв., в Києві – 1 дв. (на Подолі біля церкви Воскресіння Господня), і право на частину млинів у м. Батурині, в м. Нові Млини, в с. Кунашівці, в с. Озаричах⁷.

¹ ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 332, арк. 11 зв.

² ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 332, арк. 15.

³ ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 191, 3 арк.

⁴ ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 2769, арк. 2.

⁵ ІР НБУВ, ф. І, спр. 66303, арк. 1-9 зв.

⁶ ЦДІАК України, ф. 56, оп. 3, спр. 3369, 10 арк.

⁷ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 2. – С. 533.

Тож на середину XVIII ст. до перелічених населених пунктів, що перебували у власності В. Л. Кочубея, його нащадки додали с. Борзна та два хутори в урочищі Гайвороне і так званій «Песковській» хутір, а також рангові володіння генерального обозного. Імовірно, папери, що сьогодні зберігаються в Російському державному архіві давніх актів в фонді «Графи Кочубеї» (Ф. 1445), є залишком Ярославецького архіву родини. В цих документах міститься інформація про те, що з 15 квітня 1751 по 25 червня 1772 рр. Василь (III) Кочубей здійснив 48 купівельних операцій біля с. Ярославець Ніжинського полку. Він придбав переважно ниви, луки, сінокоси, городи, сади, хати та інші ґрунти¹.

В наступному поколінні володіння в Ніжинському полку успадкували правнуки страченого генерального судді В. Л. Кочубея. Першим документом, який проливає світло на розподіл маєтностей між нащадками Павла Кочубея є його заповіт 1786 р.² Батько розподілив свої приватні володіння так, що ніжинські землі: с. Тинниця, хутір, один двір в м. Бахмачі і с. Озаричі, млин в м. Батурині із людьми, хутір – потрапили до рук старшого сина Аполлона³. Брат Павла Кочубея, Василь (III), також заповідав свої землі синові Василю (IV) серед них: с. Ярославець, с. Дубовичі, хут. Ретик та інші малі господарства. Таким чином, на кінець XVIII ст. в приватній власності Кочубеїв у Ніжинському полку перебувало сім сіл, дві слобідки та близько п'яти хуторів.

в) Стародубський полк

Кочубеївські володіння розміщувалися не лише в Полтавському та Ніжинському полках, але й у Стародубському. Цей полк почав формуватися після підписання Білоцерківського договору 1651 р. За гетьманування І. Брюховецького Стародубський полк було виділено з Ніжинського. Після того, як Катерина II ліквідувала полково-сотенний устрій у Гетьманщині,

¹ РГАДА, ф. 1445, оп. 1, д. 116, 59 л.

² ЦДІАК України, ф. 267, оп. 1, спр. 60, 3 арк.

³ ЦДІАК України, ф. 267, оп. 1, спр. 60, арк. 1 зв.

його території ввійшли до складу новоутвореного Новгород-Сіверського намісництва (1782 р.)¹.

Перебуваючи на уряді генерального писаря, В. Кочубей за заслуги отримав від гетьмана Мазепи, згідно з універсалою від 10 квітня 1694 р., такі володіння: «...господарской мейсце въ уезде Новгородскомъ, на реце Улице, к границам Трубецким, на занятие хутора для довольности дровъ, где позволяемъ ему к тому хутору и млыну своему занять леса хвойнику и березинку по обоих сторонах речки оное, прозываемое Ретика...»². Очевидно, дозвіл освоювати ці землі призвів до поступової їх концентрації. Звертаючи увагу на природні умови цього регіону, Кочубей збудував тут гуту. На думку О. Лазаревського, навколо неї постало с. Стара Гута Новгородської сотні³ за 100 верст від полкового міста Стародуба й за 50 – від сотенного міста Новгородка.

На початок XVIII ст. припадає інтенсивне заселення Стародубського полку, що сприяло осадженню нових територій. Поряд зі Старою Гутою постало с. Нова Гута, яке спочатку було слобідкою. Напевно, неподалік від цих сіл був хут. Новий Пруд, який згадувався в документах Кочубеїв. Усі названі населені пункти переходили в приватну власність родини за царською грамотою 1710 р.⁴

Федір Кочубей, син страченого генерального судді, на 1723 р. мав у цьому полку 30 хат бобилів⁵. Збереглися достовірні відомості про те, що полтавський полковник Василь Кочубей володів селами Стара та Нова Гута⁶, а також хутором, де збудував винницю та скляний завод. Мав тут він і

¹ Заруба В. М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорізького у 1648 – 1782 рр. – С. 92-93.

² Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 2. – С. 526.

³ Лазаревский А. Описание Старой Малороссии... – Т. 1. – С. 223.

⁴ ЦДІАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 147, арк. 519.

⁵ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 2. – С. 531.

⁶ ЦДІАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 147, арк. 580-581.

власний приїжджий дім, за яким наглядав Михайло Козлов¹. За тестаментом полтавського полковника (1743 р.), прямими спадкоємцями маєтностей у Стародубському полку стали його сини Василь (III) і Петро Кочубей. Останньому передавалися в Новгородському уїзді: «...обретающоюся боровой пуше моей часть, котороя къ двору Березковскому належать, Березковскій дворъ, с строеніями и виннчимъ заводом и из казанами люди і две мельнички», а також хутір з двором на річці Братовці².

Нащадки полковника слідували за цілісністю своїх володінь і не допускали будь яких зазіхань на них. У 1746 р. бунчуковий товариш В. Кочубей подав скаргу на ім'я імператриці про незаконну вирубку дерев у його пущі рейтаром С. Швецовим. Під час розслідування було виявлено, що за часів Мазепи ці землі перейшли до Меншикова, який їх уже продав Кочубею, але останній своєчасно не подав до канцелярії відповідного документу. Таким чином, справа була вирішена на користь Кочубея і вирубка було заборонено, хоча слідство мало проводитися і надалі³. Цікаво, що в 1750 р. Кочубей подав скаргу в ГВК на те, що поміщик Лосєв здійснює незаконну вирубку його пущі біля с. Гута (не вказано, яка саме)⁴. Збережені документи засвідчують, що села Стара Гута (або «Кочубеєва»⁵) та Нова Гути залишилися у власності радника новгород-сіверського намісництва Василя Кочубея і на 1782 р. тут проживало відповідно 524 особи і 648 осіб обох статей⁶. Очевидно недалеко від згаданих сіл, В. Кочубей володів сл. Василівка, в якій проживало 90 його посполитих⁷. Дані ревізії 1795 р.

¹ ЦДІАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 147, арк. 519.

² ІР НБУВ, ф. X, спр. 8438, арк. 109-110.

³ ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 9845, 20 арк.

⁴ ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 24, Арк. 1.

⁵ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 4086, 1 арк.

⁶ ЦДІАК України, ф. 1850, оп. 1, спр. 6, арк. 295-320 зв.

⁷ ЦДІАК України, ф. 1850, оп. 1, спр. 6, арк. 321-323 зв.

показують, що кількість людей, що проживали у Новій Гуті, Старій Гуті та Василівці істотно зменшилася¹.

Як бачимо, більша частина родових маєтностей зосередилася в Полтавському й Ніжинському полках. Володіння Кочубеїв у Стародубському полку спочатку отримав В. Л. Кочубей на писарський уряд, але після його смерті вони перейшли в приватну власність родини.

г) Лубенський полк

Лубенський полк відділяв вузькою смугою південні, Полтавський та Миргородський, полки від північних. Цей полк, який відновив гетьман І. Виговський у 1658 р., зазнавав багатьох адміністративно-територіальних змін². 7 січня 1689 р. В. Л. Кочубей разом з усією канцелярією отримав універсал на містечко Городище «...зо всеми до него здавна належними селами, млинами, на рече Удаи и рече Многой стоячими, з ставами, поколь оны в гору сягають, з озерами и криничинами, коло ставу Удайского по обоихъ сторонахъ и нижней млыновъ будучыми, такъ же лесами, гаями, садами, здавна до замку належними, ланами, сеножатми и всякими угодами и кгрунтами»³. Городище надавалося на уряд лише в тимчасове володіння до закінчення повноважень генерального писаря.

Невідомо, як опинилися, але у власності Павла Кочубея (1708 – 1786 рр.), сина полтавського полковника Василя Кочубея (? – 1743 рр.), були землі на території Лубенського полку. Очевидно, П. Кочубей міг отримати їх за службу, або ж заволодіти іншим шляхом. Ці землі були в його приватному підпорядкуванні, адже Павло Кочубей заповів старшому сину Аполлону в Костянтинівській сотні села Берестовка, Колмичка, «Семіоновка»

¹ ЦДІАК України, ф. 1855, оп. 1, спр. 11, арк. 304-409 зв.

² Заруба В. М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорізького у 1648 – 1782 рр. – С. 61.

³ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 2. – С. 525.

(Семенівка) і хутір Кишинський¹. Інших згадок про маєтності Кочубеїв у Лубенському полку ми не зустрічали.

д) Переяславський полк

Переяславський полк Лівобережної України, також було сформовано в першій чверті XVII ст. На початку своєї кар'єри на Лівобережжі генеральний писар В. Кочубей отримав у розпорядження с. Рудяково з прилеглими до нього угіддями (гетьманський універсал був виданий 18 липня 1689 р.)². Воно залишилося в земельному фонді родини. Після повернення села 1710 р. ним розпоряджався полтавський полковник Василь Кочубей, а 1743 р. передав село разом із з господарським двором у власність сина Петра³.

е) Чернігівський полк

Бунчуковий товариш Петро Кочубей син полтавського полковника Василя Кочубея, у 1762 р. подав донос до ГВК в якому повідомляв, що він є власником с. Берізки Чернігівського полку⁴.

Таким чином, земельну політику Василя Леонтійовича Кочубея продовжили його нащадки. Вони намагалися втримати батьківські володіння та передати їх нащадкам. Більшу частину своїх земель Кочубеї отримали на ранг, частину з них за різних обставин успадкували нащадки. Земельний фонд родини збільшувався за рахунок вінових земель. Не гребували Кочубеї займати й осаджувати людьми вільні місця на території полків, право на які поступово затверджувалися офіційними документами. Звісно, крім указаних шляхів набуття маєтностей, Кочубеї використовували власне соціальне становище й ресурси для скуповування нових географічно близьких земель.

Якщо виділяти основні періоди складання маєткових комплексів, то вони, на нашу думку, збігатимуться з існуванням кожного окремого покоління родини. Перший етап припадав на 80-ті рр. XVII – 1708 р., другий

¹ ЦДІАК України, ф. 267, оп. 1, спр. 60, арк. 1 зв.

² ДАПО, ф. 1071, оп.1, спр. 3, арк. 9.

³ ІР НБУВ, ф. X, спр. 8438, арк. 110.

⁴ ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 17184, арк. 2.

охоплював 1710 – 1743 рр., адже саме в цей час за Кочубеями закріплюються основні родові землі. Третій етап розпочинався з 1743 р. й тривав до 80-х рр. XVIII ст., він призвів до розподілу комплексу кочубеївських земель між кількома родовими лініями.

3.2. Господарська діяльність роду Кочубеїв

Представники козацько-старшинських родів, отримавши рангові володіння, почали налагоджувати в них господарство, орієнтоване на забезпечення власних потреб, а також на продаж. Основним джерелом прибутків соціальної еліти Лівобережної України були землеволодіння і товарна продукція з землі, насамперед зерно та продукти його переробки (спирт, горілка та інше). Земельні володіння Кочубеїв розміщувалися переважно в лісостеповій зоні на лівому березі Дніпра та поблизу його приток. Ця територія характеризується низовинним рівнинним рельєфом, сприятливими умовами для землеробства й розведення різних видів худоби. Землі Кочубеїв мали вигідне географічне положення, оскільки менше зазнавали набігів татарських військ.

За матеріалами описів маєтків Кочубеїв та складових цих маєтків, видно, що в кінці XVII – на початку XVIII ст. майже кожне господарство мало орні землі, поля, ниви. Очевидно, на ранніх етапах у володіннях Кочубеїв переважало натуральне господарювання. Згодом в осередках старшинських господарств зосереджувалося товарне землеробство, кількість маєтностей збільшувалася. Частина маєтностей старшини працювала на забезпечення потреб господарів, частина – для забезпечення двору, а решта – на ринок. Так, у Диканському маєтку Павла Кочубея, за даними на 20 січня 1767 р., мешкало 15 дворових людей.¹

Аналізуючи дані Генерального опису Лівобережної України (1765 – 1769 рр.) по володіннях Кочубеїв, ми можемо визначити спектр зернових

¹ ЦДІАК України, ф. 57, оп. 2, спр. 252, арк. 120.

культур, які висівалися на орних полях у їхніх маєтках, а також їх масштаби. На території Диканського маєтку 1767 р. висіяли: пшениці – 115 четвертей, вівсу – 8 четвертей і 3 четверика, 7 «гарцовь», гречки – 31 четверть, гороху – 4 четверті й 7 четвериків, конопель – 3 четверті, 1 четверик, 7 «гарцовь»¹. Такі самі культури сіяли на решті земель, але переважно в менших обсягах. Зростання попиту на хліб на національному ринку сприяло розширенню посівів пшениці. В маєтках деяких старшин, а особливо гетьманів (В. Кочубея, І. Мазепи, І. Скоропадського, Д. Апостола, К. Розумовського та інші) посіви зернових нерідко досягали сотень десятин землі². Отже, населення втягувалося в товарно-грошові відносини в Гетьманщині, що помітно впливало на всі галузі господарства. Наприклад, генеральний обозний С. Кочубей, вступаючи на новий пост, прохав гетьмана дозволу зібрати урожай в володіннях, які він тримав перебуваючи на уряді ніжинського полковника³. Очевидно, що втрата урожаю призвела б до економічних труднощів родини.

Поширення товарного зернового землеробства на Лівобережжі створило економічне підґрунтя розвитку млинарського промислу. В старшинських заповітах досить скрупульозно записувалася кількість млинів та їх розташування. Млинарство посідало чільне місце серед промислів в Україні. Відомо, що млини поділялися на водяні та вітряки. У власності Кочубеїв переважали водяні млини, лише на річках, де спочатку насипали земляні греблі. Пригадаємо, що 1680 р. Кочубеї отримали право загатити греблю. Якщо підрахувати, то сини генерального судді В. Л. Кочубея володіли близько 15 млинами на початок XVIII ст. Потужність водяних млинів вимірювалася кількістю кіл і становила від одного до дванадцяти, а часом і більше. Тому нерідко власниками одного млина було кілька осіб,

¹ ЦДІАК України, ф. 57, оп. 2, спр. 252, арк. 119.

² Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [ред. рада: Литвин В. М. (голова) [та ін.]. – Т. 1. – К.: Ніка-Центр, 2011. – С. 535.

³ ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 686, арк. 2.

яким належали частина кола, одне або більше кіл. Млинарський промисел, як один із найприбутковіших, перебував під контролем гетьманської адміністрації; млини будувалися й надавалися в приватну власність лише з її дозволу. Пізніше цю функцію перейняв московський уряд. За помел із кожного водяного млина у військовий скарб бралася «військова мірочка» – мірчук¹. Кочубеї володіли як цілими млинами, так і окремими колами. Фактично, кожна маєтність Кочубеїв розміщувалась близько до річок, а тому спорудження млина завжди було в перспективі. Семен Кочубей 1755 р. мав для продажу десять пудів борошна, яке встигли виготовити, доки не почалися дощі. В листі до І. Скоропадського він повідомляв, що решту борошна виготовлять у його батуринському млині й то лише навесні².

Не всі володіння Кочубеїв, мали ґрунти, придатні для землеробства, наприклад, у селі Трибов посполиті лише розводили худобу³. Важливе місце в сільському господарстві обох регіонів посідало тваринництво. У випадку з Кочубеями воно було товарним. В. Л. Кочубей (бл. 1640 – 1708 рр.), очевидно, продавав худобу на внутрішньому ринку країни. Свідченням того є згадки про його боржників у Диканьці за продаж їм волів⁴. Водночас Кочубей давав свідчення, що: «...волов гона до Гданска не отправляем...»⁵. Тобто, генеральний суддя не експортував товар за кордон.

У своїх господарствах Кочубеї розводили переважно велику рогату худобу, свиней, коней, овець, кіз. У Полтавському полку в маєтностях генерального обозного Семена Кочубея, за матеріалами Генерального опису Лівобережної України, налічувалось 4428 голів великої рогатої худоби, 10345

¹ Москаленко О. Від водяного колеса до вітряка або Як еволюціонував млинарський промисел на Ніжинщині (XVII – XIX ст.) / О. Москаленко // Ніжинська старовина. – 2009. – Вип. 8 (11). – С. 59.

² ЦДІАК України, ф.1219, оп. 1, спр. 156, 1 арк.

³ ЦДІАК України, ф. 57, оп. 2, спр. 454, арк. 39 зв.-40.

⁴ Бантыш-Каменский Д. Н. Источники малороссийской истории... – Ч. 2. – С. 144.

⁵ Там же. – С. 141.

овець та 43 кози, 2192 свині, 491 кінь¹; у власності його брата Павла Кочубея в тому самому полку – 6312 голів великої рогатої худоби, 8416 овець, 2853 свині, 517 коней та 35 кіз². На нашу думку, товарним було розведення овець, великої рогатої худоби та коней. Генеральний суддя В. Л. Кочубей під час допитів про його майно зазначав: «Там же в Диканце за вовну в певних людей за сто коп., и за волики молодые на борг людям, донося, побільше ста золотих збереться»³. За ці самі воли та вовну в Диканьці йому заборгували близько 600 золотих. Отже, окрім продажу волів, у господарстві Кочубеїв з цією метою вирощували ще й овець. Місцева порода овець була представлена двома різновидами: чорними решетилівськими та сірими сокольськими. З XVIII ст. на Полтавщині, а потім і в інших губерніях поширилося розведення тонкорунних мериносів (іспанська порода)⁴. У 1704 р. вийшов указ Петра I в якому він наказував жителям Гетьманщини розводити овець правильно, щоб вовну можна було доставляти на «суконные фабрики», оскільки до цього часу «малоросияне не имели искусства в содержании овец»⁵, очевидно що Кочубеї також використовували нові методи. 8 березня 1735 р. вийшов черговий закон, що забороняв вивіз українцями овечої вовни закордон⁶. Хоча вівчарство займало провідне місце в господарстві Кочубеїв досить довго, аж до середини XIX ст. У Лева (1768 – 1834 рр.), сина Віктора Кочубея, був завод, на якому він тримав 13 тисяч голів овець мериносів.

¹ ЦДІАК України, ф. 57, оп. 2, спр. 454, арк. 39 зв.-73 зв.

² ЦДІАК України, ф. 57, оп. 2, спр. 454, арк. 84 зв.-105.

³ Бантыш-Каменский Д. Н. Источники малороссийской истории... – Ч. 2. – С. 142.

⁴ Українська етнологія: навч. посібник / [ред. В. Борисенко]. – К.: Либідь, – 2007. – С. 104.

⁵ ІР НБУВ, ф.І, спр. 58252, 1 арк.

⁶ Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – Т. IX: 1733 – 1736. – Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – С. 491-492.

Розведення коней у господарствах Кочубеїв розпочалося з кінця XVII ст. За свідченнями В. Л. Кочубея, основний прибуток родини був з утримання коней, волів та овець: «...а лошадей, де, у него тамо триста, тако же быков и овец довольно число, и лутчей, де, их пожиток в том»¹. На хуторі його сина В. В. Кочубея під Полтавою існував кінний завод, звідки у 1720 р. було викрадено 60 найкращих коней². Розводили коней і їхні родичі – Іскри, але після їхньої смерті ці табуни перейшли у власність Кочубеїв³. Велике значення надавалося розведенню коней різних порід. Свідченням того, що козацька старшина займалася племінним конярством, є зростання кількості кінних «заводів» для породистих тварин. За наказом царського уряду в 1738 – 1739 рр. у межах Лівобережної України відкрилось кілька заводів. Коні на той час збувалися на місцевому ринку. Їх перекупляли місцеві і приїжджі з інших країн купці, а також казна для драгунських полків. Звичайна ціна за голову простої породи коливалася від 40 до 80 крб.⁴

Імовірно, худобу розводили інтенсивно, на 1798 – 1800 рр. у Малоросійській губернії налічувалося тільки 14 заводів рогатої худоби і 20 кінних заводів⁵. Один завод був у таємного радника Кочубея, який при «устье «устье речки Чутовой» тримав 1000 голів худоби⁶ та кінний завод, який складався «...изъ пяти жеребцовъ и шестидесяти кобыл украинской породы, отъ плода сего завода продаются лошади ценою отъ тридцати до ста

¹ Бантыш-Каменский Д. Н. Источники малороссийской истории... – Ч. 2. – С. 126-127.

² Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в II половині XVII ст. / Борисенко В. Й. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 64-67.

³ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 17465, арк. 147.

⁴ Голобуцький В. О. Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період / Голобуцький В. О. – К.: Вища школа, 1970. – С. 141.

⁵ Малоросійська губернія – адміністративно-територіальна одиниця в Лівобережній Україні, створена за указом Павла I від 12 грудня 1796 р. До її складу ввійшли Полтавський повіт Катеринославського намісництва, Чернігівське намісництво, Новгород-Сіверське намісництво та інші.

⁶ Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. / [упоряд. Ананьєва Т. Б.; ред. колег. Сохань П. С. (відп. ред.) [та ін.]. – К.: Наукова думка, – 1997. – С. 67.

рублей...»¹. Інший центр розведення належав підполковникові Кочубею в «деревне» при р. Тагамлик, де виводили 200 голів великої рогатої худоби, 2 жеребці та 50 кобил української породи, коні продавалися за ціною від 30 до 200 руб.² У Конотопському повіті у володінні поміщика Кочубея був завод на хуторі в Білих Вежах, де тримали 16 голів великої рогатої худоби³, а також 4 жеребці, 28 кобил, яких продавали за ціною від 20 до 25 руб.⁴ За даними на 1796 р. кількість худоби, що розводилась тут збільшилася до 58 голів великої рогатої худоби і 53 коней⁵. На Запоріжжі було виведено знамениту степову українську породу. В межах обох регіонів, крім власне української, розводили коней російської, англійської, німецької, угорської, датської, іспанської, арабської, турецької та нормандської порід⁶.

Для такого способу розведення худоби, обов'язковими були великі пасовища. Найбільші площі цих земель зустрічаємо на території полтавських володінь у с. Диканьці, Нові Млини та інших⁷. Кочубеї шляхом купівлі та обміну постійно розширювали пасовища. Володіли вони й луками для заготівлі сіна на корм. Заготівлення скирт сіна залежало від урожайності та природних факторів. Були випадки, коли маєтки переживали збиткові часи в неврожайні роки та з інших причин.

У козацько-старшинських господарствах як допоміжні заняття розвивалися різні види ремесел та промислів. Рибний промисел становив складову сільськогосподарського виробництва. Піддані Кочубеїв рибалили найчастіше для домашнього використання, але не відкидаємо орієнтування

¹ Там само. – С. 67.

² Там само. – С. 67.

³ Там само. – С. 103.

⁴ Там само. – С. 103.

⁵ РГАДА, ф. 1445, оп. 1, д. 373, лл. 8 об.-9.

⁶ Економічна історія України: Історико-економічне дослідження. – Т. 1. – С. 523.

⁷ ЦДІАК України, ф. 57, оп. 2, спр. 454, арк. 84 зв.-105.

цієї продукції на продаж. Кочубеї загачували греблі для риболовлі, купували ставки¹, у них найчастіше водилися щука, окунь, плотва та інші види риб².

Окрему увагу варто звернути на поширення в господарствах Кочубеїв гуральництва (винокуріння) – виробництва спирту, горілки з крохмалистих або цукристих речовин. До об'єктів промислового призначення, пов'язаних з гуральним виробництвом, належали винокурні, солодовні, бражниці, пивоварні, шинки. Свобода винокуріння й подальший збут горілки без сплати податків (право пропінації) були привілеєм старшини. Старшина влаштовувала в маєтках винокурні, а продукцію збувала у власних шинках та в інших торговельних точках. Так, у полковому місті Полтава на початок XVIII ст. існувало 170 винниць та винокурних казанів, із них 109 належали полтавським міщанам, а 61 – козацькій старшині, на великих і середніх підприємствах переважала наймана робоча сила³. Поширення галузі пояснювалося тим, що переробка зерна на горілку давала прибуток у два – чотири рази більший, ніж його продаж. Тому В. Кочубей наприкінці XVIII ст. отримав від збуту гуралень близько 43,3 % всього прибутку Диканської економії.

Поява винокурень свідчила про формування закладів нового типу, поширення мануфактурних підприємств у володіннях Кочубеїв. Їхнє будівництво потребувало великих інвестицій. Перші винниці з казанами генеральний писар В. Кочубей отримав від тестя Ф. Жученка⁴. Під час допиту 1708 р. він повідомляв, що: «...и горелок так достатне не робилем, абы разом тридцать, або пятьдесят куф продати, и десятка никому не продадем и пяти гуртовою продажею; а що в селах бывало горелка

¹ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 32.

² ЦДІАК України, ф. 57, оп. 2, спр. 252, арк. 117.

³ Цехмістро Н. Я. Бурхливе століття (1700 – 1800 роки) / Н. Я. Цехмістро // Полтава. Історичний нарис. – Полтава: Полтавський літератор, 2010. – С. 60.

⁴ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 55.

вышенкуется, тое все оборочалоя в дворовые расходы...»¹. Отже, В. Кочубей наголошував, що цей промисел не був прибутковим для його родини. Можливо, генеральний суддя применшував розмір майна та прибутків, або ж його господарство було ще не на досить високій стадії розвитку. Полтавський полковник В. Кочубей у володінні мав уже три винокурні. В Ровнях Полтавського полку у нього була винниця з мідними казанами й трубами², в Ніжинському полку – «за селамаы Мелнею обретающій лесъ зъ винничнимъ заводомъ и з казанами»³, аналогічний завод розміщувався в Стародубському полку. За добу один казан виробляв від 1 до 4 відер горілки. Наприклад, підприємство князя О. Безбородька в Золотонішському повіті виробляло у рік по 7515 відер горілки. Продукція винокуріння надходила на внутрішній ринок, продавалася у корчмах та шинках. Напої збували оптом на торгах та ярмарках⁴. З території Кочубеївського заводу в Стародубському полку продукція вивозилася в міста Гадяч і Миргород або відправлялася вниз по р. Десна на байдарках⁵.

Бунчуковий товариш В. Кочубей у 1755 р. звертався до ГВК з проханням відновити право «варити вино на всі котли» без обмежень у с. Стара і Нова Гута⁶. В Диканьці на 1767 р. було два шинки Павла Кочубея, один на вулиці «Личковой», де підданий Микита продавав вино горнами і квартами, а другий – на вулиці Білоусівській, там торгував підданий Петро Попедренко та продавав його чарками і квартами⁷. Петро Кочубей мав у с. Кунашівка винокурню на два казани, яка «... чрезъ зимное время вина

¹ Бантыш-Каменский Д. Н. Источники малороссийской истории... – Ч. 2. – С. 140-142.

² ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 109.

³ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 110.

⁴ Пономарьов О. М. Розвиток капіталістичних відносин у промисловості України XVIII ст. – Л., 1971. – С. 73.

⁵ Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку... – С. 153.

⁶ ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 13268, 3 арк.

⁷ ЦДІАК України, ф. 57, оп. 2, спр. 252, арк. 119.

висижується чотиреста ведр»¹. Їхній брат Василь Кочубей тоді ж мав у своїх володіннях 4 винокурні (товар продавався в шинках, ярмарках, а також зберігався в погребях) і 2 шинки, яким завідували його піддані один у Старій Гуті (Василь Журавлевий), а другий – у Новій Гуті (Максим Шило)². На території Стародубського полку було мало орних земель, це, очевидно, призвело до вузької спеціалізації місцевих мешканців, які займалися переважно гуральництвом і гутництвом. В 1763 р. генеральний обозний Кочубей скаржився, що його шинки в рангових маєтностях розорені та вимагав компенсації в 600 рублів від бунчукового товариша Кандиби, який мав на хуторі (Совиних грунтах) свій шинок біля Конотопа, що підривало торгівлю Кочубея. В результаті було присуджено виплатити обозному 400 рублів³. За часів Другої Малоросійської колегії було видано указ, який забороняв займатися винокурінням священикам, купцям і посполитим, закріплюючи це право за козацькою старшиною⁴.

Винокуріння було не єдиним способом отримати додатковий прибуток у старшинських господарствах. Відомі згадки про те, що в маєтностях Кочубеїв були гуті. Гуті – це підприємства мануфактурного типу, в яких вироблялося віконне скло та різні скляні вироби, кришталь⁵ і посуд. Найчастіше гуті виникали там, де населення не мало можливості для землеробства та скотарства. У Кочубеїв були гуті на території Стародубського полку. В. Л. Кочубей з 1694 р. почав заселяти гуту (пізніше – с. Стара Гута) біля р. Улиці. У 1743 р. полтавський полковник Василь Кочубей мав скляний завод або в с. Стара Гута, або в с. Нова Гута⁶. Територіально близьким до названих сіл був хут. Новий Пруд, де, за даними

¹ ЦДІАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 42, арк. 832 зв.

² ЦДІАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 147, арк. 548.

³ ІР НБУВ, ф. І, спр. 66303, арк. 1-9 зв.

⁴ ІР НБУВ. Ф.І, спр. 59196, 5 арк.

⁵ Модзалевський В. Гуті на Чернігівщині / Модзалевський В., Біляшівський М. [ред.] – К.: Українська Академія Наук, 1926. – С. 8.

⁶ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 110.

ревізії 1760-х рр., була «фабрика стеклянная... в одной делается стекло разного сорту...», вона працювала тільки взимку, а влітку зупинялася¹. Продукцію цих гут з Гетьманщини вивозили до Московської держави.

Родина Кочубеїв мала у своїй власності достатньо лісів, що сприяло заготівлі дров та розвитку бджільництва в їхніх господарствах. Бджільництво (бортництво) було достатньо прибутковим. До винайдення рамкових вуликів, використовували вулики-пні. У 20-х рр. XVIII ст. у Полтаві, власниками вуликів були козаки, міщани, посполиті, монастирі, церкви. Одна з найбільших пасік під Полтавою була саме в полковника В. В. Кочубея. Пасіки розміщували, фактично, в усіх лісових угіддях Кочубеїв, що простежується з заповіту полтавського полковника. Він згадував про такі пасіки: Жуківську (біля с. Диканька), Стасівську (с. Стасівці), Займицьку, Ярославецьку (с. Ярославець), пасіку Залеського, Мажарівські пасіки та інші². В с. Кунашівка на 1789 р. розміщувалася пасіка (309 вуликів з бджолами та 32 порожні)³. В описах маєтків Кочубеїв переважають згадки про домашнє використання продуктів бджільництва⁴. З кінця XVIII ст. тимчасово занепав Диканський маєток, тоді ж з великої кількості лісів залишаються Жуковий Ріг та Миколаївський, а всі інші перетворюються на пустки⁵. Власник Диканського маєтку, в 1772 р. Павло Кочубей висловлював занепокоєння та вимагав від Малоросійської колегії заборонити вирубку лісів на дрова, адже це призводило до розорення його людей⁶.

Зовсім інше значення для Кочубеїв мало селітроваріння. Селітра – це необхідна сировина для виробництва пороху⁷ та скла. Селітряні варниці

¹ ЦДІАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 147, арк. 519 зв.

² ІР НБУВ, ф. X, спр. 8438, арк. 106-113.

³ РГАДА, ф. 1445, оп. 1, д. 337а, лл. 3 об.

⁴ ЦДІАК України, ф. 57, оп. 2, спр. 252, арк. 119.

⁵ ІР НБУВ, ф. X, спр. 17465, арк. 20.

⁶ ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 6777, арк. 2-3.

⁷ Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / [упоряд. Кравченко В. М., Яковенко Н. М.; відп. ред. Котляр М. Ф.] – К.: Наукова думка, 1990. – С. 368.

поступово виходили за рамки дрібного виробництва. На селітряних заводах поглиблювався поділ праці, проступали головні ознаки мануфактури. Наприкінці XVII ст. більшість селітроварниць перейшла у власність козацької старшини. З розширенням виробництва, удосконаленням знарядь праці, майдани перетворювалися на великі підприємства («заводи» – за тодішньою термінологією). Вже на другу половину XVIII ст. відбулася спеціалізація в промисловості, а також подальша товаризація виробництва, при якій усе більше продуктів праці окремих виробників надходило на ринок¹. Царський уряд розширював державне виробництво, а також узяв на облік приватні селітряні варниці. Окремим особам продавати та вивозити селітру за кордон суворо заборонялося.

Родина Кочубеїв займалася селітроварінням ще за життя генерального писаря В. Кочубея, який 6 жовтня 1683 р. отримав дарчий запис від Ф. Жученка на «сечь Киповскую, состоящую на реке Ореле»². Селітряний завод В. Кочубея в Диканьці давав продукцію, яку орієнтували на продаж. Під час допитів 1708 у Вітебську В. Кочубей повідомив, що: «...За селитру у п. Холодовича має забратися ис шесть тысяч зол. чеховой монеты...»³. Такі боргові зобов'язання родина мала й від пана Воронизького, пана Стерія, пана Якова Роменського. Очевидно, селітряний завод біля с. Диканьки був одним із найбільших у Полтавському полку.

У своїх маєтностях Кочубеї налагоджували різностороннє виробництво. Допоміжним способом для отримання прибутку стало вирощування тютюну. На Полтавщині та Чернігівщині в другій половині XVIII ст. поруч з простими сортами тютюну (махорка, бакун) поширювалися більш виші, що сприяло збільшення обсягів отримання продукції. В 1774 р. В. Кочубей заготовив для продажу на місцевому ринку до 6 тисяч пудів

¹ Економічна історія України: Історико-економічне дослідження. – Т. 1. – С. 532.

² ДАПО, ф. 1071, оп. 1, спр. 4, арк. 186.

³ Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – С. 406-408.

тютюну. Російський уряд намагався контролювати і цю сферу, вимагаючи від населення збувати свій товар казенним заготівельникам¹.

Отже, під час аналізу господарства, що велося в маєтках Кочубеїв, стає зрозумілим, що основними галузями були орне землеробство й тваринництво, а допоміжними – рибальство, бджільництво, винокуріння, гутництво, селітроваріння, млинарство та інші. Характерно, що, як основні, так і допоміжні галузі орієнтували продукцію переважно на ринок. Збувати різний товар Кочубеї могли у власних торгових місцях. Ще Ф. Жученко надав генеральному писареві В. Кочубею двір у Полтаві з ятками. Згодом Параска Іскрівна віддала племінникові Василю Кочубею двір Герциковий на ринку в Полтаві з належними до нього коморами². Василь Кочубей збільшив кількість торгівельних точок, оскільки на 1743 р. мав у м. Полтаві «коморь лавочних при мосту на ринку п'ятнадцять, и въ крамарскомъ ряду две коморы»³.

В кінця XVII ст. в Гетьманщині продовжував формуватися внутрішній ринок, що було зумовлено зростанням виробництва, створенням підприємств мануфактурного типу, спеціалізацією окремих регіонів і розвитком товарно-грошових відносин. Поряд з розвитком внутрішнього ринку, українці вливалися в зовнішні ринки, найчастіше сусідніх держав. Активізація товарно-грошових відносин неабияк сприяла появі нових і зростанню старих економічних центрів. Особливо багато торгових осередків функціонувало на Лівобережжі. Так, за далеко не повними даними «Краткого экстракта, учиненного с ведомостей в Генеральную войсковую канцелярию от полков малороссийских...» 1774 р., на території регіону значилося 23 міста, 76 містечок і 19 сіл, де активно велася торгівля (тобто спеціально влаштовувались ярмарки й торги). Серед них інтенсивною купівлею-

¹ Стрішенець О. М. Товарне виробництво і торгівля в Україні (друга половина XVII – кінець XVIII ст.) / Стрішенець О. М. – Чернівці: «Місто», 2009. – С. 27.

² ДАПО, ф. 1071, оп. 1, спр. 4, арк. 162.

³ ІР НБУВ, ф. X, спр. 8438, арк. 107.

продажем виділялися Лохвиця, Ромни, Лубни, Прилуки, Гадяч, Переяслав, Чернігів, Козелець, Миргород, Батурин, Глухів, Хорол і Ніжин. У них щорічно збиралося від 3 до 5 великих ярмарків. 3 – 4 ярмарки на рік відбувалися також у містечках Опішня, Золотоноша та ін.¹ Володіння Кочубеїв були територіально близькими до цих торговельних центрів, а тому, імовірно, їхні товари могли збуватися тут. Наприклад, у м. Решетилівка торги проходили щонеділі, а ярмарки – чотири рази на рік. Перший – під час Великого посту, другий – на Трійцю, третій – 1 серпня, четвертий – 25 листопада², на них приїжджали люди для купівлі худоби й овчини, бувало купецтво з російських міст, загалом торгівля тривала одну неділю. Містечко Решетилівка було у власності полтавського полковника В. Кочубея, який осадив біля неї слобідку Демидівку.

Високим ступенем товарності відзначалося виробництво горілки та пива, зорієнтоване на експорт. До цього списку можна додати вивезення скла, селітри, зброї, пороху ін. На початку XVIII ст. українські товари мали попит на іноземних ринках, це призвело до обмеження вивозу так званих заповітних товарів – золота, срібла, селітри, поташу, вовни, воску, тощо. Між Україною та Росією діяли митні контролі, що в повному обсязі стягували митний збір, але крім того не пропускали до України частину ввізних товарів. Уряд Петра I спробував переорієнтувати зовнішню торгівлю Гетьманату на російський ринок іще наприкінці XVII ст., після здобуття фортеці Азов, спрямувавши потоки купців до цього порту. Вже за гетьмана І. Скоропадського було наказано обмежити вивезення певних товарів з України на західноєвропейські ринки. Справжній наступ на свободу зовнішньої торгівлі українських купців розпочався з сенатського указу 1714 р. Надалі указами 1718, 1719, 1721 рр. перелік заборонених для експорту товарів постійно розширювався, них було внесено майже всі

¹ Економічна історія України: Історико-економічне дослідження. – Т. 1. – С. 537

² Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. – С. 68.

традиційні експортні статті, крім великої рогатої худоби й тютюну¹. Ці дії сприяли поступовій переорієнтації української зовнішньої торгівлі на російські ринки. З весни 1722 р. фінансову політику Гетьманату було передано до відома Малоросійської колегії, а отже козацька старшина зазнала нових економічних утисків.

За складних політичних обставин козацька старшина опановувала економічну діяльність з успіхом. Гетьман Данило Апостол 1728 р. скликав до Глухова представників купецтва найбільших міст: Києва, Чернігова, Ніжина, Полтави та інших на зібрання, де було ухвалено прохати дозволу царського уряду на експорт «заповідних товарів»². Отже, 1728 р. було відновлено українську торгівлю з Сілезією³. Для австрійської в той час Сілезії українські землі були давнім експортером волів; у зворотному ж напрямку в Україну продавали різні потрібні товари. Відомі гетьманські універсали за 1732 – 1733 рр., адресовані українським купцям, про підготовку волів для продажу до Сілезії та до Гданська⁴. Гетьман Апостол, щоб не допустити російської монополії, особисто контролював і встановлював торгівельні ціни на хліб та вино в містах Гетьманщини. Волів вивозили не лише до Сілезії, а й до «Кримської області»⁵. З 1747 р. російська влада розпочала ліквідацію митних бар'єрів між Україною та Росією. Указ Єлизавети Петрівни 1754 р. остаточно скасував ввізне та вивізне мито й ліквідував митниці на адміністративному кордоні між Гетьманщиною й Російською державою⁶. Ці дії сприяли господарському зближенню Лівобережної України та Росії.

¹ Економічна історія України: Історико-економічне дослідження. – Т. 1. – С. 516.

² Пришляк В. В. «Коротка передишка часів Апостола»... – С. 582.

³ Джиджора І. Економічна політика російського правительтва супроти України в 1710 – 1730 рр. / І. Джиджора // ЗНТШ. – 1911. – Т. СV. – Кн. V. – С. 54-55.

⁴ Пришляк В. В. «Коротка передишка часів Апостола»... – С. 584.

⁵ ІР НБУВ, ф. І, спр. 60475, арк. 112–114.

⁶ Економічна історія України: Історико-економічне дослідження. – Т. 1. – С. 519.

Для того, щоб аналізувати місце Кочубеїв у внутрішній і зовнішній торгівлі другої половини XVII – XVIII ст. збереглося дуже мало відповідних джерел. Отже, генеральний суддя В. Л. Кочубей орієнтувався на внутрішній ринок і продавав волів, овець, коней, селітру та іншу продукцію. Але, з іншого боку, згадані пани Холодович, Воронизький, Стерій, Роменський могли бути посередниками в торгівлі, або реалізаторами продукції, виробленої в господарських економіях Кочубеїв. Його внук С. Кочубей також займався товарним землеробством, оскільки надсилав до І. Скоропадського 1755 р. «до десяти пудь крупчатої муки»¹. У відповідному листі Кочубей повідомляв, що він мав надіслати понад 163 кг. борошна.

Участь Кочубеїв у закордонній торгівлі досить обмежено представлено в джерелах. Збереглися списки мешканців міста Полтави, які відганяли худобу за кордон, серед них були бунчуковий товариш Д. Адаменко, військові товариші І. Богданович, С. Максименко, Д. Петренко, А. Богданович, брати Паскевичі та інші². Звісно, козацька старшина особисто не переганяла худобу, це робили досвідчені уповноважені люди. Можна припустити, що серед перелічених осіб були торгові партнери Кочубеїв, оскільки їхні заводи розміщувалися теж на території цього полку. Теоретично, Кочубеї могли користуватися послугами згаданих осіб.

Прибуток від торгівлі частково витрачався для купівлі різних предметів побуту, одягу і ін., частина з яких ввозилася із-за кордону. Найперше, що може свідчити про контакт із закордонними ринками, це одяг та побутове начиння їхніх маєтків. У 1753 р. будинок генерального обозного С. Кочубея було пограбовано, тому ми маємо повний перелік речей, які зникли з нього. Серед побутових речей багато килимів, срібних столових приборів, зброї, коштовних прикрас. Значний відсоток чоловічого й жіночого одягу становить той, який був або привезений з-за кордону, або пошитий з ввізної різнокольорової тканини (блакитна, вишнева, гранатова, позолочена, зелена

¹ ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 1, спр. 156, 1 арк.

² ІР НБУВ, ф. І, спр. 60475, арк. 112-114.

та ін.). За назвами тканин можна простежити їхнє походження, наприклад було вкрадено двоє штанів «сукна карунового»¹, очевидно, пошитих із вовняної тканини французького походження². Привізним крамом в Україні залишався шовкові тканини³, також представлені в реєстрі втраченого майна (хустки, пояси). Окремі речі прямо записувалися за місцем походження: перський пояс, витканий золотом, речі з кримської матерії, кунтуш із французького сукна⁴. Відомо, що у побутовій психології знаті у XVIII ст. важливе місце посідали саме тканини. Вони були свідченням певного соціального статусу, отже само собою зрозуміло, що для знаті це мали бути дорогі, в більшості своїй імпортного виробництва «матерії», якими користувалася знать Західної Європи⁵. Ми бачимо, що генеральний обозний намагався слідкувати за європейською модою. Ф. Бродель зазначав, що одяг на Заході був основою просування по суспільній драбині⁶. Кочубеї мали в своїх маєтках різні предмети розкоші, що видно із реєстру втраченого майна С. Кочубея. Його брат В. Кочубей заявляв, що в 1762 р. він виділив 7 фунтів срібла (понад 3 кг) майстру для виготовлення пладеменажу (блюдо на стіл), але його ошукали⁷.

Свідченням збагачення козацької старшини були не лише елементи одягу, а перш за все, їхні маєтки. Шляхетська садиба на землях Полтавщини та Чернігівщини виступала носієм дворянської соціальності та наслідком

¹ ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 11489, арк. 6.

² Горобець В. Лексика історично-мемуарної прози першої половини XVIII ст. На матеріалах українських діаріушів / Горобець В. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 52.

³ Там само. – С. 55.

⁴ ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 11489, арк. 6-10 зв.

⁵ Буряк Л. Повсякденне життя козацької еліти Лівобережної України XVIII ст. крізь призму матеріального світу / Л. Буряк // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. – 2003. – Вип. 2. – С. 199.

⁶ Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. / Бродель Ф.; [перекл. з франц. Г. Філіпчук] – Т. 1: Структура повсякденності: можливе і неможливе. – К.: Основи, 1995. – С. 262.

⁷ ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 17389, арк. 2.

діяльності привілейованого стану. Великі маєтки, розбудовані на межі XVIII – XIX ст., належали представникам Лівобережного панства, серед яких сім'ї Галаганів, Лизогубів, Кочубеїв та інші¹.

Отже, Кочубеї, як великі землевласники, мали в приватній власності різні за розміром населені пункти на території Лівобережної України. Початок землеволодінням родини поклала займанщина біля с. Диканьки Полтавського полку. Основні володіння, такі як с. Диканька, с. Ярославець, с. Дубовичі та інші було надано на ранг. Значний відсоток землеволодінь Кочубеї успадкували від родичів та отримали вінове через укладення шлюбів по дружинах. Кочубеї намагалися укрупнити свої володіння, а тому не гребували іншими методами, вони отримували нові землі через купівельні та обмінні операції, осадження нових слобід.

З липня 1708 р. до 3 березня 1710 р. Кочубеї втратили всі землі після страти Василя Леонтійовича. Лише через два роки прохань родини і за сприяння гетьмана І. Скоропадського Кочубеїв було реабілітовано в суспільстві, тоді ж їм повернули старі маєтності. З 1710 р. родина закріпила в приватному володінні більшу частину рангових земель, отриманих до 1708 р. Кордони володінь Кочубеїв простягалися на теренах Полтавського, Ніжинського, Лубенського, Стародубського, Переяславського полків. Способи успадкування земель не відрізнялися в різних поколіннях. Головна мета земельної політики Кочубеїв – збереження всіх володінь усередині роду, або споріднених сімей, тобто в середовищі клану. Протягом досліджуваного періоду Кочубеї в різний час володіли 74 населеними пунктами, 41 з них були на території Полтавського полку.

Характер господарювання у маєтках Кочубеїв визначався природнокліматичними умовами цих регіонів. У Полтавському та

¹ Будзар М. М. Дворянська сільська садиба Лівобережної України в історико-культурному контексті XIX ст. / М. М. Будзар // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Науковий журнал. – К.: Мімніум, 2008. – № 4. – С. 112-113.

Ніжинському полках у маєтностях Кочубеїв, населення займалося землеробством і тваринництвом, а в Стародубському полку – переважно промислами. Товарним було розведення великої рогатої худоби, коней, овець та вирощування зернових культур. Кочубеї мали прибутки від продажу продукції винокуріння, перш за все, у власних шинках. Серед інших промислів, якими займалися підлеглі Кочубеїв, – добування селітри, гутництво, бортництво, бджільництво, риболовля. При цьому Кочубеї збували продукцію у власних торгових «лавках», на місцевих ярмарках, а також вивозили за кордон.

РОЗДІЛ 4

РІД КОЧУБЕЇВ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ СУСПІЛЬСТВА ГЕТЬМАНЩИНИ

4.1. Родинні зв'язки Кочубеїв

Уявити повною мірою місце Кочубеїв в історії Гетьманщини (другої половини XVII – кінця XVIII ст.) можна лише визначивши їхню роль у соціально-політичному житті країни, простеживши персональні зв'язки з представниками старшини, духовенства та інших верств суспільства. Політична система Гетьманщини увібрала в себе різні соціально-політичні традиції Речі Посполитої. В суспільстві обох держав формувалися центри тяжіння, що об'єднували навколо себе різні групи людей. Такими центрами виступали заможні та відомі магнати, або ж цілі родинно-свояцькі клани, які могли перетинатися між собою і тим самим витворювати владні полюси. Кочубеї завжди були наближеними до представників влади, а за для цього вони обирали різні методи.

Кочубеї були пов'язані з іншими старшинськими родинами Гетьманщини густою мережею матримоніальних, патронально-кліентарних та економічних зв'язків. Ця тема зумовлює використання специфічних термінів, серед яких поняття «клан». Підходи до його тлумачення відрізняються залежно від сфери застосування в окремих науках, зокрема історії, антропології, етнології, соціології, а також в економіці. Слово «клан» має гельське походження (clan – нащадок)¹, його ввели в науковий обіг зарубіжні автори, які студіювали історію Англії, Шотландії, Ірландії. На цьому ґрунті поняття «клан» тлумачилося як група кровних родичів, або об'єднання кількох родів-септів у Шотландії². Серед антропологів цей термін застосовували Дж. Мердок, Л. Морган, які частково ототожнювали його з поняттям «рід», маючи на увазі походження родичів від спільного предка.

Неабиякий інтерес до цього концепту виявили соціологи. Він почав використовуватися під час дослідження сім'ї. Клан розглядався, як один із різновидів великої патріархальної традиційної, або, як її ще називають, розширеної (щонайменше три покоління) сім'ї. Цей тип спорідненості впливає на організацію всього суспільного життя, спричиняє переважання цінностей роду над максимізацією вигоди індивіда, має основною економічною одиницею сімейне домогосподарство. Для патріархальних сімей характерна низька соціальна мобільність (сини зазвичай успадковують соціальний статус і професійну спеціалізацію батька). В такій ситуації головними цінностями є обов'язок, слідування традиціям, авторитету старших, цінностям дітей, вибір шлюбного партнера також підкоряється інтересам усієї сім'ї³. Відомий англійський соціолог Е. Гідденс визначив клан як групу людей, усі члени якої вважають, що вони походять (за чоловічою

¹ Словник іншомовних слів / Морозова С. М., Шкарупа Л. М. – К.: Наукова думка, 2000. – С. 270.

² Зверева Г. И. История Шотландии / Зверева Г. И. – М.: Высшая школа, 1987. – С. 9-10.

³ Ламажаа Ч. К. «Клан»: понятие в социальных науках / Ч. К. Ламажаа // Гуманитарные науки: теория и методология. – 2008. – № 2. – С. 125.

або жіночою лінією) від спільного предка і мають спільні ознаки: схожі релігійні вірування, економічні зобов'язання один перед одним, проживання в одній місцевості. Також цей дослідник наголосив на тому, що членство в клані позначається на всіх сторонах життя людини¹. Саме в такому значенні поняття «клан» застосовується найчастіше. Варто звернути увагу на підхід британського вченого А. Редкліффа-Брауна, який охарактеризував клан не лише родинними зв'язками, а й солідарністю з родичами². Спробуємо з'ясувати, чи відповідають відносини між представниками клану Кочубеїв наведеним вище ознакам.

Для території України поняття «клан» актуалізувалося з часів її входження до складу Речі Посполитої. Наприклад, історик Н. Яковенко вживає цей термін для означення найбільших українських родів з кінця XV – початку XVI ст., такої ж практики дотримуються дослідники Д. Вирський, Я. Дашкевич³. Наприклад, В. Ульяновський використовує це поняття для означення роду Острозьких⁴.

Козацька старшина – це, передусім, сукупність великих родів. Відомі чинники, за допомогою яких можна утримувати стабільно владу, – це гроші, апарат примусу, а також сама людина. Найкращим варіантом є близька, кровна людина, якій безпечно довіряти в більшості випадків. Козацька Гетьманщина була повністю пронизана родинними зв'язками державної еліти. Шлюбного партнера її представники шукали передусім серед людей свого кола. Оскільки в Гетьманщині на частину сфер суспільного побуту

¹ Гидденс Э. Социология / Гидденс Э. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – С. 363.

² Рэдклифф-Браун А. Р. Структура и функция в примитивном обществе. Очерки и лекции / Рэдклифф-Браун А. Р.; [пер. с англ.]. – М.: Восточная литература. – 2001. – С. 83.

³ Дашкевич Я. Родинний клан Хмельницьких / Я. Дашкевич // Київська старовина. – 1995. – № 4. – С. 95.

⁴ Ульяновський В. «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький: монографія / Ульяновський В. – Вип. 2. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. – С. 120.

поширювалася дія тільки звичаєвого права, існувало підґрунтя для проникнення «свояцтва» та «кумівства». Останні відгравали важливу роль у суспільстві Гетьманщини й визначали владні відносини в державі. Кочубеї, як і решта козацьких старшин, намагалися пробитися на політичний олімп через встановлення вигідних родинних зв'язків. Отже, потрібно визначити, яким чином Кочубеї обирали собі шлюбних партнерів, і саме головне, на що це могло впливати в їхньому житті.

В. Кочубей (бл. 1640 – 1708 рр.) обрав собі за дружину доньку полтавського полковника, представника козацької верхівки Ф. Жученка, який мав неабиякий авторитет серед козацтва. О. Лазаревський вказував, що: «Во главе полтавских мудрецов стояли, конечно, Жученко и Гуджол, – сторонники единения с Москвою»¹. Жученко був записаний ще в козацькому реєстрі 1649 р., він входив до вузького кола багатих і впливових людей Полтавщини, котрі могли змінювати хід виборів, зокрема й виборів полковника. Статус полтавського полковника підтверджувався значними земельними володіннями в Полтавському полку, причому частину з них він осадив самовільно. Кочубей, який перебрався на територію Лівобережжя, розраховував на підтримку місцевих мешканців (козацької старшини), яку він міг отримати через породичання з відомим козацьким родом. Крім того, заможний Ф. Жученко передав частину своїх земель у власність подружжя Кочубеїв (через посаг для доньки та заповіт). Цей шлюб дав Кочубеям змогу поріднитися з родом Іскрів, адже Любов – дружина Василя Кочубея – мала рідну сестру Параску, заміжню за полтавським полковником (1696 – 1701 рр.)² Іваном Іскрою. Пізніше, В. Кочубей заручився підтримкою свояка І. Іскри, який став його головним помічником у виступі проти гетьмана І. Мазепи.

Після Коломацького перевороту (1687 р.) В. Кочубея було призначено генеральним писарем, тому, займаючи цей уряд, він отримав прямий доступ

¹ Лазаревський А. Полтавщина в XVIII веке. – С. 366.

² Кривошея В. В. Українська козацька старшина. – 2-ге вид. – Ч. 1. – С. 182.

до середовища старшини. Його син Василь (II) Кочубей одружився з Анастасією Апостол, донькою миргородського полковника (1683 – 1727 рр.) Данила Апостола. Апостоли мали цілком аристократичне коріння, походили з боярського роду Молдавії, де також займали високі урядові посади. Генеральний писар В. Кочубей та полковник Д. Апостол тісно контактували, часто обговорювали державні питання у вузькому колі, до якого, крім них, могли входити їхні свояки, наприклад генеральний осавул І. Ломиковський. Д. Апостол у своєму листі звертався до В. Кочубея «мне велце мосце пане любительний сват и благодетель» (від 5 грудня 1707 р.)¹. Саме в цьому листі миргородський полковник повідомляв про майбутню розмову між ним і його сватами Кочубеєм та Ломиковським у Батурині. Нам не відомо, про що мала йти мова під час цієї зустрічі, можливо про політику чи про побутові справи. У такий спосіб близькі родичі ставали ланкою для об'єднання з іншими відомими родами, що сприяло посвояченню майже в усьому старшинському середовищі. Петро Апостол у щоденнику повідомляв, що з Лизогубами, Жураківським, Валькевичем, Кочубеєм, Обидовським, Танським, Ханенком та іншими вони з батьком були в найліпших стосунках і мали з цими людьми, очевидно, не одну нараду в різних справах².

Д. Апостол неодноразово допомагав Кочубеям. Саме він попередив генерального суддю В. Кочубея про небезпеку, яка нависла над ним після подання доносу на гетьмана в 1708 р. Д. Апостол також попереджав свого зятя В. (II) Кочубея про небезпеку для родини і просив пересидіти ці події в Сорочинцях, родовому маєтку Апостолів³. Миргородського полковника не покарали за спроби допомогти донощикам, адже гетьман І. Мазепа в листі до російського царя Петра I намагався виправдати його: «...без явственных

¹ Таїрова-Яковлева Т. Г. До питання про повсякденне життя представниць козацько-старшинських родин початку XVIII ст. – С. 205.

² Крупницький Б. Д. Гетьман Данило Апостол і його доба / Крупницький Б. Д. – К.: Україна, 2004. – С. 70.

³ Павленко С. О. Оточення гетьмана Мазепа: соратники та прибічники. – 2-ге вид. – С. 282.

доводов... приймаються за него и обесчестивать его опасно, ибо онъ человек заслуженный и отъ всех полковников старийший, имеющий повагу и любовь и своего войска, до того съ генеральными особами якъ и съ полковниками сприятелился»¹. Цей вчинок Мазепи пояснюють тим, що гетьман боявся спротиву свояків Апостола, близьких до управлінського апарату Гетьманщини.

Продовжив політику В. Л. Кочубея син В. В. Кочубей. Його патроном, очевидно, став тесть Д. Апостол, який сприяв політичному просуванню молодого зятя та матеріальному збагаченню його родини. Саме в середовищі бунчукових товаришів, до якого входив В. (II) Кочубей, найбільше проявилася політика непотизму. Дослідник В. Горобець доводить, що майже половина бунчукових товаришів (106 з 214) продовжувала службову кар'єру, спираючись на родинні зв'язки². Новопризначений гетьман Д. Апостол одразу взявся замінювати вакантні уряди своїми родичами, серед них був його зять В. Кочубей, котрий обійняв 1727 р. посаду полтавського полковника без будь-якого досвіду адміністрування. Тесть патрунував Кочубея в майнових справах. Наприклад, село Федорівка, яке раніше належало дідові В. (II) Кочубея полковнику Ф. Жученку, після смерті останнього переходило до різних власників, і лише в 1730 р., на прохання зятя, Д. Апостол повернув його в «законні» руки³.

Варто звернути увагу на донос Луки Горяїнова від 1742 р. Він скаржився до Генерального військового суду на свавілля полтавського полковника В. Кочубея, який ще з 1726 р. почав його грабувати (вчинено збитки на суму 1309 рублів 11 копійок). Позивач у своєму доносі повністю відобразив систему зв'язків між старшиною в Гетьманщині. Судову справу

¹ Герасименко Н. До родоводу Апостолів / Н. Герасименко // Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика: Матеріали I генеалогічних читань пам'яті Вадима Модзалевського. – К., 1996. – С. 78.

² Горобець В. М. Старшина Гетьманщини: неслужбовий вимір службової кар'єри провідної соціальної верстви. – С. 59.

³ Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку... – С. 73-74.

відкрили лише в 1743 р. Позивач Л. Горяїнов пояснював це тим, що доки гетьман Д. Апостол був при владі, то розпочинати цей процес було небезпечно. Він також наголошував, що не варто було надсилати справу до ГВК, адже М. Скорпадський був В. Кочубею родичем, а полковий писар А. Руновський «в свойстве»¹. Ображений Горяїнов вирішив подати детальний донос на полковника за всі роки. Він звинувачував Кочубея в незаконному побитті, що очевидно відбувалося не один раз². Того ж року значковий товариш Д. Лаврентієв поскаржився до суду про вимагання В. Кочубеєм хабара³, не виключено, що він теж керувався вище вказаними причинами, зокрема відходом від справ гетьмана Д. Апостола.

Також через союз з Д. Апостолом Кочубеї отримали можливість стати родичами відомих політичних діячів Гетьманщини: генерального осавула (1692 – 1707 рр.) і генерального обозного (з 1707 р.) І. Ломиковського; прилуцького полковника Д. Горленка; ніжинського полковника (1677 – 1681 рр.) Я. Жураковського; чернігівського полковника (1672 – 1685 рр.) і генерального обозного (1687 – 1707 рр.) В. Дунін-Борковського. Ці особи були не лише близькими до миргородського полковника, але й входили до оточення гетьмана І. Мазепи.

Другий син В. Кочубея – Федір – був одружений з А. Скоропадською, племінницею майбутнього гетьмана І. Скоропадського. За сприяння гетьмана Скоропадського родина страченого Кочубея в 1710 р. повернула собі втрачені маєтності. Крім того вони поновили документи на право володіння селами, оскільки І. Мазепа, залишаючи територію Гетьманщини, забрав із собою свою канцелярію⁴. Окрім того, гетьман Скоропадський надав

¹ ЦДІАК України, ф. 56, оп. 3, спр. 510, арк. 3-4.

² ЦДІАК України, ф. 56, оп. 3, спр. 512, арк. 4.

³ ЦДІАК України, ф. 56, оп. 3, спр. 513, арк. 2.

⁴ Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку... – С. 67-70.

знатному військовому товаришеві В. (II) Кочубею села Стасівці й Кунашівка¹.

Кочубеї поріднилися з Чуйкевичами, рід яких походив з Полтавщини. Познайтись вони могли під час служби, бо в складі ГВК серед реєнтів і старших військових канцеляристів числились Василь Леонтійович Кочубей і Василь Ничипорович Чуйкевич (старший військовий канцелярист ? – 1697.10. – 1699.07. – ?; реєнт ? – 1702.06. – ?)². Уже в 1707 р. ці дві родини готувалися до заручин, але достеменно не відомо, яка з доньок Кочубея стала обраницею Чуйкевича. Коли Василя Кочубея стратили, генеральним суддею став саме Василь Чуйкевич, призначення якого можна розцінювати по-різному, наприклад, як докір сім'ї страченого свояка, або як спробу задобрити політика наближеного до опозиційного клану. Родина Чуйкевичів входила до вузького кола людей, яким довіряв гетьман Мазепа. В. Чуйкевич міг бути одним з інформаторів В. Кочубея. Зокрема під час допиту, Кочубей повідомив, що частину інформації, викладеної в доносі, він дізнався від свого свата (ім'я не було вказано).

Ще одним сватом Василя Леонтійовича Кочубея став Степан Петрович Забіла. Знайомі вони були по службі, можливо, навіть певний час входили до одного політичного табору, адже обоє брали участь у зміщенні з посади гетьмана І. Самойловича та підписалися під доносом (1687 р.)³. Після Коломацького перевороту С. Забіла отримав уряд ніжинського полковника. В. Кочубей мав відносини з братом С. Забіли – Іваном: відомо, що 27 листопада 1696 р. генеральний писар надіслав йому листа в якому йшлося про розміщення в маєтностях Забіли компанійців⁴. До речі, гетьман часто

¹ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 59-62.

² Кривошия В. В. Українська козацька старшина / Кривошея В. В. – 2-ге вид. – С. 19.

³ Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». – С. 33.

⁴ Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. – 2-ге вид. – С. 166.

використовував маєтності багатого І. Забіли в Коропі для постою компанійців та сердюків. С. Павленко припускає, що в гетьманській резиденції І. Забіла мав «своїх» інформаторів – кума І. Ломиковського та свояка В. Кочубея, які повідомляли його про рішення гетьмана¹.

Відносини Кочубеїв з гетьманом І. Мазепою не обмежувалися службовою діяльністю. Стосунки генерального писаря та гетьмана були достатньо напруженими, але особливо погіршилися під час акції П. Іваненка в 1691 – 1692 рр. Імовірно, одруження гетьманського племінника І. Обідовського з Г. Кочубей було спробою І. Мазепи поліпшити стосунки з В. Кочубеєм, або ж було його спробою тримати ворога близько та за можливості шантажувати родинними зв'язками. Фактично, після весілля 1698 р. Мазепа долучив Кочубея до своїх таємних справ. Пізніше, в 1702 – 1704 рр., Мазепа відкрито говорив із ним як зі свояком про наболіле, висловлював антицарські міркування. Цей шлюб був політичним, про що свідчить сам В. Кочубей у доносі на І. Мазепу 1704 р.: «...прилагаюся придворною ко мне любовію лесною, хотя якобы печаль мою обрадовати, дщерь мою за свого сестренца во супружество сочета, не ради добраго дружества и свойства, но дабы мя возмогл льстивие уловити...».² Тому весілля Обідовського й Кочубеївни, імовірно, можна оцінити як спробу примирення між Кочубеєм і Мазепою. Так чи інакше, Кочубея з Мазепою поєднувало багато спільного: служба при Дорошенкові та Самойловичу, спільні посольства до Москви, а також походження з Правобережної України.

Старший син полтавського полковника Семен Кочубей (1725 – 1779 рр.), одружився з двоюрідною сестрою графа Олексія Розумовського Ксенією Демешко. За допомогою цього шлюбу Розумовські намагалися

¹ Павленко С. О. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – 2-ге вид. – С. 163.

² Бантыш-Каменский Д. Н. Источники малороссийской истории... – Ч. 2. – С. 125-126.

заручитися підтримкою козацької старшини в Гетьманщині. Імовірно, незадовго до його укладення О. Розумовський почав патрунувати майбутнього родича і свого помічника. Цими відносинами можна пояснити те, що після весілля С. Кочубея швидко призначили ніжинським полковником¹. Ставши гетьманом К. Розумовський теж підтримував свого родича і сприяв його кар'єрі. Б. Галь наголошує, що цими діями гетьман Розумовський хотів прибрати старих старшин, щоб привести до влади своїх однодумців, в чому простежується конфлікт поколінь².

Родина Кочубеїв і надалі зближувалася з Розумовськими, свідченням цього є шлюб Василя (III) Васильовича Кочубея (1729 – до 1792 рр.) з Марфою Дем'янівною Оболонською (бл. 1736 – 1815 рр.) – племінницею гетьмана Розумовського. Таким чином коло осіб, які входили до клану Кочубеїв, ще більше ущільнилося. Виконуючи прохання численних родичів, гетьман К. Розумовський почав роздавати їм у володіння маєтності, цілі сотенні містечка з вільним населенням, у його універсалах з'явилося формулювання «в вечное и потомственное свое и наследников своих владение»³. Своїх дітей Кирило Розумовський одружив з представниками петербурзької знаті (Ушакови, Шереметєви, Апраксіни та ін.) і тільки Параску видав за представника зросійщеної старшинської родини – Івана Гудовича⁴. Приклад Розумовських став дороговказом для інших старшинських родів. Поріднившись із Розумовськими, Кочубеї поступово почали проникати в середовище російської еліти.

¹ Ханенко Н. Дневник генерального хорунжого Николая Ханенка. – С. 269-270.

² Галь Б. О. «Рассуждая должность канцелярскую...»: до проблеми конфліктогенного потенціалу модернізаційних процесів / Б. О. Галь // Козацька спадщина: Альманах Нікопольського регіонального відділення НДІ козацтва при інституті України НАНУ. – Дніпропетровськ: Пороги, 2006. – Вип. 3. – С. 191.

³ Путро О. І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба... – Ч. I. – С. 58.

⁴ Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. – 2-ге вид. – С. 287-289.

У другій половині XVIII ст., у зв'язку з поглибленням інтеграції Гетьманщини до Російської імперії, перед старшиною гостро постала потреба в російських чинах, придворній службі та ін. У цьому напрямі особливо відзначився Безбородько-молодший, який був у фаворі в імператриці. Син полтавського полковника Павло Кочубей (1736/1737–1786 рр.) одружився з дочкою старшого військового канцеляриста, генерального писаря Андрія Яковича Безбородька, який в 1762 р. зайняв посаду генерального судді. А. Безбородько до 1741 р. був дуже впливовим службовцем Гетьманщини, але за поданим на нього доносом був усунений від обов'язків у листопаді 1742 р., тоді його звинувачували в хабарництві при роздаванні міст і реабілітували тільки в 1751 р. (в цьому ж році С. Кочубей був призначений генеральним обозним). Відтоді він знову займав посаду генерального писаря при гетьмані К. Розумовському¹. Після смерті Уляни Кочубей (уродженої Безбородько) зв'язки між цими родами не припинилися, навіть навпаки, її брат Олександр Безбородько опікувався малолітнім племінником Віктором Кочубеєм (1768 – 1836 рр.) і часто бував у них вдома. Саме дядько допоміг племіннику отримати високоякісну освіту й усіляко просував його по службі. Сам О. Безбородько був серед довірених осіб імператриці Катерини I, так з 8 грудня 1775 р. він став її секретарем, з 24 листопада 1780 р. входив до колегії іноземних справ у званні генерал-майора, а з 1797 р. був удостоєний титулу канцлера Російської імперії. З того часу, частина патріотично налаштованої козацької старшини зненавиділа Безбородька, але інша, більша, частина стала до нього в чергу за сприянням у отриманні російських чинів чи дворянства. Після такого послужного списку дядька молодий Віктор Кочубей пішов по його слідам. Крім того у будинку Безбородьків дуже часто зустрічалися представники старшини, еліти тогочасної Гетьманщини, які обговорювали важливі події.

¹ Лазаревский А. Генеральный писар Андрей Безбородко / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1890. – Т. 28. – С. 138-139.

Відносини в середовищі козацько-старшинського стану призвели до того, що він почав закриватися від інших груп суспільства, там поширилися непотизм, свояцтво, кумівство, що виливалося в збагачення одних та збідніння інших. Кочубеї належали до одного з найпотужніших кланів Гетьманщини. Свояками Кочубеїв спочатку стали представники таких родів: Жученків, Апостолів, Ломиковських, Скоропадських, Іскрів, Чуйкевичів, Обідовських, Забіл, Сулим, через них Кочубеї наблизилися до найвищих ешелонів влади. Поріднившись із Безбородьками, Оболенськими, Демешками, Лизогубами, Турковськими, вони влилися до російських родів. Ця тенденція тривала й у кінці XIX ст., коли свояками Кочубеїв стали представники родів Лашкевичів, Туманських, Маркевичів, Васильчикових та Милорадовичів. Таким чином, Кочубеї частіше всього обирали майбутніх родичів за їх високим положенням в суспільстві. Такі контакти давали можливість Кочубеям просуватися по службі, вирішувати майнові питання тощо.

4.2. Службові зв'язки Кочубеїв

Патронально-клієнтарні відносини в українській історіографії малодосліджені, науковці приділяють увагу висвітленню окремих фрагментів цього феномену. В. Шевчук вважає, що клієнтарні відносини були перепоною на шляху до модернізації; В. Горбатенко пов'язує відносини такого типу з пануванням бюрократії в країні. Клієнти (від лат. *cliens* (*clientis*) – підопічний)¹ залежали від багатих та відомих патронів. Зв'язки такого типу діяли там, де не поширювалася публічна влада. Патронально-клієнтарні відносини зародилися в Давній Греції, їх успадкував Стародавній Рим. В інституті клієнтели, який склався у II ст. до н. е., віддзеркалювалася аристократичність римського суспільного життя, коли патрон (від лат. *patronus* – захисник, покровитель) – багата або впливова особа – брав під

¹ Словник іншомовних слів. – С. 271.

покровительство (патронат) вільних незаможних або неповноправних громадян¹. Звісно, метою цього опікунства було отримати від клієнта не грошову винагороду, а цілковиту відданість, виконання послуг. Вільні люди переходили під захист впливових осіб добровільно, адже клієнти отримували вагому підтримку в суспільстві.

Патронально-клієнтарні відносини мали місце в Речі Посполитій. На думку А. Мончака, такі відносини визначали її владну систему та зміцнювали внутрішню ситуацію². Логічно, що патронально-клієнтарні відносини також поширилися в українському суспільстві. Серед сучасних науковців це питання порушували історики, етнологи, соціологи, політологи та юристи, але, звісно, в різних контекстах. Серед українських істориків своє бачення проблеми висловили В. Горобець, В. Ульяновський, В. Шевчук, Н. Яковенко, та інші. Загалом, патронально-клієнтарні відносини – це специфічна форма залежності, яка є договірною і заснованою на добровільній основі між патроном та клієнтом. Дослідити такі взаємини досить тяжко, адже в історичних джерелах прямі згадки про них практично не фіксувалися. Крім того, досі патронально-клієнтарні відносини Гетьманщини предметно не розглядалися, а тому ми будемо робити певні припущення.

Кочубеї займали досить високі посади в державному апараті Гетьманщини, тому мали контакти з різними особами. Навколо В. Кочубея в кризових умовах 1687 р. сформувалося вузьке коло осіб, руками яких російська влада скинула з посади гетьмана І. Самойловича. Після невдалого Кримського походу в таборі над р. Коломак у липні 1687 р. група старшин: Василь Борковський, Михайло Вуяхевич, Сава Прокопович, Іван Мазепа, Костянтин Солонина, Яків Лизогуб, Стефан Забіла, Григорій Гамалія, Дмитрашко Райча, Василь Кочубей – підписалася під доносом на гетьмана,

¹ Там само. – С. 427.

² Старченко Н. Стосунки пана і слуги «рукодайного» в контексті уявлень про вірність і зраду (Волинь та Наддніпрянщина в кінці XVI – першій половині XVII ст.) / Н. Старченко // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. – 2006. – Вип. 6. – С. 85.

що стало приводом для арешту Івана Самойловича й призначення на його місце Івана Мазепи. Надалі, у 1688 – 1689 рр., у гетьманській столиці при дворі Мазепи почали домінувати дорошенківці, саме з їхнього складу гетьман призначав генеральних старшин, більшість яких становили свояки.

Кочубей мав тісні зв'язки з іншими старшинами, що можна простежити за приватним листуванням. Відомо про лист генерального писаря до значкового військового товариша Василя Велецького, до якого він звертався «Моей велце мосце пане и приятелю и куме». Це копія листа від 11 липня 1696 р., яка була переписана з оригіналу¹. Це був лист-відповідь, в якому Кочубей за щось дякував куму Велецькому. Серед канцеляристів ГВК знаходимо згадки про В. Велецького (1687 – 1690 рр.)², цілком можливо, що він міг розпочинати службу при І. Мазепі разом з В. Кочубеєм.

Переяславський полковник Леонтій Полуботок написав листа військовому писарю Василю Кочубею (12 червня 1685 р.), в якому звертався до нього: «Мости-пане Кочубей, вельце мне зычливый приятелю и куме!»³. Це лист-відповідь, у якому адресат співчував почутій відомості про смерть стародубського полковника Семена Самойловича. Полуботок через Кочубея просив дозволу гетьмана Самойловича бути присутнім на похороні його сина. Л. Полуботок був батьком П. Полуботка, що з 1722 р. виконував функції наказного гетьмана, саме тоді останній розпочав готувати документи, в яких намагався довести легітимність чергових виборів гетьмана. Не дивно, що місію до Петербурга, яка мала відстояти право українців на гетьмана, очолив молодий Василь Васильович Кочубей. Можливо, завдяки старій дружбі між Кочубеями та Полуботками, наказний гетьман міг йому довіряти.

¹ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8460, 1 арк.

² Павленко С. О. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – 2-ге вид. – С. 556

³ Акты, относящиеся к истории Западной России... – Т. V. – С. 184-185.

Великим другом генерального писаря В. Кочубея, з яким він часто листувався, був компанійський полковник І. Новицький¹, яких поєднувала служба на Правобережжі. І. Новицький видав свою доньку заміж за двоюрідного племінника гетьмана І. Мазепи С. Трощинського, а тому з 1690 р. Кочубей став йому хоч і далеким, але родичем (свояком). Згідно з розвідкою В. Заруби, І. Новицький був кумом майже всіх полковників та генеральних старшин. Відомі листи В. Кочубея до полковника, написані в 1679 р. В них описуються не приватні проблеми, а радше державні завдання, які ставить перед полковником гетьман І. Мазепа щодо турецької загрози. Але один з них, написаний 27 січня 1679 р., засвідчував, що І. Новицький передав у подарунок В. Кочубеєві «два пасы ременю», за що той покійно дякував. Складається враження, що генеральний писар був своєрідним інформатором І. Новицького, про що можуть свідчити фрази «Ведомостей жадных до ознайменья годных на сей час не згодилося»². На те, що полковник не є далекою особою для В. Кочубея, наштотує примітка в листі: «Панове братья моя, пань Кроткевичь и пань Василій Чуйкевичь низко в.м. кланяются»³, а також його підпис: «В. м. моего милостивого пана зычливый приятель и слуга В. Кочубей»⁴. Крім того, ці листи особисто написав В. Кочубей, скріпивши своєю ж печаткою.

Полтавський полковник В. Кочубей у листі звертався до свого «приятеля» полкового писаря А. Руновського з проханням купити в Полтаві гудзики й надіслати їх до с. Жуки⁵. Як бачимо, Кочубей звертався до нього у досить приватній справі. Через декілька днів 26 жовтня 1737 р. полковник

¹ Заруба В. Українське козацьке військо в російсько-турецьких війнах останньої чверті XVII століття / Заруба В. – Дніпропетровськ : ПП ЛіраЛТД. – 2003. – С. 50.

² Акты, относящиеся к истории Западной России... – Т. V. – С. 155.

³ Там же. – С.155.

⁴ Акты, относящиеся к истории Западной России... – Т. V. – С. 156.

⁵ Історія державної служби в Україні: в 5 т. / [відп. ред. Т. В. Мотроненко, В. А. Смолій. [та ін.]. – Т. 3: Документи і матеріали. V ст. до н. е. – 1774 р. – К.: Ніка-Центр, 2009. – С. 491.

уже вимагав від А. Руновського знайти в місті Полтаві кравця по хутру¹, потім просив купити тканини різних кольорів². Також за наказом В. Кочубея полковий писар мав прислати ще 40 козаків та музик до панського двору в с. Жуки³. Всі ці листи були пов'язані з підготовкою до весілля в будинку В. Кочубея, як бачимо, відносини між колегами не обмежувалися робочими моментами.

Таким чином, В. Л. Кочубей брав участь у подіях загальнодержавного значення, що підкреслює його високе становище серед державної еліти Гетьманщини. Для особи такого рівня потрібно було мати достатньо розгалужений апарат слуг і клієнтів, що, перш за все, підвищувало його соціальний статус. Такий суто технічний апарат слуг і клієнтів потрібен був для того, щоб задіяти їх у політичній сфері. Наближені до В. Л. Кочубея, та й будь-якого іншого козацького старшини, мали можливість отримати від патрона покровительство й цим самим підвищити свій соціальний і майновий статус, дістати сприяння та захист. Клієнтарна мережа, очевидно, спиралася на шлюбні партнерства і формувалася з власного служебницького кола. На жаль, брак історичних джерел, а також прямих вказівок на приватні зв'язки з окремими особами не дають можливості повною мірою сформулювати уявлення про коло осіб, наближених до Кочубеїв. Джерельна база для дослідження історії України періоду Гетьманщини досить об'ємна, але конкретних повідомлень про людей, котрі могли б бути клієнтами та слугами Кочубеїв, майже немає. Це можна пояснити тим, що клієнти часто виконували приватні таємні доручення, яким не надавали розголосу.

Імовірно, В. Л. Кочубей, займаючи посаду генерального писаря, мав певне коло довірених осіб і слуг. Одним з них міг бути військовий канцелярист Петро Іваненко (Петрик). Питання про родинні зв'язки П. Іваненка з Кочубеями достеменно не з'ясовано. Припускають, що

¹ Приватні листи XVIII ст. – С. 81.

² Там само. – С. 82.

³ Там само. – С. 81.

дружиною Петрика була небога генерального писаря або його дружини (так вважають Костомаров, Яворницький, Уманець, Соловійов), тобто онукою полковника Ф. Жученка. Хоча існування фамільних зв'язків не доведено. Сам Мазепа називає Петрика племінником або «близьким кривним Кочубея». О. Оглоблін виділяв два можливих шляхи такого споріднення – або Петрикова мати, або його дружина була донькою Ф. Жученка (синів у нього не було). «Хоч родовід Жученків, поданий у «Родословнику» Модзалевського, знає тільки трьох доньок Жученка – Кочубеєєву, Іскрину й Заліську, але в нього була принаймні ще одна донька, яка була одружена з Черняком. Можливо також, що донькою Федора Жученка була дружина Петра Буцького, полтавського полкового судді (1688 – 1700 рр.), син якого Матвій, згодом сотник новосанжарівський, був “родичем” Кочубея. Чи не була дружина Петрика – Ганна донькою Петра Буцького?»¹.

Навесні 1692 р. канцелярист П. Іваненко, після виконання доручення свого шефа – генерального писаря В. Кочубея в Полтаві, подався звідти на Запорозжя. Там він почав агітувати запорожців виступити проти гетьмана І. Мазепи й Москви. 26 травня 1692 р. він уклав союзню угоду з Кримським ханством. О. Оглоблін стверджує, що: «Акція Петрикова розпочалася після того, як він одвідав був Полтаву, й мабуть, порозумівся з тамтешніми опозиціонерами»². На його ж думку, саме В. Кочубей (організатор акції) та певна група опозиційної старшини до гетьмана, могли інспірувати Петрика. Під опозиціонерами маються на увазі родичі колишнього гетьмана І. Самойловича, серед яких були й небіж останнього М. Самойлович, колишній полковник гадяцький, і зять гетьмана стольник кн. Юрій Святополк-Четвертинський зі своїм дядьком, митрополитом Київським Гedeоном; родичі та друзі М. Самойловича – Полуботки, батько Леонтій

¹ Оглоблін О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / Оглоблін О. – Нью-Йорк, 1960. – С. 191.

² Оглоблін О. Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом 1692 року / О. Оглоблін // Київська старовина. – 1994. – № 6. – С. 91.

Артемович, полковник переяславський, і син Павло Леонтійович, колишні дорошенківці – генеральний писар Кочубей та інші¹. Про подальшу долю Петрика не відомо, а от В. Кочубея не покарали. В той час, коли розпочалися гоніння В. Кочубея з боку гетьмана І. Мазепи, генеральний суддя відзначав, що їхні відносини погіршилися ще з 1691 р.: «не молча и болея сердцем, бью челом, пад головою своею в подножіе Вашего Царского Величества, со плачем моля... и известуя, каковыя обидь претерпеваю от самого гетмана Мазепы, от лета 1691 даже и до днесъ»².

Про участь Кочубея у справі Петрика переказували широко й на Запоріжжі (та в Криму), й на Гетьманщині. Інколи це стверджував сам Петрик³. Фактично, проблема відносин між Кочубеєм і Мазепою переросла у сферу відносин між Мазепою та Петриком. Гетьман і генеральний писар одночасно звинувачували один одного в причетності до цієї справи. Родина Кочубея звинувачувала Мазепу в тому, що він фальсифікував листи від імені В. Кочубея та надсилав їх до Криму. О. Оглоблин припускав, що Мазепа міг інспірувати Рутковського або написати листа від Кочубея до Петрика. Хоча в тому самому звинувачував і Мазепа Кочубея. У Глухові 1693 р. на обіді в стародубського полковника Миклашевського гетьман посварився з Кочубеєм, бив його по щоках, топтав ногами, кричав, закидаючи йому, що той разом з Петриком писав від імені гетьмана листи. Кочубей це заперечував, хоча припускав, що Петрик міг узяти якісь старі листи з Військової канцелярії⁴. О. Оглоблин приходять до власного висновку, що давні спільники, старі дорошенківці, гетьман і генеральний писар Мазепа та Кочубей розпочали цю важливу таємну справу спільно. На меті було укласти

¹ Там само.

² Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – С. 395.

³ Оглоблин О. Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом 1692 року / О. Оглоблин // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. – К., 1927. – С. 725.

⁴ Оглоблин О. Мазепа й повстання Петра Іваненка (Петрика) / О. Оглоблин // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1929. – Т. 23. – С. 211.

угоду з Кримом і з кримською допомогою визволятися з-під московської зверхності, вийти з антитурецької коаліції, домогтися кращих умов для українського торгу на Чорноморщині, утворити самостійну державу¹. За одного з довірених обрали канцеляриста Петра Іваненка, родича Кочубея, добре відомого гетьманові, що прихильно ставився до нього. Але довіри між співниками, напевно, не було. О. Оглоблин вважав, що тоді, ймовірно, з'явилися свідчення про причетність Кочубея до опозиції, які не сподобалися Мазепі, та надмірна цікавість до справи Петрика з боку Москви, котра призвела до того, що Мазепа намагався запобігти небезпеці. Тому репресії оминули родину Кочубея. А генеральний писар не підтверджував своєї причетності до повстання Петрика.

Помітну роль у житті Кочубеїв відіграв Самійло Величко, досить освічена людина козацького походження. Народився він на Полтавщині 11 лютого 1670 р. З юності (з 1690 р.), за його висловом, «в кільконадцять літ будучи» він почав служити в Батурині «в поважнім домі малоросійських панів, шляхетного його милості пана Василя Леонтійовича Кочубія, писаря на той час військового генерального». С. Величко відзначав у літописі, що він був досить близьким до генерального писаря і нерідко виконував навіть секретні доручення². Саме Кочубей доручав йому готувати листи від гетьмана волоському та мултянському господарям, а також царю. Вже 1705 р. Величко завершив службу в патрона і протягом 4 років вів канцелярські справи у ГВК. У 1705 р., після п'ятнадцяти років служби, його перевели до генеральної канцелярії, де, за його свідченням, він був «не останнім у писарських справах». У 1708 р., як він писав, йому лиха доля «заплатила нещастям», він потрапив в опалу. Величка було усунено з посади, причиною цього могла стати страта його патрона В. Кочубея. Але ще є одне припущення, за яким Величка спіймали московські драгуни, коли той

¹ Оглоблин О. Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом 1692 року. – К., 1927. – С. 727.

² Величко С. В. Літопис. – Т. 2. – С. 381.

виконував завдання І. Мазепи та П. Орлика, після чого бранця допитали і, певно, заслали до Сибіру¹. Про особливі стосунки з Василем Кочубеєм та його родиною свідчить повернення Самійла Величка на батьківщину за сприяння В. (II) Кочубея. Селився Самійло в селах, які належали згаданій родині, спочатку в с. Жуках, а потім – у с. Диканьці на Полтавщині, тут у 1720 р. він почав писати літопис. Напевно літописець і далі вів канцелярську справу, тільки вже на службі в маєтку В. (II) Кочубея, адже 9 травня 1729 р. його панові було продано дві ниви, а сам договір було укладено при «Самойлу Величку»². За змістом літопису досить помітна близькість Величка до патрона, адже ні в якому разі він не висловлюється про Кочубеїв негативно. Описуючи відому справу Петрика, автор літопису проводив лінію, яку запропонував генеральний писар, про те, що Мазепа – організатор цієї справи.

Можемо припустити що Василь Кочубей мав свого інформатора в ГВК, адже у слідчій справі збереглося повідомлення про листа до генерального судді від судового писаря Семена Савича, який доносив Кочубею про чисельність шведських і польських військ та про бажання шведського короля йти до Дніпра на Україну³.

Особистими помічниками Василя Кочубея були Григорій Глухівець і Петро Колчицький. Г. Глухівець пристав до пана судді ще з дитинства, жив у нього в селі, а потім і при його дворі. Невідомо, які доручення він виконував до 1708 р. В момент втечі В. Кочубея та І. Іскри до Красного Кута, генеральний суддя забрав його з собою писарем. Г. Глухівець запевняв, що він писав листи під час подорожі від імені В. Кочубея: «А в доме, де, у него будучи, напред сего о том ни к кому *от него писем не писывал* (курсив наш. –

¹ Павленко С. О. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – 2-ге вид. – С. 211.

² ІР НБУВ, ф. X, спр. 8438, арк. 64.

³ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 169 об.-172.

Г. Н.), и ни от кого к нему, Кочубею, в том деле писем не видал»¹. Такі повноваження мав П. Колчицький, який до цього вчився в українських містах та в Москві, а потім був слугою у В. Кочубея. Обоє писарів В. Кочубей зобов'язав присягнути у вірності й долучив до писарських робіт, тікаючи до Красного Кута. Вони писали нові листи та переписували готові, також часто виправляли написані кимось іншим записки та цедули². Відомо ще про одного челядника Івана Іванова, який жив у Батурині, про нього було згадано разом з ченцем Никанором³.

Одними з найцінніших джерел, пов'язаних з життям та діяльністю В. Кочубея, залишаються матеріали слідчої справи. Вже з XVII ст. в Московському царстві масово фіксувалися політичні доноси. Вони стали інструментом державного контролю за суспільством, адже територія її була достатньо велика. «Соборне уложення» 1649 р. остаточно закріпило доноси як правову категорію⁴. Жертвами доносів старшинських груп, що боролися за контроль над владними інституціями, досить часто ставали гетьмани. Окремо варто згадати осіб, які фігурували в справі Кочубея та Іскри.

Хто ж допомагав Кочубеєві реалізовувати його потаємні плани? Проживаючи в Батурині, В. Кочубей у липні 1707 р. познайомився з ієромонахом Спаського монастиря з Севська Никанором. Знайомство з ченцем не було запланованим, адже перебуваючи в Батурині ще з двома подорожніми, він був запрошений до будинку генерального судді. Никанорові родина розповіла про «проступки» гетьмана Мазепи, які він скоїв щодо їхньої дочки. Обдарований подарунками Никанор погодився поїхати до Преображенського приказу та розповісти про почуте від Кочубеїв. Якщо це було випадковим знайомством, то інших людей Кочубей підключав до

¹ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 131 об.

² РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 131.

³ Бантыш-Каменский Д. Н. Источники малороссийской истории... – Ч. 2. – С. 63.

⁴ Бовгиря А. М. Доноси у суспільно-політичному житті Гетьманщини XVII – XVIII ст. – С. 69.

справи за рекомендацією довірених осіб. Священик Іван Святайло під час допиту розповів, що познайомився з Василем Кочубеєм через полковника Івана Іскру. Згодом Святайло став вхожим до родини Кочубеїв, зокрема його запросили на весілля доньки. Генеральний суддя зустрівся зі священиком 1707 р. на хуторі Ретик і розповів про протиправні, на його думку, дії гетьмана. Святайло запропонував передати донос через духівника царя: «и сказал, что может то учинится чрез свояка ево, Петра Яковлева, которой живет в Полтаве, и он, Кочубей, о том ево просил»¹. Коли В. Кочубей приїхав з Батурина до Диканьки, до нього на зустріч прибув П. Яценко, якого генеральний суддя ознайомив зі своїм бажанням викрити І. Мазепу. В січні 1708 р. П. Яценко в Москві виклав основні пункти доносу.

Загалом в цій справі було задіяно більше осіб. Так, 18 квітня 1708 р. серед підозрюваних, які добровільно прибули до Вітебська, були, крім В. Кочубея та І. Іскри, піп І. Святайло, сотник П. Кованько, П. Яценко, два писарі, племінник Іскри та ще 8 слуг². Сотник Петро Кованько служив у полку, яким свого часу керував Іван Іскра, але він був також знайомий і з Василем Кочубеєм. Можливо, Кованько і Кочубеї навіть були родичами чи близькими по роботі, бо двоє сотникових синів перебували на службі при Кочубеї та проживали в його будинку. За його словами, він приєднався до змовників лише після того, як гетьманські війська напали на будинок Кочубея³. Під час очної ставки Кочубея та Іскри останній розповів про причетність до цієї справи Апостола й Чуйкевича.

Після прикрого випадку з главою родини, Кочубеєм було досить тяжко залишитися на попередніх позиціях. Навіть після того, як Іван Мазепа перейшов на бік Карла XII, не всю родину Кочубеїв реабілітували, оскільки Ганна Кочубей була вдовою гетьманського племінника, тому автоматично зараховувалася до «мазепинців». Тільки завдяки власному авторитету та

¹ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 127-128.

² РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 57-57 об.

³ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 135-136.

допомозі родичів, їм вдалося відновити становище в суспільстві. У другому розділі вже порушувалося питання про кар'єрне просування чоловіків з роду Кочубеїв, тому спробуємо простежити в цих подіях заслуги не лише їхніх патронів, а й допомогу клієнтів.

В. (II) Кочубей у джерелах виступає не тільки як об'єкт патронування. Збереглися відомості про те, що він, можливо, утримував низку клієнтів (слуг). Стосунки між патроном та клієнтом (паном і слугою) були осердям функціонування влади на різних рівнях, задаючи моделі відносин у найрізноманітніших сферах життєдіяльності шляхетських соціумів. Чи можна виділити групи серед клієнтів? Польський історик Януш Куртика поділяє клієнтелу на «гонорову» і «услугову». До першої групи клієнтів, входили особи, чий зв'язок з патроном практично не було формалізовано. Тому її плінність була висока, адже клієнт завжди був налаштований на пошук вигіднішого патрона. До «гонорової» клієнтели могли потрапляти особи, чий статус не на багато відрізнявся від статусу патрона, представники його родини, осіла шляхта тощо. До «услугової» клієнтели входили особи, які укладали з патроном договір про службу, ними могли бути урядники маєтків, слуги магнатського чи панського двору, представники шляхти або особи нешляхетського походження¹. Оскільки різниця між цими групами досить помітна, дослідники цього питання вважають за можливе замінити «услугову» клієнтелу, званням «слуга».

Хто такі «слуги»? Звісно, це поняття не ототожнюється лише з прислугою в панських маєтках, а має іншу соціальну природу, пов'язану з виконанням приватних доручень пана. Очевидно, між клієнтом та слугою має бути тонка межа. На ґрунті відносин між паном і клієнтом виникало багато конфліктів, що виливалися в судові позови. Зрозуміло, що пани намагалися захищати своїх слуг, навіть у суді, адже це означало захищати власну честь, що мало духовну цінність. Один з таких прикладів пов'язаний з військовим

¹ Старченко Н. Стосунки пана і слуги «рукодайного» в контексті уявлень про вірність і зраду... – С. 86.

товаришем Степаном Вовковняком, який захищав свою служницю, яку побили й обізвали¹. Середовище слуг є теж неоднорідним, В. Горобець виділяє окремі групи військових слуг: курінчики, стрільці, протекціанти, дворяни², кожна з яких мала свій соціальний престиж, а поряд з тим певний пакет соціальних привілеїв. Щодо Кочубеїв, трапляються прямі згадки про підпорядкування їм курінчиків та дворян.

Одним з привілеїв старшинської верхівки, який оформлювався юридично, було право мати в служінні козаків-курінчиків. Дозволялося мати такий військовий почет групі значного військового товариства, до якого входили гетьман, генеральна і полкова старшина, сотенні урядники та заслужені у Війську Запорозькому безурядові товариші³. Право користуватися курінчиками надавалося гетьманським універсалом. Курінчики супроводжували значного товариша Війська Запорозького, перебували в його почті, а в мирний час прислужували. Винагородою за це було звільнення від тих загальнонародних повинностей, які поширювалися на сотенних козаків. Крім того, значний козак брав на себе утримання своїх курінчиків. Фактично, останні були завжди при полковнику й числилися в полку, але реально служили безпосередньо полковникові, а не державі. Входити до курінчиків полковника було дуже престижно, адже він захищав їх у різних службових та приватних справах.

На службі у В. (II) Кочубея у 1719 р. перебувало 37 козаків (17 у Стасівцях, і 20 – у Жуках)⁴, право користуватися цими козаками надав І. Скоропадський в 1715 р. Ці курінчики перебували в курені покійного Ф. Жученка, а отже фактично перейшли йому в спадок. В. Кочубею

¹ Волошин Ю. Конфлікти в Полтаві другої половини XVIII ст.: зміст, характер, мова / Ю. Волошин // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. – 2010. – Вип. 9. – С. 236.

² Горобець В. Малі соціальні та соціо професійні групи гетьманату: «курінчики», «стрільці», «протекціанти», «дворяни» etc. / В. Горобець // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. – 2008. – Вип. 8. – С. 184-201.

³ Горобець В. Влада та соціум Гетьманату... – С. 166.

⁴ Горобець В. Малі соціальні та соціо професійні групи гетьманату... – С. 189.

бракувало такої кількості слуг, тому він розширив їх за рахунок сотенних козаків із його ж маєтностей. Курінчики залежали від місця мешкання й від власницьких прав їхніх патронів. Так, із сіл Стасівці й Жуки було завербовано курінчиків Василя Кочубея, адже ці села належали саме йому. Тільки у випадку з полтавськими козаками не існувало жорстко зумовленої залежності між наявністю чи браком у тієї чи іншої заслуженої особи курінчиків і посіданням високого уряду в полковій структурі. Скажімо, Василь Кочубей, у 1720-ті роки ще безурядовий козак, мав численні відділи курінчиків виключно завдяки заслугам батька або відомих родичів. Ще 1718 р. полтавська старшина вимагала в гетьмана І. Скоропадського з власності Кочубеїв села, які раніше належали Полтавській ратуші, але в тому самому документі скаржилася, що пан Кочубей у тих селах привернув під своє підпорядкування двадцять козаків, які не виконували законних повинностей на користь полку¹. На переконання В. Кочубея, ті козаки підпорядковувалися ще його діду Ф. Жученку, тому він мав на них право, але гетьман вирішив по-іншому: «козаков всехъ, в маєтностях пп. Кочубеев мешкающих, в полкъ под власт полковничую и сотниковъ по прежнему приворачаем»².

В. Кочубей за кількістю курінчиків поступався хіба що полковникові І. Черняку, а от третє місце посідала, як не дивно, його мати Л. Кочубеївна, на службі в неї було 24 курінчики у с. Диканька. Цей випадок, на думку В. Мякотіна, підтверджує можливість того, що курінчики зберігали свій статус після смерті патрона та переходили на службу до спадкоємця, котрий взагалі не ніс військової служби³. Він же, досліджуючи соціальну структуру Гетьманщини, висловлював думку, що спільноти курінчиків формувалися переважно з бідних козаків. Утім, перепис Полтавського полку 1719 р., вказуючи що курінчики Василя Кочубея зі Стасівців належали до «конного

¹ Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку... – С. 121.

² Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку... – С. 122.

³ Горобець В. Влада та соціум Гетьманату... – С. 168.

товариства», спростовує універсальність дії цього правила. Натомість курінчики Василя Кочубея з с. Жуки «з компуту полкового винятые і грамотою монаршою по універсалу бывшего гетмана Скоропадського отверженныє» поділялися на «малогрунтовиє» (3 особи), «убогие» (10) і «крайне убогие» (7)¹. На початок 1730-х рр., незважаючи на полковницький уряд, кількість курінчиків у В. Кочубея зменшилась до 28.

Ще одну соціальну групу полчан становили так звані «протекціанти», їх специфікою було те, що вони платили протекторам за опіку над собою, певними службами чи виконанням різних завдань. У полковника В. Кочубея на 1732 р. було тільки два протекціанти (у Мильцівському курені Другої полкової сотні та Великобудушанській сотні)². Його син Семен Кочубей стрімко піднявся по службовій драбині, досягши рангу генерального обозного. Після призначення на цю посаду він займався протегуванням нижчих урядників. Очевидно, ці люди, завдяки своїм підвищенням, могли виконувати різні доручення Кочубея. Чимало деталей указує на те, що високі артилерійські урядники були «протекціантами» генеральних обозних, які не тільки подавали їхні кандидатури на затвердження гетьманам, але й опікувалися подальшим кар'єрним просуванням, винагородами тощо³. 9 березня 1752 р. генеральний обозний сприяв відстороненню значкового товариша Т. Левенця від козацької служби і зарахуванню його до генеральної артилерії⁴. 1 грудня 1755 р. С. Кочубей звернувся до гетьмана з проханням призначити значковим товаришем козака Гутиру і при цьому зарахувати його під відомство Генеральної військової артилерії на місце померлого Я. Жученка⁵. Гарматному хорунжому П. Юркевичу за сприяння обозного вдвічі підвищили оклад, а 1758 р. С. Кочубей посприяв переведенню

¹ Горобець В. Малі соціальні та соціо професійні групи гетьманату... – С. 191

² Горобець В. Влада та соціум Гетьманату... – С. 172.

³ Сокирко О. Г. Артилерія козацької держави... – С. 43.

⁴ ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 1178, арк. 2.

⁵ ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 1743, 4 арк.

канцеляриста генеральної артилерії до ГВК з підвищенням у чині¹. В 1759 р. генеральний обозний прохав гетьмана надати канцеляристу Н. Янковському «звание восковой Канцеляристь... с причислением под видения Генеральной Артиллерии»². В 1772 р. С. Кочубей від свого імені рекомендував на службу І. Білика³. Крім того з 1751 р. до «присутствующих» у Канцелярії генеральної артилерії було долучено бунчукових та значкових товаришів, їхня кількість коливалася від 5 до 30 чол., які виконували різні доручення, зокрема спеціальні. Реєстри цих товаришів з 1760-х рр. показали, що чималу частину серед них становили сини полкових старшин (до 50 %), які тут розпочинали службу, чекаючи на чергове підвищення⁴. Можна припустити, що серед цих осіб, яких допустили до служби в артилерії, могли бути клієнти генерального обозного. 1779 р. С. Кочубей звертався до П. Голіцина з проханням посприяти в Сенаті призначенню бунчукового товариша П. Коропчевського колезьким асесором. П. Голіцин відповідав генеральному обозному «...всячески старатца буду чтобы сделано было въ ваше удовольствие...»⁵.

Близьким до протекціантів за соціальним статусом були «дворяни», на жаль, цю категорію в літературі майже не описано. Цікаво, що «дворяни» Полтавського полку більшою мірою належали до підданства однієї особи. На 1732 р. на Полтавщині налічувалося 114 «дворян» з них 107 проживали в Стасівському, Диканському та Жуківському куренях Першої полкової сотні й перебували на службі саме в полковника В. Кочубея. Так, дворяни Кочубея з с. Диканька походили з «мужиков», які «...на свою Потребу починенные и на его Полковничихъ кгрунтах мешкаючіе»⁶.

В близьке оточення Кочубеїв входили представники духовенства. Церква, як структура, завжди займала високе становище в українському

¹ Сокирко О. Г. Артилерія козацької держави... – С. 43.

² ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 2821, арк. 2.

³ ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 7298, 2 арк.

⁴ Сокирко О. Г. Артилерія козацької держави... – С. 44-45.

⁵ ІР НБУВ, ф. 135, спр. 80, арк. 2.

⁶ ІР НБУВ, ф. І., спр., 54335, арк. 38 зв.

суспільстві. Козацька старшина, особливо з часів правління гетьмана І. Мазепи, переймає моду на меценатство, що проявилось в спонсоруванні будівництва нових церков чи реставрації старих, закупівлі церковного начиння тощо. Кочубеї вели щодо Церкви типову для старшини практику. Вони виступали ктиторами та донаторами Церкви, тим самим встановлювали приватні контакти з духовними особами на різних рівнях: від митрополитів до місцевих священиків.

Із вищими ієрархами Кочубеї листувалися. Василь Леонтійович Кочубей водив знайомство з Варлаамом (Ясинським) ще з 90-х рр. XVII ст. В листі до Варлаама (Ясинського) (червень 1692 р.) Кочубей бідкався йому про наболіле: «И въ той того Петрика утечце различные причины клеветники лжею своею на мене наносятъ»¹. Для того щоб згладити обстановку навколо ситуації з Петриком, Кочубей, можливо, звернувся до митрополита Варлаама (Ясинського) по допомогу, через нього шукав порозуміння з гетьманом. В той час, на думку О. Оглобліна, В. Кочубей відмежувався від Петрика². 27 липня 1707 р. Варлаам у листі намагався втішити подружжя Кочубеїв, адже на той час родина вже мала конфлікти з гетьманом через перепони в заручинах їхньої дочки³. Відомо, що Варлаам також приятелював з гетьманом Мазепою, напевно, це відіграло не останню роль у тому, що В. Кочубея звільнили з-під варті після подій, пов'язаних з повстанням Петрика. На таку думку нас наштовхують рядки з листа Мазепи до Меншикова від 1708 р.: «А свободными я их, Кочубея и Искру, учинил от достойной казни по многomu и неотступному прошению многих духовных и мирских особ, наипаче же на моление слезное отца пастыра и благодетеля моего великого, блаженныя памяти митрополити киевского Варлаама, и

¹ Оглоблин О. Мазепа й повстання Петра Иваненка (Петрика). – С. 208

² Там само. – С. 210.

³ Таїрова-Яковлева Т. Г. До питання про повсякденне життя представниць козацько-старшинських родин початку XVIII ст. – С. 204.

покойной матушки моей,... явились помилования»¹, тобто Кочубей ще тоді потрапив під заступництво Варлаама.

Генеральний писар В. Кочубей виступав як благодійник Свято-Михайлівського монастиря. В листі до ігумена цього монастиря Сильвестра (Головчича) він повідомляв про позитивне рішення гетьмана щодо видання з канцелярії потрібного універсалу². Дещо згодом, 1699 р., вже генеральний суддя Василь Кочубей надіслав листа до ігумена цього ж монастиря Захарія (Корниловича) з черговим повідомленням про надання гетьманського універсала на села³. Можливо, він клопотав перед гетьманом І. Мазепою про те, щоб монастиреві видали універсал на маєтності, або ж на прохання ігумена слідкував за просуванням цієї справи.

Кочубеї фінансували будівництво нових церков. Існує легенда, що ще Леонтій Кочубей побудував біля с. Диканьки дерев'яний храм, спорудженню якого передувала поява на лісовій галявині ікони Святителя Миколая. В літописі протоієрея Платона Житинського, що зберігався при Диканському храмі, повідомлялося про будівництво малої дерев'яної церкви після благословення чернігівського архієпископа Лазаря (Барановича)⁴. Згодом цю церкву нащадки перетворили на родову усипальницю.

У Батуринському маєтку генерального судді, також була домова дерев'яна церква Введення Богородиці, яку згідно з написом над дверима, збудував В. Л. Кочубей. Напевно, саме до цієї церкви 1707 р. запросили ієромонаха Никанора відбути службу. Пізніше Федір Кочубей подарував до цього храму срібну чашу та Євангеліє. Відомо, що на дзвіниці церкви до

¹ Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – С. 236

² Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві... – С. 141.

³ Там само. – С. 143-144.

⁴ Затворницький П. Церковь Святителя Николая в селении Диканьке Полтавской губернии / П. Затворницький // Полтавские Епархиальные ведомости. – 15 марта, 1869 . – № 6. – С. 147.

1856 р. висів дзвін з написом: «Сей колокол сорудил пан Федор Кочубей»¹. Збереглися відомості про те, що в селі Дубовичі Федір Кочубей з матір'ю також збудували церкву².

Крім заснування власних фундацій, Кочубеї виступали донаторами різних церков, виділяючи кошти на різне церковне начиння, ремонт їхніх будівель. Генеральний писар В. Л. Кочубей під час допиту 1708 р. повідомляв, що: «...и духовным особам, як чужеземским, так тутешним, по прошенію и заможности, подлуг моей мелкой особы, в милостиню давалося, больше твердою, нежели мелкою, монетою...»³. Кочубей виділив гроші на «будованіє килких церквей деревянных»⁴, але їхні назви невідомі. Його син, полтавський полковник В. Кочубей, у заповіті записав: «Въ Києве имееся до Софеи надлежащая церковь Трохъ Святителей, которая яко есть фундація покойного моего отца, а детей моихъ деда, такъ тепер навсегдашнюю той церкви репарацію определяю дать денегъ пять сот рублей»⁵. Цю церкву було збудовано в XII ст. на краю середньовічного міста Києва, поблизу оборонних стін. За часів Петра Могили її було передано Братському монастиреві і присвячено Святим Василію Великому, Григорію Богослову, Йоану Златоусту – Трьом Святителям. Трьохсвятительська (Василівська) церква постраждала під час повстання гетьмана І. Виговського. Митрополит Варлаам (Ясинський) у 1690-х рр. почав її ремонт, а закінчив відбудову генеральний суддя Василь Кочубей 1707 р. На сьогодні церква не збереглася, її розібрали в 1930-х рр.⁶

¹ Халимон Н. Добродійність родини Кочубея / Н. Халимон [Електронний ресурс] // Гетьманська столиця. – Режим доступу до статті: <http://chernigiv-quest.com/dobrochinnist-rodini-kochubeya.html>

² Лазаревский А. Описание Старой Малоросии... – Т. 2. – С. 393-395.

³ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 278-282.

⁴ РГАДА, ф. 124, оп. 1, д. 19, лл. 278-282.

⁵ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 8438, арк. 106.

⁶ Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва / Геврик Т. – 4-те вид. – Нью-Йорк – К., 1991. – С. 17

На кошти В. Л. Кочубея було придбано низку церковних речей, серед них срібний потир, подарований 1695 р. храму Різдва Богородиці в с. Диканька, який нині зберігається в Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику. Ще один срібний потир з карбуванням і позолотою генеральний суддя подарував церкві Архістратиґа Михаїла в с. Дубовичі, ця річ згодом потрапила до колекції Ханенків, а звідти до Національного музею історії України¹. Не відходили від справ свого батька Федір і Василь Кочубеї, адже вони числилися в списку гетьмана Скоропадського для збору коштів на відновлення після пожежі 1718 р. Успенського собору Києво-Печерської лаври. Зокрема бунчукові товариші Ф. Кочубей та В. Кочубей в 1722 р. виділили відповідно по 160 і 200 золотих, тим самим увійшовши до числа найзаможніших у своєму оточенні².

В. (II) Кочубей у тестаменті заповідав п'ять тисяч рублів на потреби бідних церков, монастирів і вбогих людей. Полтавський полковник давав кошти для реставрації в Полтавському монастирі мурованої церкви Воздвиження Хреста Господнього. Із Полтавою пов'язана історія будівництва ще однієї церкви, до якої були причетні Кочубеї. Йдеться про Спаську церкву на території Хрестовоздвиженського монастиря, яку потім перенесли на територію полкового міста. За переказами, цю церкву міг відбудувати Святайло на кошти Іскри, але І. Ф. Павловський заперечував причетність до цієї справи полтавського священника. Він згадував документ, який знайшов настоятель Полтавського монастиря Феодосій, де було написано, що кам'яну Спаську церкву в монастирі збудував В. Л. Кочубей, а не його син, полковник В. В. Кочубей, як гадали раніше³.

¹ Терлецький В. В. Кочубеї у призабутих зв'язках з Глухівщиною / В. В. Терлецький // Сіверщина в історії України. – 2011. – Вип. 4. – С. 276.

² Кривошея І. І. Неурядова старшина Української козацької держави (XVII–XVIII ст.). – Т. 1. – С. 196.

³ Павловский И. Ф. Битва под Полтавой 27-го июня 1709 года и ее памятники / Павловский И. Ф. – Полтава, 1908. – С. 189-212.

За часів В. (II) Кочубея у с. Жуки було дві церкви, одна з них носила ім'я Великого Георгія, а інша – Покрови Богородиці. Діти полтавського полковника побудували 1770 р. на місці дерев'яної церкви в с. Жуки нову муровану Покровську¹. При цьому храмі в склепі було поховано самого Василя Васильовича з дружиною Марфою та двох їхніх дітей. У цій родовій усипальниці певний час до 1841 р. зберігалися речі страченого В. Л. Кочубея.

За власні кошти та гроші парафіян підкоморій В. (III) Кочубей у родовій маєтності с. Дубовичі заклав парафіяльний кам'яний храм Різдва Пресвятої Богородиці. Збереглася грамота митрополита Київського та Галицького Гаврила видана на ім'я В. В. Кочубея в якій він підтверджував дозвіл про будівництво, на місці дерев'яного храму, нової церкви. Відповідний указ Синоду був виданий ще 13 вересня 1734 р. Ця грамота датується 31 липня 1774 р. і згідно її змісту храм ще не був освячений². Його нащадки також розбудовували місцеві храми. Підкоморій Павло Кочубей зафундував два храми – муровану Троїцьку церкву (1780 р.) в с. Диканьці та Павлівську церкву (1781 р.) в с. Кочубеївці. Він же 1754 р. отримав благословення митрополита Київського Тимофія (Щербацького) для перебудування дерев'яної Миколаївської церкви в с. Диканці³. Пізніше цю церкву в 1797 р. син підкоморія Віктор Кочубей перебудував на кам'яну, а підвальне приміщення перетворили на родовий склеп, який зберігся донині. Крім того, на території родового Диканського маєтку, недалеко від самого палацу, було збудовано палацову Свято-Павлівську церкву, відому в джерелах з 1786 р., але зачинену вже 1824 р. через аварійний стан, а все її майно тоді перенесли до місцевої Миколаївської церкви⁴. В 1795 р. мало бути

¹ Курдиновский И. Село Жуки Полтавскаго уезда. – С. 512.

² РГАДА, ф. 1445, оп. 1, д. 184, 2 л.

³ Затворницький П. Церковь Святителя Николая въ селении Диканьке Полтавской губернии. – С. 147.

⁴ Там же. – С. 148.

закінчено будівництво Ярославецької кам'яної церкви (с. Ярославець) за кошти В. В. Кочубея та його дружини М. Д. Кочубей¹.

Представники козацької старшини мали духівників, згадки про яких трапляються в заповітах. Місцеві духовні особи обов'язково підписували тестаменти, цим самим гарантували правильність його виконання. Заповіт полтавського полковника В. Кочубея 1743 р. завірив його духівник, священник Покровської церкви Пресвятої Богородиці в с. Жуки Євстафій Данилович. Крім нього, свій підпис поставив полтавський священник церкви Св. Миколая Павло Волховський². У Гетьманщині на цьому етапі ще не склалися традиції приватного нотаріату, а приватні справи вели переважно державні установи. Тому заможні люди часто зверталися до освічених і поважних у суспільстві священників за допомогою в завіренні різних документів. Священників запрошували бути свідками під час торгівельних чи інших операцій. Василь Кочубей у 1681 р., купуючи хату, запросив диканського дяка Дмитра Івановича, щоб він завірив акт продажу³; 1682 р. це робив священник диканської «Рождественської» церкви Гаврило Михайлович⁴.

Отже, Кочубеї мали досить різні контакти з представниками всіх станів Гетьманщини. З козацькою старшиною їх поєднували родинні та професійні зв'язки, а з духовенством Кочубеї взаємодіяли приватних та державній сферах. Виникає питання, чи контактували Кочубеї з представниками міщансько-купецької верстви Гетьманщини.

На українських землях формування купецького стану істотно відрізнялося від західноєвропейських країн. Помітно на цей стан вплинуло підпорядкування українських земель Великим князівством Литовським та Річчю Посполитою. О. Донік припускає, що купецтво сформувалося із низкою специфічних ознак. Оскільки воно не мало чіткої та сталої організації

¹ РГАДА, ф. 1445, оп. 1, д. 357, 19 л.

² ІР НБУВ, ф. X, спр. 8438, арк. 113.

³ ІР НБУВ, ф. X, спр. 8438, арк. 19.

⁴ ІР НБУВ, ф. X, спр. 8438, арк. 21.

з яскраво вираженими етнічними ознаками, було усунуте від політичного керівництва в державі, перебування на вищих і середніх адміністративних посадах. На українських землях, які ввійшли до складу Російської імперії, гільдійське купецтво юридично оформилося як окремий стан лише наприкінці XVIII ст. В основу такого оформлення було покладено не спадковий, а майновий принцип. Воно відбулося згідно з маніфестом від 17 березня 1775 р. та сенатським указом від 25 травня того самого року¹. В умовах розвитку товарного виробництва формувався значний за кількістю й достатньо впливовий за статками купецький стан, хоча чисельність його була не дуже великою. О. Гуржій доводить, що на кінець XVIII ст. українське купецтво в межах обох регіонів фактично структувалося, набуло юридичного оформлення як стан і кількісно становило значну силу не тільки в місцевій економіці, а й загалом у Російській імперії².

В історіографії мало спеціальних праць, присвячених темі становища купецтва та суспільних відносин у цьому середовищі. Навіть саме поняття «купецтво» знайшло досить неоднозначне визначення. Більшість дослідників пов'язують виникнення й формування купецтва з існуванням гільдій, хоча до кінця це питання залишається нез'ясованим. Населення по-різному ставилося до діяльності купців. Насамперед тому, що вона часто супроводжувалася негативними явищами: хабарництвом, лихварством, зростанням визиску посполитих тощо³.

З другої половини XVII – XVIII ст. на Лівобережжі та Слобожанщині постійно торгували представники практично всіх верств суспільства, але з певними обмеженнями з боку влади. Активну конкуренцію купцям, які формувались як стан, становили міщани, селяни, козаки, старшини, а з кінця

¹ Донік О. М. Купецтво як стан в Україні (XIX ст.) / О. М. Донік // Український історичний журнал. – К., 2006. – № 3. – С. 18.

² Гуржій О. І. Купецький стан на Лівобережній і Слобідській Україні в другій половині XVII – у XVIII ст.: проблеми становлення та розвитку / О. І. Гуржій // Український історичний журнал. – 2004. – № 3. – С. 16.

³ Там само. – С. 7.

XVIII ст. – і дворяни, хоча прагнуло не поступатися їм і духовенство¹. Кочубеї організували власне товарне виробництво в своїх маєностях, тому контактів із купецтвом їм було не оминати. Купці найчастіше потребували грошей та протекції від козацьких старшин, а інколи, можливо, траплялося навпаки. Отже, Кочубеї могли контактувати з купецтвом в економічній сфері. Пригадаємо, що серед матеріалів слідчої справи В. Л. Кочубея 1708 р. збереглися відомості про його боржників (Пан Сетрій, пан Я. Роменський та інші). Оскільки в справі не вказувалося їхнє соціальне положення, можемо припустити, що ці особи могли бути його торгівельними партнерами, можливо, купцями. Крім того, у випадку з паном Холодовичем чітко вказувалася причина боргу – за «селітру»², але не зрозуміло, чи він був купцем, чи брав селітру для власних потреб. Якщо говорити про контакти Кочубеїв із міщанами, маємо чіткий приклад. Полтавські міщани скаржилися на те, що полтавського полковника В. Кочубея обрали не за правилами³. Тобто полтавські міщани разом із полковими козаками намагалися відновити свій вплив під час виборів.

Отже, козацька еліта Гетьманщини намагалася закріпити та внормувати ті соціальні відносини, що склалися в державі протягом багатьох років і вже усталилися, для того щоб легітимізувати своє місце в суспільстві, владу, статус, багатство. З часом рід Кочубеїв, з огляду на їхню економічну потугу й урядницький престиж, перетворилися на неформальний центр влади в Гетьманщині. Таке становище Кочубеїв давало змогу сформувати власну клієнтарну мережу. Наприклад, В. Л. Кочубей, який об'єднував навколо себе так звану полтавську групу, чи С. В. Кочубей, котрий, фактично, був управителем Гетьманщини за гетьмана К. Розумовського. Завдяки цьому слуги Кочубеїв могли розраховувати на урядові підвищення, утримання від

¹ Там само. – С. 16.

² Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – С. 407.

³ Василенко Н. П. Збірка матеріалів до історії до історії Лівобережної України та українського права XVII – XVIII вв. – С. 3.

загальнонародних повинностей. Формування цього оточення давало краще представництво в органах влади, дбало про символічний авторитет його представників. Відзначимо, що під час формування власного служебницького кола, контингент слуг був доволі неоднорідним і мобільним, а чіткі межі між слугами і клієнтами відсутні.

Маючи високий статус у суспільстві, будучи вхожими до родини гетьманів І. Мазепи, І. Скоропадського, Д. Апостола, К. Розумовського та маючи контакти (часто свояцькі) з особами, наближеними до них, Кочубеї могли розраховувати на їхню підтримку. Швидке кар'єрне просування й матеріальне збагачення прямо залежало від вигідних матримоніальних зв'язків, оскільки в особі родичів вони здобували відомих патронів (Д. Апостол, К. Розумовський, О. Безбородько та інші). Не варто оцінювати цю систему односторонньо, адже Кочубеї теж були бажаними шлюбними партнерами. Ми не дарма постійно звертаємо увагу на роль шлюбних зв'язків, адже, якщо простежити ці відносини в середовищі козацької старшини, то вийде заплутана павутина, яка охоплює декілька поколінь. Тому такі поняття, як «кумівство», «свояцтво» повністю характеризували суспільно-політичні процеси в Гетьманщині в другій половині XVII – кінці XVIII ст.

Рід Кочубеїв протягом другої половини XVII – кінця XVIII ст. сформував свій клан. Причинами його формування можна назвати, перш за все, їхнє привілейоване становище в суспільстві та посідання високих політичних урядів у Гетьманщині. Клан Кочубеїв відповідав головним цінностям цього поняття. На першому місці стояли авторитет старших і слідування традиціям роду, вибір шлюбного партнера, в більшості випадків, підкорявся інтересам усієї сім'ї. Оскільки Кочубеї займали високе становище в суспільстві, цілком закономірно, що їхні соціальні зв'язки пронизували всю соціальну піраміду Гетьманщини. Крім прямих родинних зв'язків та службових відносин, вони встановили цілу систему неформальних впливів. На прикладі клану Кочубеїв зрозуміло, що патронально-клієнтарні зв'язки

діяли там, де публічна влада вже не діяла. Можна виділити головні рівні залежності в клані Кочубеїв. Ядром клану виступала велика сім'я (кровна спорідненість), далі йшли свояки та куми, а насамкінець – різні групи клієнтів. Можна припустити, що модель характеристики патронально-клієнтарних зв'язків у суспільстві Гетьманщини, яку ми запропонували, типова для інших козацько-старшинських родів. Для доведення практичності цієї моделі потрібно застосувати її щонайменше для відповідних чотирьох або п'яти родів. Очевидно, що таку схему можна використовувати для характеристики відносин на різних рівнях тогочасної держави.

ВИСНОВКИ

Соціальна історія Гетьманщини є великим полем для дослідження. Інтерес до козацької старшини, як провідної верстви цієї держави, з кожним роком зростає. Найчастіше старшина в історіографії розкрита в генеалогічному аспекті, а не в соціальному. Хоча функціонування цієї верстви, характеристика їх середовища, не можлива без аналізу її генеалогії та політичного становища.

Проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки.

Встановлено, що рід Кочубеїв фрагментарно досліджений в контексті історії старшинської еліти Гетьманщини. До вивчення історії цього роду зверталися дослідники XIX – початку XX ст. Об'єктами їхнього студіювання ставали, або генеалогія роду в цілому, або його окремі представники: генеральний суддя Василь Кочубей, його донька Мотря Кочубей, князь Віктор Кочубей та інші. Радянська історіографія торкалася історії подання доносу генерального судді В. Кочубея на гетьмана І. Мазепу та його значення

для російської держави. У сучасній українській історіографії, попри значну кількість різнопланових досліджень з історії Гетьманщини і козацької старшини, Кочубеям не присвячено спеціальних студій. Загалом цей рід згадується переважно в контексті дослідження діяльності гетьманів та їх оточення.

Визначено, що джерельна база є достатньо репрезентативною для вивчення історії роду Кочубеїв, його ролі в соціально-політичному та економічному житті Лівобережної Гетьманщини. Важливе місце у джерельній базі історії Гетьманщини займають писемні джерела. Серед них широко представлені актові джерела, які відображають роботу різних органів влади в Гетьманщині та дають можливість простежити діяльність Кочубеїв в різних політичних урядах, відтворити їх кар'єрне просування. Для аналізу економічного потенціалу родини дуже важливими є статистичні джерела: описи рухомого і нерухомого майна родових маєтків, ревізії маєтностей, які дійшли до нас із незначним ступенем збереженості. Для реконструкції історії роду Кочубеїв, біографічних відомостей про генерального суддю В. Л. Кочубея та його контакти важливим джерелом є документи судово – слідчої справи 1707 – 1708 рр., що нині зберігаються в Російському державному архіві давніх актів. Більшість писемних джерел до історії роду Кочубеїв було втрачено у зв'язку із розпорошенням фамільного архіву. Загалом інформативний потенціал українських та російських архівів дозволяє заповнити пробіли в біографіях Кочубеїв, повністю дослідити персональний склад роду, його майновий потенціал та оточення. Але для комплексного аналізу було проаналізовано інші групи джерел, це речові пам'ятки, сфрагістичні та зображальні джерела, що відображають епоху в цілому.

В результаті реконструкції початкового складу Диканського архіву Кочубеїв, було встановлено, що це зібрання мало в своєму складі не менше 11 000 документів, але зараз відомо лише про 4 286 документів зафіксованих у фонді 1071 «Опис документів, що зберігалися в Диканському архіві князя С. В. Кочубея» Державного архіву Полтавської області. Серед них

збереглися копії та оригінали тестаментів Кочубеїв, гетьманські універсали та царські укази, акти купівлі і продажу нерухомого майна. Варто відзначити, що документи господарського характеру кількісно переважали над іншими в фамільному архіві. Нажаль досить погано репрезентовано приватне листування членів роду, що ускладнює характеристику системи патронально-клієнтарних відносин. Ми схильні вважати, що документи, які на сьогодні зберігаються в Російському державному архіві давніх актів у фонді «Графи Кочубеї» (Ф. 1445) є залишком Ярославецького архіву Кочубеїв. Це може свідчити про те, що кожна з гілок роду Кочубеїв могла мати свій власний архів.

Встановлено персональний склад роду Кочубеїв в період з середини XVII до кінця XVIII ст., нами було зафіксовано 26 представників у чоловічій (з них 14 уродженці Кочубей) та 25 представниць у жіночій лініях. Ці показники охоплюють усіх членів роду разом з їх чоловіками і дружинами, хоча про окремих представників не збереглося достовірної інформації. Укладено нову вертикальну таблицю родоводу Кочубеїв в згаданих хронологічних рамках. Члени роду в першому коліні поріднилися з Жученками, Іскрами, далі шлюбні зв'язки було встановлено з Скоропадськими, Обідовськими, Мазепами, Чуйкевичами, Апостолами, Сулимами, Забілами. З поступовим закріпленням Кочубеїв на високих військових та урядових постах, коло бажаючих посвоячитися з ними помітно розширилось, серед них були Демешки, Тарнавські, Турковські, Оболонські, Лизогуби, Безбородьки, Скоропадські, Лашкевичі, Потьомкіни, Маркевичі, Васильчикови, Милорадовичі.

Було співставлено генеалогічні легенди з реальною історією роду Кочубеїв. Із-за браку джерел, які б висвітлювали життя та діяльність засновників цього роду, не вдалося достеменно визначити реальність переказу про походження їхніх предків із Кримського ханства. Очевидно легенду вигадали нащадки для підтвердження свого привілейованого походження в період конвертації до російського дворянства. Втім, етимологія

родового прізвища підтверджує тюркське походження предків Кочубеїв. Решта легенд та оповідок, які були породжені підлеглим населенням Кочубеїв, було вигідним для них самих і використовувалась ними, як частина символічного капіталу.

Кочубеї займали високі уряди в системі державного управління Гетьманщини. Цьому сприяла вдала шлюбна політика членів роду, їх власний авторитет, а також особисті якості кожного із представників. Першим з роду удостоївся канцелярської посади В. Л. Кочубей (бл. 1640 – 1708 рр.), посівши уряд генерального писаря (1687 – 1699 рр.), і генерального судді (1699 – 1708 рр.), його син В. В. Кочубей був призначений полтавським полковником (1727 – 1743 рр.). Серед членів роду виділився також П. В. Кочубей (1737 – 1786 рр.), який отримав уряд підкоморія, згодом надвірного та статського радника; С. В. Кочубей (1725 – 1779 рр.) був ніжинським полковником, генеральним обозним (з 1751 р.), став членом Малоросійської колегії. У військовій службі відзначився секунд-майор, підполковник М. С. Кочубей (1751 – ? рр.), а поряд з ним і майор, надвірний радник В. В. Кочубей (1750 – 1800 рр.). Але на новий рівень рід Кочубеїв, вивів міністр внутрішніх справ Російської імперії, спочатку граф, а згодом князь Віктор Павлович Кочубей (1786 – 1834 рр.). Отже, переважно всі нащадки В. Л. Кочубея удостоювалися високих посад в Лівобережній Гетьманщині та Російській імперії.

Встановлено, що перші маєтності в Лівобережній Гетьманщині Кочубеї отримали в посаг за дружинами і знаходилися вони в Полтавському полку. Цей спосіб набуття земель був пов'язаний із укладенням вигідних шлюбів, що давав можливість успадкувати родові маєтності. Основні володіння, такі як с. Диканька, с. Ярославець, с. Дубовичі та інші, були надані Кочубеям на ранг, але згодом передавалися у спадок. Кочубеї не гребували різними способами, щоб укрупнити свої приватні землеволодіння, здійснюючи це шляхом купівлі, обміну нерухомого майна, конфіскації за борги та осадження нових поселень («слобід»). На період з липня 1708 р. – 3 березня 1710 р.

родина втратили всі свої землі після страти генерального судді Василя Леонтійовича Кочубея. Лише через два роки прохань родини і за сприяння гетьмана І. Скоропадського, Кочубеїв було реабілітовано в суспільстві та повернено старі маєтності. З 1710 р. родина закріпила у своє приватне володіння більшість рангових земель отриманих ними до 1708 р. Кордони володінь Кочубеїв займали терени Полтавського, Ніжинського, Лубенського, Стародубського, Переяславського та Чернігівського полків. Способи успадкування земель не відрізнялися у різних поколіннях. Головна мета земельної політики Кочубеїв – це збереження всіх володінь в середині роду, або в споріднених з ними сімей. Якщо виділяти основні періоди складання маєткових комплексів роду, то вони переважно збігатимуться з роками існування окремого покоління. Перший етап припадає на 80-ті рр. XVII – 1708 р., другий охоплює 1710 – 1743 рр., в цей час за Кочубеями закріпилися основні родові землі. Третій етап розпочався з 1743 р. й тривав до 80-х рр. XVIII ст., він призвів до розподілу комплексу земель між кількома родовими лініями (дітьми полтавського полковника В. В. Кочубея). Протягом досліджуваного періоду Кочубеї володіли 74 населеними пунктами, більшість з яких (41) розташовувалися в Полтавському полку.

Проаналізовано характер господарювання у маєтках Кочубеїв, який визначався місцевими природнокліматичними умовами. У Полтавському та Ніжинському полках населення займалося головним чином землеробством і тваринництвом, а в Стародубському полку – переважно промислами. Товарний характер носило розведення великої рогатої худоби, коней, овець та вирощування зернових культур, тютюну. Кочубеї мали прибутки від продажу продукції винокуріння, перш за все, у власних шинках. Серед інших промислів слід виділити добування селітри, гутництво, бортництво, бджільництво, риболовлю. При цьому Кочубеї збували продукцію у власних торгових крамницях, на регіональних ярмарках, а також вивозили за кордон.

З'ясовано, що рід Кочубеїв, з огляду на його економічну потугу й урядницький престиж одразу закріпився на найвищому щаблі в

старшинському середовищі Гетьманщини. Це зумовило породження тісних контактів з цим станом в сфері професійних відносин, а також встановлення між ними матримоніальних зв'язків. Кочубеї входили до близького оточення гетьманів І. Мазепи, І. Скоропадського, Д. Апостола, К. Розумовського, що мало велике значення для зростання їх впливу на території Лівобережної Гетьманщини. Відносини в середовищі козацько-старшинського стану призвели до того, що він почав закриватися від інших груп суспільства, там поширилися непомітність, свояцтво, кумівство. Такі контакти давали можливість Кочубеям просуватися по службі, вирішувати майнові питання тощо.

Доведено, що Кочубеї мали контакти з усіма соціальними групами Гетьманщини. Проаналізувати патронально-клієнтарну мережу Кочубеїв тяжко, адже в джерелах формально не прописано хто був патронами, клієнтами, слугами цього роду, або навпаки. Клан Кочубеїв еволюціонував з середини XVII до кінця XVIII ст. Причинами його формування можна назвати, перш за все, їхнє привілейоване становище в суспільстві та посідання високих політичних урядів у Гетьманщині. Кочубеї виступали ктиторами та донаторами Церкви, маючи контакти з духовними особами на різних рівнях: від митрополитів до парафіяльних священиків. Представники роду виділяли кошти на будівництво нових церков на території своїх маєтностей, а також фінансово підтримували великі монастирі: Св. Софіївський монастир у Києві, Києво-Печерську лавру, Полтавський Хрестовоздвиженський, Батуринський дівочий монастир. Кочубеї мали контакти різного характеру із представниками всіх соціально значущих груп Гетьманщини. Помітне місце роду Кочубеїв давало їм змогу сформувати свою клієнтарну мережу, ставши своєрідним неформальним центром влади і соціально-політичного впливу. Формування цього оточення давало краще представництво в органах влади, зміцнювало символічний авторитет роду, його силу та економічну потугу.

Можна припустити, що функціонування старшинського клану Кочубеїв, опертого на патронально-клієнтарні зв'язки може виявитися

типовим і для інших козацько-старшинських родів. Для доведення адекватності й коректності цієї моделі необхідна аналогічна реконструкція на матеріалах інших старшинських родів Гетьманщини, що відкриває широку перспективу для подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Архівні документи і матеріали

Державний архів Полтавської області

Ф. 1071 Опис документів, що зберігалися в Диканському архіві
князя С. В. Кочубея

Оп.1.

1. Спр. 1. Пояснювальна записка до документів князя С. В. Кочубея, написана М. Григоровичем, арк. 1-4.
2. Спр. 2. Описаніє бумагъ и документовъ, хранящихся в Диканском Архиве Сергія Викторовича Кочубея. 1619 – 1840 гг., 235 арк.
3. Спр. 3. Описаніє бумагъ и документовъ, хранящихся в Диканском Архиве Сергія Викторовича Кочубея. 1606 – 1840 гг., 237 арк.

4. Спр. 4. Описаніє бумагъ и документовъ, хранящихся в Диканском Архиве Сергія Викторовича Кочубея. 1606 – 1837 гг., 192 арк.
5. Спр. 5. Описаніє бумагъ и документовъ, хранящихся в Диканском Архиве Сергія Викторовича Кочубея. 1695 – 1840 гг., 196 арк.
6. Спр. 6. Описаніє бумагъ и документовъ, хранящихся в Диканском Архиве Сергія Викторовича Кочубея. 1681 – 1839 гг., 196 арк.
7. Спр. 7. Описаніє бумагъ и документовъ, хранящихся в Диканском Архиве Сергія Викторовича Кочубея. 1790 – 1840 гг., 201 арк.

Ф. Р.-8831. Колекція документів з історії краю

Оп.19.

8. Спр. 25. Листи князя Андрія Сергійовича Кочубея до Василя Кішика з розповіддю про рід князів Кочубеїв (м. Нью-Йорк). 28 січня 1991 – 10 листопада 1991 рр., 7 арк.

**Інститут рукопису Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського**

Ф. І. Літературні матеріали. Збірка О. Лазаревського

9. Спр. 50897 – 50973. Универсалы и грамоты Самойловича, Мазепы, Скоропадского, Апостола и других гетманов и полковников. 1642 – 1736 гг., 148 арк.
10. Спр. 50968. Лист Якова Лизогуба до Василя Кочубея. 1731 р., арк. 135 – 135 зв.
11. Спр. 53707 – 53761 /Лаз. 12/. Фамільні акти. Архів Марковичів. 1714 – 1748 рр., 108 лл.
12. Спр. 54335/Лаз 23/. Ревизская книга Полтавського полку 1732 г., 568 арк.
13. Спр. 54480/Лаз 29/. Полтавский компут 1718 г., 188 арк.
14. Спр. 57325 – 57343. Малороссийский сборник., 425 арк.
15. Спр. 57480. Частные письма. 1717 – 1760 гг., 202 арк.

16. Спр. 57518. Списокъ духовнице Покойного Пана Ивана Искры бывшего Полковника Полтавского. 1708 г., арк. 62.
17. Спр. 58167. Ведомость, составленная Решетиловским сотником Семеном Бузановским о том, в каких службах и комиссиях состояли казаки его сотни в 1738 – 1744 гг., 2 арк.
18. Спр. 58171. Материалы по истории Полтавского полка. II половина XIX в., 33 арк.
19. Спр. 58252. Указ Петра I о разведении в Малой России овец по регулам присланным в Малороссийскую Коллегию для поставки хорошей шерсти на суконные заводы. 1704 г., 1 арк.
20. Спр. 58292. Копии архивных документов, выписки, памятки, наброски по вопросам истории малороссийского дворянства, слобод, хуторов, монастырей, отдельных представителей казацкой старшины. Копии XVIII в., 63 арк.
21. Спр. 59132. Указ Петра Алексеевича гетману Ивану Скоропадскому о возвращении к г. Полтаве, по просьбе старшины и мещан, трех сел Ивончице, Ивашки, Грабиновка. 1718 г., 4 арк.
22. Спр. 59196. Мнение президента Малороссийской коллегии Румянцева-Задунайского о мерах направленных к уменьшению винного курения от которого народ терпит многие бедствия. 5 арк.
23. Спр. 60475. Ведомость в Малороссийскую коллегию от магистрата Полтавского кто именно чиновники и козаки в городе Полтаве живущие какія промысли и торги имеютъ учиненія по указу оной Малороссийской Коллегии. 1767 г., 2 арк.
24. Спр. 60497. Родословные книги дворян Новгород-Северского наместничества 1788 г., 665 арк.
25. Спр. 62659. Купчие крепости, духовные завещания, отдельные, уступочные и откупные записи, совершенные в Полтавском полковом суде в 1757 – 1772 гг., 108 арк.

26. Спр. 66303. Жалоба генерального обозного Кочубея и расследование ее о завладении посполитскими землями разными людьми в его ранговых владениях. 1763 г., 10 арк.

Ф. VIII. Колекція Київського університету

27. Спр. 162м/ 80. Краткий журнал о поездке в Москву гетмана Данила Апостола. 1728 г., 86 арк.

28. Спр. 229/ 97. Грамоты Петра I, Екатерины II, Петра II, Анны Иоановны, Елизаветы Петровны гетьманам, генеральной старшине и народу. 1708 – 1773 гг., 389 арк.

29. Спр. 232/99II. Записка священника Диканской приходской церкви. 1708 г., арк. 302-307.

30. Спр. 244/105I/. Дело об избрании депутатов в комиссию о сочинении проекта Нового Уложения. 1766 – 1767 гг., 245 арк.

Ф. X. Фонд ВУАН

31. Спр. 8438. Клепацький П. Г. Матеріали до історії Диканського маєтку Кочубеїв / Клепацький П. Г. – Т. 1: Документи маєткові (гетьманські універсали, царські грамоти, жалувані грамоти, акти судові, листи купчі й мінові, духівниці та інші). – Полтава, 1928. – 229 арк. / Машинопис.

32. Спр. 8440. Клепацький П. Г. Матеріали до історії Диканського маєтку Кочубеїв / Клепацький П. Г. – Т. 2. – Ч. 2: Документи фінансового й господарського характеру. – Полтава, 1928. – 140 арк. / Машинопис.

33. Спр. 8460. Письмо Кочубея В. Велецкому Василию. 2 июля 1696 г., 1 арк.

34. Спр. 8477. Лазаревська К. Генеральне слідство про маєтності Полтавського та Миргородського полків 1729 – 1730 років. 18 арк.

35. Спр. 17465. Клепацький П. Г. Нариси з історії Диканського маєтку Кочубеїв від половини XVII до половини XIX ст. (переважно в 1786 – 1835 рр.) / Клепацький П. Г. – Полтава, 1928. – 209 арк. / Машинопис.

Ф. XII. Модзалевский Вадим Львович (1882 – 1920)

36. Спр. 381. Письмо Лашкевича Степана Ивановича Семену Васильевичу. 6 января 1776 г., 2 арк.

37. Спр. 762. Русское военно-историческое общество – Модзалевскому Вадиму Львовичу письмо с просьбой сообщить о потомках Кочубея и Искри. 21 января 1910 г., 2 арк.

Ф. 135. Архив Коропчевских

38. Спр. 80. Письмо Голицина Петра [] Кочубею Семену Васильевичу, 2 арк.

Ф. 307. Київський Михайловський Золотоверхий монастир.

39. Спр. 536п/1762. Документы Киево-Золотоверхого Михайловского Монастиря собраны по годамъ библиотекаремъ и благочиннымъ Иеромонахомъ Серафимомъ. 206 арк.

40. Спр. 538/1744. «Поменникъ» Кієво-Михайловскаго монастыря. 164 арк.

Российский государственный архив древних актов

Ф. 124. Малороссийские дела

Оп. 1.

41. Д. 19. Донось Генерального судьи Василья Кочубея и бывшаго полковника полтавского Искры чрезъ ахтырскаго Полковника Федора Осипова на Гетмана Мазепу въ измене. 1708 г., 303 л.

Ф. 229. Малороссийский приказ

Оп. 1.

42. Д. 90. Дело о приезде в Москву посланца от гетмана Ивана Самойловича, войскового канцеляриста Василя Кочубея с данной ему «Инструкцией» бить челом государям об исполнении исконного чаяння украинского народа о восстановлении границ Малой России с Польщей от Смоленска по р. Днепр, а не по р. Сож. 1684 – 1785 гг., 141 л.

43. Д. 179. Документы и бумаги о приезде в Москву посланцев гетмана Ивана Самойловича: Саввы Прокопова, Нестеренко, Константина Иванова, Василия Кочубея и др. и сына гетмана Григория. 1685 – 1686 гг., 229 л.

Оп. 5.

44. Д. 440. Сыскное дело о пропавших вещах генерального писаря Василия Кочубея по пути следования из Москвы. Сентябрь – ноябрь 1689 г., 24 лл.

Ф. 1445. Графы Кочубеи

Оп. 1.

45. Д. 7. Грамоты Екатерины Василию Васильевичу Кочубею о пожаловании ему чинов. 31 марта 1768 – 20 января 1785 гг., 7 лл.

46. Д. 16. Универсал гетмана Украины К. Разумовского о присвоении В. Кочубею звания подкоморого Глуховского повета. 1764 г., 1 л.

47. Д. 17. Прошение в Герольдмейстерскую контору о внесении представленных документов в родословную книгу, с приложением «Доказательства о дворянстве» и рисунки герба Кочубеев. 1797 г., 7 л.

48. Д. 87. Универсал гетмана Иоанна Самойловича. Купчие и другие акты по Кунашевскому имению В. В. Кочубея, с приложением внутренней описи. 1708 – 1873 гг., 17 л.

49. Д. 116. Купчие на нивы, грунты, лес и другие угодия при с. Ярославце, проданные казаками, крестьянами и другими лицами В. В. Кочубею. 1751 – 1772 гг., 59 л.

50. Д. 142. Опись разного имущества Кочубеев, составленная при передаче от гутянского старосты Ив. Комаровского старосте Михаилу Козлову. 1768 г., 5 л.

51. Д. 184. «Благословительная грамота» митрополита Киевского и Галицкого Гавриила В. В. Кочубею на постройку в селе Дубовичах церкви. 1774 г., 2 л.

52. Д. 239. Указы Глуховского земского суда возному того же суда о вводе дочери В. В. Кочубея Е. В. Кочубея во владение недвижимым имуществом в селах Полошках и Обложной. Июль 1780 – 30 октября 1780 гг., 2 л.
53. Д. 240. Виновный реестр премьер-майора Ивана Андреевича Маркевича на вещи и деньги, принятые им в приданое за дочерью В. В. Кочубея Елизаветой Васильевной. 1780 г., 8 л.
54. Д. 284. Доверенность В. В. Кочубея сыну н. св. В. В. Кочубею на управление делами по хуторам Пески и Белые Вежи, селу Кунашевке и М.Загоровке. 27 мая 1785 г., 1 л.
55. Д. 337а. Приемно-сдаточная опись кунашевской усадьбы Кочубеев. 1789 г., 3 л.
56. Д. 357. Контрактных лиц с В. В. Кочубеем и М. Д. Кочубей на поставку в с. Ярославец «печных приборов» для работы по постройте церкви и пр. и расписки их в получении денег. 1794 г., 19 л.
57. Д. 373. Ведомость о приходе и использовании лошадей, рогатого скота и овец по Беловежской экономии за февраль 1796 г., 9 л.
58. Д. 376. «Распределительная» запись /завещание/ маршала Глуховского повета В. В. Кочубея. 20 января 1798 г., 6 л.
59. Д. 696. Письмо гетмана Ивана Скоропадского Любове Кочубей по вопросу о владениях. 1 л.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ

Ф. 51. Генеральна військова канцелярія

Оп. 3.

60. Спр. 1436. Інструкція. 2 арк.
61. Спр. 1582. Справа про представлення в Малоросійську колегію оригіналів паспортів. 11 арк.
62. Спр. 2299. Чолобитна жителя села Ярославець. 2 арк.
63. Спр. 2873. Універсал гетьмана Д. Апостола полтавському полковнику В. Кочубею про порядок збору податків. 1727 р., 14 арк.

64. Спр. 3204. Компут бунчукових товаришів по полках Лівобережної України. 45 арк.
65. Спр. 4897. Табель про кількість і склад козаків та компут бунчукових, полкової і генеральної старшини в полках Лівобережної України. 1743 р., 10 арк.
66. Спр. 5637. Донесення полтавського полковника В. Кочубея Генеральній військовій канцелярії від 17 серпня 1736 р. про заходи вжиті у зв'язку з можливим нападом татар. 1736 р., 10 арк.
67. Спр. 7007. Донесення полтавського полковника В. Кочубея про одержання указу канцелярії про відправку у військовий похід до Головної армії бунчукових, військових і значкових товаришів. 24 квітня 1738 р., 2 арк.
68. Спр. 7642. Справа про увільнення полтавського полковника В. Кочубея через хворобу від управління полком. 14 грудня 1739 – 15 лютого 1740 рр., 16 арк.
69. Спр. 8433. Реєстр генеральної та полкової старшини Лівобережної України. 1742 р., 38 арк.
70. Спр. 9845. Справа про вирубку рейтаром Швецовим пущі бунчукового товариша Василя Кочубея. 9 вересня – 1 грудня 1746 р., 20 арк.
71. Спр. 11489. Справа про напад на маєток і захоплення майна гайдамаками у генерального обозного Кочубея. Липень 1753 – грудень 1754 рр., 46 арк.
72. Спр. 11565. Справа про повернення канцеляристу Генеральної військової артилерії Івану Грозинському донесення Олени Кочубеївни Тарнавської в зв'язку з відсутністю вірчого листа Грозинському для ведення справи про спір Кочубеївни з бунчуковим товаришем Василем Борковським за маєтності в Стародубському і Гадяцькому полку. 4 квітня 1752 – серпень 1753 рр., 6 арк.
73. Спр. 13268. Листування про дозвіл підданам бунчукового товариша В. Кочубея займатися винокурінням без обмежень у селах Стара і Нова Гута Новгородської сотні Стародубського полку. 5 січня 1755 р., 3 арк.

74. Спр. 16892. Купчі кріпості бунчукового товариша В. Кочубея на ґрунти у селах Ярославка, Уздиця, Полошки, Дунайці, Погребки та Обложки Глухівської сотні Ніжинського полку. Травень – липень 1761 р., 48 арк.
75. Спр. 16936. Справа про призначення бунчукового товариша В. Кочубея членом Малоросійської лічильної комісії замість бунчукового товариша Михайла Дуніна-Борковського. 22 жовтня 1761 р., 5 арк.
76. Спр. 17184. Справа про розшук та повернення Якова Орловського, прикажчика маєтностей бунчукового товариша Петра Кочубея у с. Берізках Чернігівського полку. 2 грудня 1762 р. – 14 березня 1764 р., 17 арк.
77. Спр. 17311. Ордер гетьмана К. Розумовського про оприділення в бунчукові товариші Петра Кочубея, сина полтавського полковника Василя Кочубея. 5 жовтня 1762 р., 3 арк.
78. Спр. 17389. Справа про відшкодування збитків бунчукового товариша Василя Кочубея за його срібло, загублене срібних справ майстром м. Глухова Адама Фельштровим. 4 листопада 1762 р., 3 арк.
79. Спр. 18762. Чолобитна колишнього комісарського писаря Полтавського полку Якова Шидловського на полтавського полковника Василя Кочубея за привернення козаків у підданство привласнення волів, зібраних для армії у населення Полтавського полку, захоплення майна, побиття та інше. Жовтень 1742 р., 4 арк.
80. Спр. 19425. Справа про скаргу Федора Савича на полтавського полковника Кочубея за утиски його та його підданих. 28 січня – грудень 1737 р., 5 арк.
81. Спр. 19442. Справа про відправку в Москву на коронацію Катерини II генерального обозного Кочубея і генерального суддю Журмана. 6 серпня 1762 – 9 листопада 1770 р., 27 арк.

Ф. 54. Друга Малоросійська колегія.

Оп. 3.

82. Спр. 4915. По доношению подкоморого повету Полтавского Павла Кочубея о битности его в 1762 году, августа 9-го дня в Москве при церемонии о выдаче ему за подписом свидетельства. 5 арк.
83. Спр. 6777. По доношению подкоморого полтавського Кочубея, о нетребовании с деревни его, подкоморого, Диканки в Полтаву дров полковою Полтавскою канцеляриєю. 24 октября 1772 г., 6 арк.
84. Спр. 7298. Об определении надворной компанийской корогвы подвойного козака Ивана Белика по удостоению генерального обозного Кочубея хоружим сотенним компанейским. 8 августа 1772 г., 4 арк.
85. Спр. 7314. По указу Правительствующего Сената о увольнении генерального обозного из Коллегии члена Кочубея для излечения болезни в чужие края к целительным водам на два года. 3 арк.
86. Спр. 7381. По представлению генерального обозного Малороссийской коллегии члена Кочубея о отмечании в журналах небития его у присудствии за отлучкою в первую армию к его сиятельству. 4 арк.
87. Спр. 8046. По указу Правительствующего Сената о всемилостивейшем пожаловании находящегося в Малороссийском Полтавском полку подкоморого Павла Кочубея чином надворного советника. 1774 г., 12 арк.

Ф. 56. Генеральный військовий суд

Оп. 3.

88. Спр. 510. По доносу значкового товарища Полтавського полку Луки Горяинова на полковника Полтавского Кочубея о забратии полковником у него пожитков. 1743 г., 82 арк.
89. Спр. 512. По челобитных полку Полтавского товарищей Ивана Горяина да Фомы Лишенка того полку на полковника Кочубея в учиненням от него Кочубея правителям Киевом бои и о протчем. 1743 г., 17 арк.
90. Спр. 513. По иску значкового товарища Данила Лаврентьева на полковника с Полтавского полка Василя Кочубея о непроизведении его

якобы в сотники и требуемых взятков и о произведении в ту Орланскую сотню сотником служителя своего Григория Теля. 20 марта 1743 г., 36 арк.

91. Спр. 3369. О завладении разными ранговими, умершого обозного Семена Кочубея маетностями. 1789 г., 10 арк.

Ф. 57. Генеральный (Румянцевський) опис Лівобережної України
(1765 – 1769 pp.)

Оп. 1.

92. Спр. 42. Опись села Кунашевка. арк. 832 - 869.

93. Спр. 64. Нумерация сотни Кролевецкой села Дубовичи. 24 сентября 1768 г., арк. 298-480.

94. Спр. 147. Опись села Стара Гута, арк. 519-548.

95. Спр. 147. Копия царского указа наданого вдові Кочубея з дітьми. 1710 р., арк. 576- 577 зв.

96. Спр. 147. Генеральный опис с. Нова Гута, арк. 580-581.

Оп. 2.

97. Спр. 1. Показания жителствующим в городе Полтаве разного звания людей. 1 ноября 1765 г., 13 арк.

98. Спр. 246. Опись черная о посполитыхъ владельческихъ в селе Надежда. 13 арк.

99. Спр. 247. Слободы Пещаной опись черная о посполитых владельческихъ ревизорами учинення. арк. 1-1 зв.

100. Спр. 252. Опись села Диканьки. 361 арк.

101. Спр. 356. Тридцать девять черновых описей разных урочищъ. 195 арк.

102. Спр. 454. Опись населенных пунктов Полтавского полку, арк. 37 зв.-105.

Ф. 59. Киевская губернская канцелярия

103. Спр. 4086. Дело об ограблении жителя Старой Гуты Стародубского полка беглыми рекрутами. 1762 г., 4 арк.

Ф. 223. Колекції «Серія Б»

Оп. 1.

104. Спр. 322. Копія ордеру Генеральної військової канцелярії бунчуковому товаришу, Павлу Кочубею про перегляд кодифікації статуту «Малоросійських справ». Тут же справка про лета Павла Кочубея. 1762 г., 2 арк.

Ф. 267. Особистий фонд професора І. Ф. Павловського

Оп.1.

105. Спр. 40. Копии документов по теме «о благотворительности в Полтавщине в конце XVIII и первой половине XIX века» (по материалам Полтавской губернии). 41 арк.

106. Спр. 60. Копия завещания Кочубея П. В. о разделе движимого и недвижимого имущества между его детьми (выписка из архива Полтавского губернского правления). 1786 г., 3 арк.

Ф. 269. Канцелярія гетьмана Розумовського (1750 – 1764 рр.)

Оп. 1.

107. Спр. 20. Журнал с описанием церемонии избрания К. Г. Розумовского гетманом. 22 февраля 1750 г., 7 арк.

108. Спр. 24. Доношение помещика Кочубея о порубке его леса помещиком Лосевым. 8 августа 1750 г., 1 арк.

109. Спр. 191. Доношение генерального обозного Кочубея об освобождении м. Новых Млинов от подводной повинности. 5 декабря 1751 г., 3 арк.

110. Спр. 332. Дело о производстве полковника Кочубея в генеральные обозные. 1751 г., 95 арк.

111. Спр. 686. Доношение генерального обозного Кочубея о разрешении ему снять хлеб, посеянной им в полковничих ранговых имениях. 2 мая 1752 г., 2 арк.

112. Спр. 1178. Доношение генерального обозного Кочубея об освобождении от службы отца Значкового товарища Левенца. 9 марта 1752 г., 3 арк.

113. Спр. 1399. Дело о назначении генерального обозного Кочубея и генерального подскарбия Скоропадского руководителями Генеральной канцелярии. 1753 – 1755 гг., 17 арк.
114. Спр. 1443. Копия ордеру Генеральной войсковой канцелярии Павлу Кочубею, 1759 г., 2 арк.
115. Спр. 1743. Доношение генерального обозного Кочубея о производстве казака Гутиры в значковые товарищи и прикомандировании его к войсковой артиллерии. 4 арк.
116. Спр. 2041. Дело о выдаче универсала на чин бунчукового товарища Кочубею. 1757 г., 5 арк.
117. Спр. 2769. Дело об освобождении генерального обозного Кочубея от присутствия в Генеральной канцелярии. 6 июля 1759 г., 2 арк.
118. Спр. 2821. Дело о производстве канцеляриста генеральной артиллерии Янковского в войсковые канцеляристы. 12 января 1759 г., 7 арк.

Ф. 1219. Скоропадські [Фамільна колекція]

Оп. 1.

119. Спр. 56. Письмо-завещание Скоропадского В. И. своей жене Скоропадской К. Ф. и опись имущества и денег, отданных в приданое их дочери Анастасии. Июль 1705 г. 3 арк.
120. Спр. 156. Письмо Кочубея С. Ивану Ивановичу [Скоропадскому] о посылке ему муки-крупчатки. 17 ноября 1755 г., 1 арк.
121. Спр. 221. Письма Кочубею В. В. и его жене от Милорадовичей Андрея и Марфы с поздравлением по случаю бракосочетания дочери Кочубеев Елизаветы с Марковичем И. А. 15 мая – 9 октября 1780 г., 4 арк.

Ф. 1850

Оп. 1.

122. Спр. 6. Ведомость о количестве подданных крестьян В. Кочубея. Май 1782 г., арк. 295-323 зв.

Ф. 1855

Оп. 1.

123. Спр. 14. Ревизия 1795 г., арк. 304-409 зв.

Публікації джерел

124. [А. Л.] Дневник Петра Даниловича Апостола (май 1725 – май 1727 г.) / [А. Л.] // Киевская старина. – 1895. – Т. 50. – № 7. – С. 100-151.

125. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографической комиссиею. – Т. V: (1633 – 1699). – СПб.: Типография Э. Праца, 1853. – 1699 с.

126. Бантыш-Каменский Д. Н. Источники малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским и изданные О. Бодянским: в 2 ч. / Бантыш-Каменский Д. Н. – Ч. 1. – М.: Университетская типография, 1858. – 340 с.

127. Бантыш-Каменский Д. Н. Источники Малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским и изданные О. Бодянским: в 2 ч. / Бантыш-Каменский Д. Н. – Ч. 2. – М.: Университетская типография, 1859. – 340 с.

128. Василенко Н. П. Збірка матеріалів до історії до історії Лівобережної України та українського права XVII – XVIII вв. / Василенко Н. П. – К.: Українська АН, 1927. – 115 с.

129. Величко С. В. Літопис: у 2 т. / Величко С. В. / [пер., комент. Шевчук В. О., відп. ред Мишанич О. В.]. – Т. 2. – К.: Дніпро, 1991. – 642 с.

130. Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку 1729 – 1730. – Полтава: «Полтава», 2007. – 176 с.

131. Джерела з історії Полтавського полку. Середина XVII – XVIII ст. / [упоряд., підгот. до друку, перед. В. О. Мокляк]. – Т. I: Компуті та ревізії Полтавського полку. Компут 1649 р. Компут 1718 р. – Полтава: АСМІ, 2008. – 400 с., іл.

132. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / [упор. С. О. Павленко]. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 1144 с.
133. Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві XVI – XVIII ст. з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Зб. документів. [Текст] / [автори-уклад. Мицик Ю. А. [та ін.]]. – К., 2011. – 559 с.
134. Клепацький П. Декілька документів з Диканського архіву Кочубеїв / П. Клепацький // Український археографічний збірник. – 1930. – Т. 3. – С. 253-255.
135. Кочубей А. В. Семейная хроника. Записки Аркадия Васильевича Кочубея. 1790 – 1873 / Кочубей А. В. – СПб.: Типография Пантелеевых, 1890. – 314 с.
136. Маркович Я. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717 – 1767): в 3 ч. / Маркович Я. / [ред. А. Лазаревский]. – Ч. 1: 1717 – 1725 гг. – К.: Киевская старина, 1893. – XVI + 329 с.
137. Маркович Я. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717 – 1767 гг.): в 3 ч. / [ред. А. Лазаревский]. – Ч. 2: 1726 – 1729. – К.: Киевская старина, 1895. – 342 с.
138. Маркович Я. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717 – 1767 гг.): в 3 ч. / [ред. А. Лазаревский]. – Ч. 3: 1730 – 1734. – К.: Киевская старина, 1897. – 418 с.
139. Маркович Я. Дневник Якова Марковича, 1735 – 1740 / Маркович Я. [изд. Модзалевский В.] // Жерела до історії України-Руси. – Т. 22. – К. – Львів, 1913. – 385 с.
140. Маркович Я. Дневныя записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича: в 2 ч. / Маркович Я. / [ред. Маркович А.]. – Ч. I. – М.: Типография Готьє, 1859. – 520 с.
141. Маркович Я. Дневные записки Малороссийскаго подскарбия генерального Якова Марковича: в 2 ч. / Маркович Я. / [ред. Маркович А.]. – Ч. II. – М.: Типография В. Готьє, 1859. – 414 с.

142. Милорадович Г. Отрывок старинной рукописи о Кочубее и Искре / Г. Милорадович // Черниговские губернские ведомости. – 1855. – № 35.
143. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – Т. IX: 1733 – 1736. – Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – 1022 с.
144. Поменник Софії Київської: археографічна публікація рукописної пам'ятки другої половини XVIII – першої чверті XIX ст. / [упорядкув. О. Прокоп'юк]. – К., 2004. – 264 с.
145. Приватні листи XVIII ст. / [підг. до видан. В. А. Передрієнко, відп. ред. М. А. Жовтобрюх]. – К.: Наукова думка, 1987. – 176 с.
146. Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / [упоряд. Кравченко В. М., Яковенко Н. М.; відп. ред. Котляр М. Ф.] – К.: Наукова думка, 1990. – 408 с.
147. Універсали Івана Мазепи (1687 – 1709): в 2 ч. / [упор. І. Бутич]. – Ч. 1. – К. – Львів: НТШ, 2002. – 780 с.
148. Універсали Івана Мазепи (1687 – 1709): в 2 ч. / [упор. І. Бутич, В. Ринсевич]. – Ч. 2. – К. – Львів: НТШ, 2006. – 800 с.
149. Універсали Павла Полуботка (1722 – 1723) / [упор. В. Ринсевич]. – К.: Віпол, 2008. – 720 с.
150. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657 – 1687) / [упор. І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко.] – К. – Львів – 2004. – 1088 с.
151. Ханенко Н. Диариуш, или Журнал, то есть повседневная записка случающихся при дворе ясневельможного его милости пана Иоанна Скоропадского, войск, всепресветлейшего его императорского величества, запорожских обох сторон Днепра гетмана, оказий и церемоний, тако же и в Канцелярии войсковой отправуемых дел, наченшийся 1722 году и оконченый в том же году по преставлении и погребении упомянутого гетмана Иоанна Скоропадского, в месяце июле, войсковой канцелярии старшим канцеляристом Николаем Ханенком / Ханенко Н. / [изд. О. Бодянским] //

Чтения в обществе истории и древностей российских. – 1858. – № 1. – XXI + 74 с.

152. Ханенко Н. Дневник генерального хорунжого Николая Ханенка (1727 – 1753 гг.) / Ханенко Н. / [изд. Лазаревский А.] – К., 1884. – 524 с.

153. Ханенко Н. Дневник Николая Ханенко (1719 – 1723, 1754 г.) / Ханенко Н. / [изд. Титов А.] // Киевская старина. – 1896. – Т. 54. – № 8. – С. 151-196.

154. Указ имп. Екатерины II об учреждении малороссийской коллегии // Киевская старина. – 1883. – Т. VI. – С.738-740.

ЛІТЕРАТУРА

155. Алмазов А. С. Гетман Самойлович как важнейший политический информатор Москвы о положении в Речи Посполитой и на Украине / А. С. Алмазов // Гуманитарий. Сборник научных трудов. – М., 2006. – Вып. VIII. – С. 259-265.

156. Алмазов А. С. Демократия на Левобережной Украине в период гетьманства Ивана Самойловича (1672 – 1687) / А. С. Алмазов // Clіo-science: Проблемы истории и междисциплинарного синтеза. Сборник научных трудов. – М., 2010. – Вып. 1. – С. 94-102.

157. Алмазов А. С. Политический портрет украинского гетмана Ивана Самойловича в контексте русско-украинских отношений (1672 – 1687 гг.) / Алмазов А. С. – М.: Типография МГУ, 2012. – 285 с.

158. Алфьоров О. Особові печатки Правобережної України: кінець XVIII – перша половина XIX ст. / Алфьоров О. – Біла Церква: Видавець О. В. Пшонківський, 2005. – 100 с.

159. Андреев А. Ю. Русские студенты в немецких университетах XVIII – первой половины XIX века / Андреев А. Ю. – М.: Знак, 2005. – 432 с.

160. Андриан. Кочубей и Искра герои мученики за Родину Православную, соседи П. А. Столыпина по месту погребения в Киево-Печерской Лавре / Андриан. – К.: Типография Е.А. Синькевича, 1912. – 48 с.

161. Апанович О. М. Генеральна канцелярія / О. М. Апанович // Неопалима купина. – 1995. – № 1 – 2. – С. 140-142.
162. Артамонов В. А. Вторжение шведской армии на Гетманщину в 1708 г. Образы и трагедия гетмана Мазепы / Артамонов В. А., Кочегаров К. А., Курукин И. В. – СПб.: Русская симфония, 2008. – 207 с.
163. Артамонов В. А. Позиции гетманской власти и России на Украине в конце XVII – начале XVIII века / В. А. Артамонов // Россия – Украина: история взаимоотношений. – М., 1997. – С. 89-100.
164. Багалея Д. Генеральная опись Малороссии. Эпизод из деятельности первого правителя Малороссии, графа П. А. Румянцева-Задунайского / Д. Багалея // Киевская старина. – 1883. – № 11. – С. 402-432.
165. Багалея Д. Займанщина в Левобережной Украине XVII и XVIII ст. / Д. Багалея // Киевская старина. – 1883. – № 12. – С. 560-592.
166. Бантыш-Каменский Д. История Малой России: в 3 ч. / Бантыш-Каменский Д. – Ч. 3: От избрания Мазепы до уничтожения Гетманства. – М.: Типография С. Селивановского, 1830. – 264 с.
167. Бовгиря А. М. Доноси у суспільно-політичному житті Гетьманщини XVII –XVIII ст. / А. М. Бовгиря // Український історичний журнал. – 2013. – № 1. – С. 67-79.
168. Бовгиря А. Слідство над Павлом Полуботком 1723 року / А. Бовгиря // Україна в Центрально-Східній Європі. – 2008. – № 8. – С. 105-115.
169. Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в II половині XVII ст. / Борисенко В. Й. – К.: Наукова думка, 1986. – 261 с.
170. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. / Бродель Ф.; [перекл. з франц. Г. Філіпчук] – Т. 1: Структура повсякденності: можливе і неможливе. – К.: Основи, 1995. – 543 с.
171. Будзар М. М. Дворянська сільська садиба Лівобережної України в історико-культурному контексті XIX ст. / М. М. Будзар // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Науковий журнал. – К.: Мімніум, 2008. – № 4. – С. 111-115.

172. Буряк Л. Повсякденне життя козацької еліти Лівобережної України XVIII ст. крізь призму матеріального світу / Л. Буряк // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. – 2003. – Вип. 2. – С. 197-206.
173. Бучневич В. Е. Село Жуки Полтавського уезда / В. Е. Бучневич // Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. – Полтава: Типография Г. И. Маркевича. – 1916. – Вып. 14. – С. 31-44.
174. Варбот Ж. Ж. Заметки по славянской этимологии (укр. *кочубей*, русск. *настырный, измывается*) / Ж. Ж. Варбот // Этимология. – М.: Наука, 1968. – С. 68-78.
175. Василенко Н. К вопросу о децентрализации наших исторических архивов. – Судьба Румянцевской описи Малороссии / Н. Василенко // Киевская старина. – 1882. – №. 12. – С. 453-461.
176. Васильчиков А. А. Семейство Разумовских / Васильчиков А. А. – Т. 1. – СПб., 1880. – X, 486, XX с.
177. Волошин Ю. Двори мешканців Полтави другої половини XVIII ст. (за матеріалами Румянцевського опису) / Ю. Волошин // Краєзнавство. – 2011. – № 4. – С. 39-52.
178. Волошин Ю. Конфлікти в Полтаві другої половини XVIII ст.: зміст, характер, мова / Ю. Волошин // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. – 2010. – Вип. 9. – С. 219- 238.
179. Волошин Ю. Старовіри Гетьманщини в Генеральному описі Лівобережної України 1765 – 1769 рр. / Ю. Волошин // Київська старовина. – 2002. – № 2. – С. 117-142.
180. Воронов В. І. Генеалогічні дослідження українських істориків другої половини XIX – початку XX ст.: історіографічний аспект / В. І. Воронов // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Розвідки з теорії та методології досліджень / [зб. наук. пр. / відп. ред. Болебрух А. Г. [та ін.]. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 72-92.
181. Галь Б. О. «Рассуждая должность канцелярскую...»: до проблеми конфліктогенного потенціалу модернізацій них процесів / Б. О. Галь //

Козацька спадщина: Альманах Нікопольського регіонального відділення НДІ козацтва при інституті України НАНУ. – Дніпропетровськ: Пороги, 2006. – Вип. 3. – С. 190-199.

182. Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва / Геврик Т. – 4-те вид. – Нью-Йорк – К., 1991. – 64 с.

183. Герасименко Н. О. Данило Апостол – гетьман Лівобережної України (1727 – 1734 рр.) / Н. О. Герасименко // Український історичний журнал. – 1992. – № 3. – С. 92-102.

184. Герасименко Н. До родоводу Апостолів / Н. Герасименко // Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика: Матеріали I генеалогічних читань пам'яті Вадима Модзалевського. – К., 1996. – С. 78-79.

185. Гидденс Э. Соціологія / Гидденс Э. – М.: Редакція УРСС, 1999. – 704 с.

186. Голобуцький В. О. Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період / Голобуцький В. О. – К.: Вища школа, 1970. – 301 с.

187. Горенко І. Українознавчі виміри культурної спадщини Чернігівщини кінця XVIII – першої половини XIX ст. : [Електронний ресурс] / Горенко І. // VII культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва. Культурна трансформація сучасного українського суспільства. – Режим доступу: http://culturalstudies.in.ua/knigi_8_21.php

188. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної доби України / Горобець В. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 271 с.

189. Горобець В. Лексика історично-мемуарної прози першої половини XVIII ст. На матеріалах українських діаріушів / Горобець В. – К.: Наукова думка, 1979. – 128 с.

190. Горобець В. Малі соціальні та соціо професійні групи гетьманату: «курінчики», «стрільці», «протекціанти», «дворяни» etc. / В. Горобець // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. – 2008. – Вип. 8. – С. 184-201.

191. Горобець В. Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I / Горобець В. – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – 324 с.
192. Горобець В. М. Старшина Гетьманщини: неслужбовий вимір службової кар'єри провідної соціальної верстви / В. М. Горобець // Український історичний журнал. – 2012. – № 4. – С. 52-66.
193. Григорович Н. Канцлер князь Александр Андреевич Безбородко в связи с событиями его времени / Н. Григорович. – Т. 1: 1747 – 1787. – СПб., 1879. – 671 с.
194. Григорович Н. Канцлер князь Безбородко (опыт разработки материалов для его биографии) / Н. Григорович // Русский архив. – 1874. – № 9. – С. 553-632.
195. Гуржій І. О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 року) / Гуржій І. О. – К.: Видавництво АН УРСР, 1962. – 206 с.
196. Гуржій О. І. Купецький стан на Лівобережній і Слобідській Україні в другій половині XVII – у XVIII ст.: проблеми становлення та розвитку / О. І. Гуржій // Український історичний журнал. – 2004. – № 3. – С. 3-21.
197. Гуржій О. І. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право / Гуржій О. І. – К.: Основи, 1996. – 223 с.
198. Гуржій О. І. Український хутір XV – XVIII ст. Історичний нарис / Гуржій О. І. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2007. – 82 с.
199. Гуржій О. Гетьманська Україна / Гуржій О., Чухліб Т. // Україна крізь віки. – Т. 8. – К.: Альтернативи, 1999. – 303 с.
200. Данилюк А. Козацькі села і хутори / А. Данилюк // Україна – козацька держава: Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах / [упоряд. В. В. Недяк]. – К.: Емма, 2004. – С. 658-661.
201. Дашкевич Я. Р. Гетьманська Україна: полки, полковники, сотні Лівобережжя / Я. Р. Дашкевич // Пам'ятки України. – 1990. – № 2. – С. 11-13.

202. Дашкевич Я. Р. Гетьманська Україна: полки, полковники, сотні Лівобережжя / Я. Р. Дашкевич // Пам'ятки України. – 1990. – № 3. – С. 18-20.
203. Дашкевич Я. Родинний клан Хмельницьких / Я. Дашкевич // Київська старовина. – 1995. – № 4. – С. 95-101.
204. Демченко В. М. Етимологія прізвищ України: чинники державності / В. М. Демченко // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. Збірник наукових праць. – 2010. – № 2 (3). – С. 177-184.
205. Джиджора І. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710 – 1730 рр. / І. Джиджора // ЗНТШ. – 1911. – Т. CV. – Кн. V. – С. 50-91.
206. Дзюба О. М. Приватне життя козацької старшини XVIII ст. (на матеріалах епістолярної спадщини) / Дзюба О. М.. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2012. – 347 с.
207. Долгоруков П. В. Российская родословная книга: в 4 ч. / Долгоруков П. В. – Ч. 2. – СПб.: Типография Эдуарда Веймара, 1855. – 327 с.
208. Донік О. М. Купецтво як стан в Україні (XIX ст.) / О. М. Донік // Український історичний журнал. – 2006. – № 3. – С. 16- 41.
209. Дробязко Н. Родовідне дерево Кочубеїв / Н. Дробязко // Батуринські читання. 2007: Збірник наукових праць. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – С. 93-96.
210. Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. / Дядиченко В. А. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 532 с.
211. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [ред. рада: Литивин В. М. (голова) [та ін.]. – Т. 1. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 696 с.
212. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [редкол.: Мельничук О. С. (голова) та ін.]. – Т. 3: Кора – М. – К.: Наукова думка, 1989. – 549 с.

213. Євтушенко С. В. Иконографическая ремарка к «Покрову» Апостолов / С. В. Євтушенко // Вісник ХДАМ. – 2006. – № 6. – С. 81-86.
214. Журавльов Д. В. Мазепа: людина, політик, легенда / Журавльов Д. В. – Харків: Фоліо, 2007. – 384 с.
215. Заруба В. М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорізького у 1648 – 1782 рр. / Заруба В. М. – Дніпропетровськ: «Ліра ЛТД», 2007. – 380 с.
216. Заруба В. М. Козацька старшина гетьманської України (1648 – 1782): персональний склад та родинні зв'язки / Заруба В. М. – Дніпропетровськ: ЛПРА, 2011. – 932 с.
217. Заруба В. Українське козацьке військо в російсько-турецьких війнах, останньої чверті XVII століття / Заруба В. – Дніпропетровськ: ППЛіраЛТД, 2003. – 464 с.
218. Затворницький П. Церковь Святителя Николая в селении Диканьке Полтавской губернии / П. Затворницький // Полтавские Епархиальные ведомости. – 15 марта, 1869. – № 6. – С. 145-163.
219. Зверева Г. И. История Шотландии / Зверева Г. И. – М.: Высшая школа, 1987. – 207 с.
220. Історія державної служби в Україні: у 5 т. / [відп. ред. Т. В. Мотроненко, В. А. Смолій [та ін.]. – Т. 3: Документи і матеріали. V ст. до н.е. – 1774 р. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 656 с.
221. Калакура Я. С. Історичне джерелознавство / Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.
222. Каллаш В. Панегирик Кочубеям (I-й половини XVIII в.) / В. Каллаш // Киевская старина. – 1887. – Т. 18. – № 6 – 7. – С. 495-509.
223. Каменский А. Б. От Петра I до Павла I: реформы в России XVIII века (опит целостного анализа) / Каменский А. Б. – М.: РГГУ, 2001. – 575 с.
224. Києво-Могилянська академія в іменах, XVII – XVIII ст.: Енциклопедичне видання / [упоряд. З. І. Хижняк; ред. В. С. Брюховецький]. – К.: Академія, 2001. – 736 с.

225. Кішик В. Де ж покоїться Мотря Кочубей? / В. Кішик // Трудова слава. – 2 вересня 2000 р. – № 71–72 (9235–9236). – С. 6.
226. Кішик В. Нариси з історії одного роду: [Про Кочубеїв] / В. Кішик // Полтавський Краєзнавчий музей: Збірник наукових статей, 2001 – 2003 рр. – Полтава : Дивосвіт, 2004. – С. 175-184.
227. Кішик В. «Поминальна записка» В. Л. Кочубея останньої чверті XVII ст. / В. Кішик // Християнські старожитності Лівобережної України. – Полтава: Археологія, 1995. – С. 87-91.
228. Клепацький П. Г. Нариси з історії Диканського маєтку Кочубеїв від полов. XVII до полов. XIX ст. / П. Г. Клепацький // Записки Полтавського інституту народної освіти. – 1927. – Т. IV. – С. 7-22.
229. Ковалевська О. Іконографія представників українського козацтва XVII – XVIII ст.: історіографія проблеми / О. Ковалевська // Історіографічні дослідження в Україні. – 2014. – № 24. – С. 329-372.
230. Ковальський І. С. Генеральний опис 1765 – 1769 рр. – джерело для вивчення соціально-економічних відносин на Лівобережній Україні / І. С. Ковальський // Український історичний журнал. – 1962. – № 2. – С. 97-101.
231. Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України / Когут З. – К.: Критика, 2004. – 351 с.
232. Когут З. Російський централізм і українська автономія: ліквідація Гетьманщини, 1760 – 1830 / Когут З. – К.: Основи, 1996. – 317 с.
233. Кончин Е. Кто спас кочубеевские сокровища? / Е. Кончин // Вокруг света. – 1985. – Октябрь. – №. 10. – С. 20-22.
234. Костомаров Н. И. Мазепа / Костомаров Н. И. – М.: Республика. – 1992. – 335 с.
235. Корені та парості: український генеалогікон / [упоряд. тексту та іл., авт. вступ. ст. та приміт. В. Шевчук]. – К. : Либідь, 2008. – 472 с.: іл.

236. Кочегаров К. А. К истории пребывания в России гетмана П. Д. Дорошенка в 1677 – 1685 годах / К. А. Кочегаров // Славяноведение. – 2013. – № 2. – С. 17-50.
237. Крамар Є. Справа Кочубея й Іскри / Є. Крамар // Іван Мазепа і Москва. Історичні розвідки і статті. – К.: Рада, 1994. – С. 85-107.
238. Кривошея В. В. Генеологія українського козацтва. Нариси історії козацьких полків / Кривошея В. В. – К.: Стилос, 2002. – 395 с.
239. Кривошея В. В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків / Кривошея В. В. – 2-ге вид., доп. – К.: Стилос, 2004. – 391 с.
240. Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини: сучасний стан дослідження / В. В. Кривошея // Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії. – К., 2007. – Вип. 16. – С. 346-359.
241. Кривошея В. Козацька старшина. Уманський полк / В. Кривошея // Гілея. – 2010. – № 34. – С. 5-18.
242. Кривошея В. В. Сегмент родової пам'яті в монастирських синодиках / В. В. Кривошея // Національна та історична пам'ять: Збірник наукових праць. – К.: Пріоритети, 2013. – Вип. 6. – С. 100-116.
243. Кривошея В. В. Українська козацька старшина / Кривошея В. В. – 2-ге вид., доп. – Ч. 1: Урядники гетьманської адміністрації. – К.: Стилос, 2005. – 259 с.
244. Кривошея В. В. Українська козацька старшина. / Кривошея В. В. – Ч. 1: Урядники гетьманської адміністрації. Реєстр. – К., 1997. – 103 с.
245. Кривошея В. В. Українське козацтво в національній пам'яті. Полтавський полк: в 2 т. / В. В. Кривошея. – Т. 1. – Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2014. – 500 с.
246. Кривошея В. В. Українське козацтво в національній пам'яті. Полтавський полк: в 2 т. / В. В. Кривошея. – Т. 2. – Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2014. – 492 с.

247. Кривошея В. В. Урядова старшина Гетьманщини. Енциклопедія / Кривошея В. В. – К.: «Стилос», 2010. – 792 с.
248. Кривошея І. І. Неурядова старшина Української козацької держави (XVII–XVIII ст.) : монографія / І. І. Кривошея. – Т. 1. – К.: Видавничий дім Д. Бураго, 2014. – 616 с.
249. Кривошея О. В. Тестаменти як складова фамільних архівів / О. В. Кривошея // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2009. – Вип. XXVI. – С. 81-91.
250. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький / Крип'якевич І. / [відп. ред. Ф. Шевченко та ін.]. – 2-ге вид. – Львів: Світ, 1990. – 408 с.
251. Крупницький Б. Д. Гетьман Данило Апостол і його доба / Крупницький Б. / [передм. В. М. Горобець]. – К.: Україна, 2004. – 288 с.
252. Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба / Крупницький Б. – К.: Україна, 2003. – 240 с.
253. Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба: в 2 ч. / Крупницький Б. – Ч. 2. – Авсбург, 1948. – 192 с.
254. Кулаковський В. М. Класове розшарування міського населення Лівобережної України у XVIII ст. / В. М. Кулаковський // Український історичний журнал. – 1980. – № 9. – С. 86-94.
255. Курдиновский И. Село Жуки Полтавского уезда / И. Курдиновский // Полтавские епархиальные ведомости. – 1 октября, 1869. – № 19. – С. 511-522.
256. Лазаревский А. Генеральный писар Андрей Безбородко / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1890. – Т. 28. – С. 138-139.
257. Лазаревский А. М. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления / Лазаревский А. М. – Т. 1: Полк Стародубский. – К.: Типография К. Н. Милевского, 1888. – 470 с.
258. Лазаревский А. М. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления / Лазаревский А. М. – Т. 2: Полк Нежинский. – К.: Типография К. Н. Милевского, 1893. – 552 с.

259. Лазаревский А. М. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления / Лазаревский А. М. – Т. 3: Полк Прилуцкий. – К.: Типография К. Н. Милевского, 1901. – 454 с.
260. Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII – XVIII вв. Кочубей (В. Л. Кочубей), Мазепа и М. Кочубей / А. Лазаревский // Русский архив. – 1876. – Т. 3. – С. 438-455.
261. Лазаревский А. Полтавщина в XVIII веке / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1891. – Т. 34. – С. 357-374.
262. Лазаревский А. Род Кочубеев / А. Лазаревский // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1859. – Генварь – март, Кн. 1. – С. 155.
263. Лазаревский А. Семейная хроника. Записки Аркадія Васильевича Кочубея. 1790 – 1873. С. Петербург. 1890. 8 д. 314 стр. / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1894. – Т. 44. – № 1. – С. 145-153.
264. Лазаревский А. Старинные малороссийские портреты / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1882. – № 5. – С. 337-342.
265. Лазаревский А. Судьба наследства полковника Искры, казненного Мазепою / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1883. – № 11. – С. 519-520.
266. Лакиер А. Русская геральдика / Лакиер А. – М.: Книга, 1990. – 397 с.
267. Ламажаа Ч. К. «Клан»: понятие в социальных науках / Ч. К. Ламажаа // Гуманитарные науки: теория и методология. – 2008. – № 2. – С. 121-131.
268. Лобко Н. Матеріали Генерального опису Лівобережної України (1765 – 1769) як генеалогічне джерело / Н. Лобко // Український історичний журнал. – 2007. – № 4. – С. 60-69.
269. Луців В. Гетьман Іван Мазепа / Луців В. – Торонто, 1954. – 130 с.
270. Малороссийские чины и должности и оклад их содержания // Киевская старина. – 1883. – Т. VI. – С. 381-385.
271. Малороссийский приказ. Описи фонда № 229 Российского государственного архива древних актов / [отв. ред. Т. Г. Таирова-Яковлева]. – М.: Древнехранилище, 2012. – 496 с.

272. Маркевич М. История Малороссии: в 5 т. / Маркевич М. – Т. 2. – М.: Типография Августа Семена, 1842. – 673 с.
273. Маркевич М. История Малороссии: в 5 т. / Маркевич М. – Т. 4. – М.: Типография Августа Семена. – 1842. – 483 с.
274. Мельник Л. Торгівельні зв'язки Києва і міст Лівобережної та Слобідської України з Москвою наприкінці XVIII ст. / Л. Мельник // Український історичний журнал. – 1979. – № 5. – С. 96-101.
275. Милорадович Г. Неузнанная рукопис / Г. Милорадович // Киевская старина. – 1884. – № 2. – С. 351-352.
276. Милорадович Г. А. Родословная дворян и князей Кочубеев / Г. А. Милорадович // Киевская старина. – 1888. – Т. 22. – № 8. – С. 46-49.
277. Милорадович Г. А. Родословная книга Черниговского дворянства / Милорадович Г. А. – Т. II. – СПб., 1901. – 316 с.
278. Модзалевський В. Гути на Чернігівщині / Модзалевський В., Біляшівський М. [ред.] – К.: Українська Академія Наук, 1926. – 191 с.
279. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник: в 4 т. / Модзалевский В. Л. – Т. 2: Е – К. – К.: Типография Т-ва Г. Л. Фронцевича, 1910. – 720 с.
280. Мокляк В. Полковник з родини Кочубеїв / В. Мокляк // Село полтавське. — 28.01.1993. – № 4 (59). – С. 6.
281. Москаленко О. Від водяного колеса до вітряка або Як еволюціонував млинарський промисел на Ніжинщині (XVII – XIX ст.) / О. Москаленко // Ніжинська старовина. – 2009. – Вип. 8 (11). – С. 58-65.
282. Моця О. П. Зрада й донос у контексті дослідження діяльності І. Мазепи / О. П. Моця // Український історичний журнал. – 2012. – № 5. – С. 65-76.
283. Мякотин В. А. Очерки социальной истории Украины в XVII – XVIII вв. / Мякотин В. А. – Т. 1. – Вып. 1. – Прага: Ватага и пламя, 1924. – 288 с.
284. Николайчик Ф. Род Лашкевичей и дневник одного из них / Ф. Николайчик // Киевская старина. – 1887. – № 12. – С. 696-716.

285. [Н. С.] Полтавский губернский маршал С. М. Кочубей / [Н. С.] // Киевская старина. – Т. 64. – № 1. – С. 135-141.
286. Общий гербовник дворянских родов Всероссийской Империи, начатый в 1797 году. – Ч. 3. – СПб., 1799. – [6] с., 150 л., IV с.
287. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / Оглоблин О. – Нью-Йорк, 1960. – 461 с.
288. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / О. Оглобин / [ред. Л. Винар та ін.]. – Нью-Йорк – Київ – Львів – Париж – Торонто, 2001. – 464 с.
289. Оглоблин О. Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом 1692 року / О. Оглоблин // Київська старовина. – 1994. – № 6. – С. 88-103.
290. Оглоблин О. Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом 1692 року / О. Оглоблин // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. – К., 1927. – С. 720-744.
291. Оглоблин О. Ескізи з історії повстання Петра Іваненка (Петрика) / Оглоблин О. – К.: ВУАН, 1929. – 65 с.
292. Оглоблін О. Мазепа й повстання Петра Іваненка (Петрика) / О. Оглоблін // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1929. – Кн. 23. – С. 189-219.
293. Оглоблин О. Нові матеріали до історії повстання Петра Іваненка (Петрика) / Оглоблин О. – Авсбург, 1949. – 14 с.
294. Окиншевич Л. Генеральна старшина на Лівобережній Україні XVII – XVIII вв. / Окиншевич Л. – К., 1926. – 93 с.
295. Олефіренко Н. Батуринські маєтки козацької старшини доби гетьмана Івана Мазепи / Н. Олефіренко // Батуринські читання. 2007: Збірник наукових праць. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – С. 211-214.
296. Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. / [упоряд. Ананьєва Т. Б.; ред. колег. Сохань П. С. (відп. ред.) [та ін.]. – К.: Наукова думка, 1997. – 321 с.

297. Павленко Н. И. Петр Великий / Павленко Н. И. – М.: Мысль, 1990. – 591 с.
298. Павленко С. За кого 300 років тому Мотря Кочубей вийшла заміж / С. Павленко // Вечірня Полтава. – 2008. – 24 січня. – С. 8.
299. Павленко С. Іван Мазепа / Павленко С. – К.: Видавничий Дім «Альтернативи», 2003. – 416 с.
300. Павленко С. Ніжинський полковник Іван Павлович Обідовський (історико-біографічний нарис) / С. Павленко // Ніжинська старовина. Ніжинознавчі студії – № 2: Історико-культурологічний збірник. – 2006. – Випуск 2(5). – С. 26-31.
301. Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники / Павленко С. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2004. – 602 с.
302. Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники / Павленко С. – 2-ге вид. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 602 с.
303. Павловский И. Ф. Битва под Полтавой 27-го июня 1709 года и ее памятники / Павловский И. Ф. – Полтава, 1908. – 326 с.
304. Павловский И. Ф. Полтавцы: Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители / Павловский И. Ф. – Полтава, 1914. – 307 с.
305. Панащенко В. Бунчукові товариші / В. Панащенко // Київська старовина. – 1997. – № 5. – С. 24-40.
306. Панащенко В. Бунчукові, військові і значкові товариші в Гетьманщині / В. Панащенко // «Істину встановлює суд історії»: Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. – Т. 2: Наукові студії. – К.: Інститут історії України, 2004. – С. 291-347.
307. Панащенко В. Військові товариші / В. Панащенко // Київська старовина. – 1998. – № 3. – С. 166-174.
308. Панащенко В. З історії національно-державних інституцій: Генеральна військова канцелярія / В. Панащенко // Національно-визвольна війна

українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військово-мистецтво. – К.: Генеза, 1998. – С. 252-276.

309. Папакін Г. В. Архів Скоропадських: фамільні архіви української родової еліти другої половини XVII – XX ст. та архівна спадщина роду Скоропадських / Папакін Г. В. – К., 2004. – 420 с.

310. Папакін Г. В. Приватні архіви української родової еліти в національній історії другої половини XVII – XX ст. (на прикладі архівної спадщини роду Скоропадських): автореф. дис. ... док. історич. наук: 07.00.10 / Г. В. Папакін. – К., 2005. – 36 с.

311. Папакін Г. Фамільні архіви української лівобережної старшини другої половини XVII – початку XX ст. Проект реконструкції [Електронний ресурс] / Г. Папакін. // Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/References/Ukrainian_elite.php

312. Папакін Г. В. Фамільні архіви української лівобережної шляхти у XVII і XVIII ст. та збірка Скоропадських / Г. В. Папакін // Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. – К., 2003. – Вип. 8. – С. 28-57.

313. Пришляк В. В. «Коротка передишка часів Апостола»: Гетьманщина у 1727 – 1734 роках / В. В. Пришляк // Україна крізь віки : зб. наук. пр. на пошану академіка НАН України, проф. В. Смолія. – К., 2010. – С. 568-591.

314. Путро О. І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.): в 2 ч. / Путро О. І. – Ч. I. – К.: ДАКККіМ, 2008. – 240 с.

315. Путро О. І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.): в 2 ч. / Путро О. І. – Ч. II. – К.: ДАКККіМ, 2008. – 288 с.

316. Путро О. І. Гетьман України Кирило Розумовський (нові штрихи до соціально-політичного портрета) / О. І. Путро // Український історичний журнал. – 2002. – № 5. – С. 105-118.

317. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Редько Ю. К. – К.: Наукова думка, 1966. – 217 с.
318. Репан О. А. Бунчукове товариство у 1735 – 1739 роках / О. А. Репан // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 2001. – С. 37-38.
319. Репан О. Генеральна старшина та полковники Гетьманщини в 1742 р. / О. Репан // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: [зб. наук. пр] / [ред. кол.: С. І. Світленко [та ін.] – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського національного університету, 2008. – Вип. 6. – С. 44-51.
320. Репан О. А. Значкове товариство у 1735 – 1739 рр. / О. А. Репан // Гуманітарний журнал. – 2000. – № 2. – С. 33-39.
321. Репан О. Іржа на лезі: Лівобережне козацтво і російсько-турецька війна 1735 – 1739 років / Репан О. – К.: Києво-Могилянська академія, 2009. – 195 с.
322. Репан О. А. Полтавський полковник В. В. Кочубей у російсько-турецькій війні 1735 – 1739 рр. / О. А. Репан // Козацька спадщина: Альманах Нікопольського регіонального відділення НДІ козацтва при інституті України НАНУ.– Дніпропетровськ: Пороги, 2006. – Вип. 3. – С. 186-190.
323. Ромозанова Н. Кімната № 101 / Н. Ромозанова // Молода Полтавщина. – 5 червня 2003. – № 20 (51). – С. 6.
324. Российский государственный архив древних актов. Путеводитель: в 4 т. / [сост. Эскин Ю. М.]. – Т. 4. – М.: Археографический центр, 1999. – 781 с.
325. Рэдклифф-Браун А. Р. Структура и функция в примитивном обществе. Очерки и лекции / Рэдклифф-Браун А. Р.; [пер. с англ.]. – М.: Восточная литература. – 2001. – 304 с.
326. Сердюк І. Особливості відображення вікових категорій населення Лівобережної України в Румянцевському описі Малоросії / І. Сердюк // Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». – Черкаси, 2008. – Вип. 133–134. – С. 55-62.

327. Сердюк І. Румянцевський опис Малоросії як джерело вивчення демографічних характеристик міст Гетьманщини / І. Сердюк // Історична пам'ять. – 2008. – № 3. – С. 144-152.
328. Ситий І. Герб і печатка Кочубеїв / І. Ситий // Військовий історичний альманах. – 2010. – Число 2 (21), річник XI. – С. 81-87.
329. Ситий І. Герб і печатка Кочубеїв [кінця XVII – першої третини XVIII ст.] / І. Ситий // Сіверянський літопис. – 2008. – № 5. – С. 8-10.
330. Ситий Ю., Дмитрієнко С. Реконструкція зовнішнього вигляду садиби В. Кочубея на Чорній річці / Ю. Ситий, С. Дмитрієнко // Батуринські читання. 2007: Збірник наукових праць. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – С. 267-272.
331. Скрипченко Н. А. Історія фамільного архіву Кочубеїв (II половина XVII ст. – 1785 р.) / Н. А. Скрипченко // Наукові записки історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. XXXIII. – С. 12-17.
332. Слабченко М. Е. Организация хозяйства Украины от Хмельницкого до мировой войны. – Ч. I. – Т. 3: Очерки торговли и торгового капитализма. – Одесса: Гос. изд-во Украины, 1923. – 192 с.
333. Словник іншомовних слів / Морозова С. М., Шкарупа Л. М. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с.
334. Смолій В. Петро Дорошенко. Політичний портрет: наукове видання / В. Смолій, В. Степанков. – К.: Темпора, 2011. – 632 с.
335. Смолій В. Правобережна Україна у другій половині XVII – XVIII ст. проблема державотворення / В. Смолій, В. Степанков. – К., 1993. – 71 с.
336. Сокирко О. Г. Артилерія козацької держави: створення, розвиток, внутрішня організація (1648 – 1781 рр.) / О. Г. Сокирко // Український історичний журнал. – 2012. – № 4. – С. 35-51.
337. Старченко Н. Стосунки пана і слуги «рукодайного» в контексті уявлень про вірність і зраду (Волинь та Наддніпрянщина в кінці XVI – першій

- половині XVII ст.) / Н. Старченко // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. – 2006. – Вип. 6. – С. 85-129.
338. Стрішенець О. М. Товарне виробництво і торгівля в Україні (друга половина XVII – кінець XVIII ст.) / Стрішенець О. М. – Чернівці: «Місто», 2009. – 304 с.
339. Сумцов М. Ф. Малорусские фамильные прозвания / М. Ф. Сумцов // Киевская старина. – 1885. – Т. XI. – С. 216-228.
340. Таїрова-Яковлева Т. Г. До питання про історичні й територіальні уявлення козацької старшини наприкінці XVII ст. / Т. Г. Таїрова-Яковлева // Український історичний журнал. – 2012. – № 4. – С. 67-73.
341. Таїрова-Яковлева Т. Г. До питання про повсякденне життя представниць козацько-старшинських родин початку XVIII ст. / Т. Г. Таїрова-Яковлева // Український історичний журнал. – 2008. – № 3. – С. 202-209.
342. Таїрова-Яковлева Т. Иван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради» / Таїрова-Яковлева Т. – К.: Кліо, 2013. – 403 с.
343. Таїрова-Яковлева Т. Г. Иван Мазепа и Российская империя. История «предательства» / Таїрова-Яковлева Т. Г. – М.: Издательство Центрполиграф, 2011. – 532 с.
344. Таїрова-Яковлева Т. Г. К вопросу о формировании крупного частного землевладения в украинском Гетманстве (середина XVII – начало XVIII века) / Т. Г. Таїрова-Яковлева // Славяноведение. – 2012. – № 2. – С. 27-33.
345. Таїрова-Яковлева Т. Мазепа / Таїрова-Яковлева Т. – М.: Молодая гвардия, 2007. – 271 с.
346. Таїрова-Яковлева Т. Г. Мотря Кочубей и ее роман с гетманом Иваном Мазепой / Т. Г. Таїрова-Яковлева // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. – 2007. – №1/2 – С. 99-104.
347. Таїрова-Яковлева Т. Г. Новые данные из биографистики времен Гетманщины в архивах Санкт-Петербурга / Т. Г. Таїрова-Яковлева // Україна крізь віки: Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України

- професора Валерія Смолія. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 1017-1020.
348. Таирова-Яковлева Т. Г. Шкваров А. Г. Петр I и казаки. Санкт-Петербург: Алетейя, 2010. 456 с. – ISBN 978-5-91419-375-8 / Т. Г. Таирова-Яковлева // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. – 2011. – № 2. – С. 234-241.
349. Теличенко И. Очерк кодификации малороссийского права до введения Свода Законов / И. Теличенко // *Киевская старина*. – 1888. – Т. 22. – № 9. – С. 415-466.
350. Терлецький В. В. Кочубеї у призабутих зв'язках з Глухівщиною / В. В. Терлецький // *Сіверщина в історії України*. – 2011. – Вип. 4. – С. 274-278.
351. Ткаченко М. М. До питання про соціально-економічний розвиток Лівобережної України (друга половина XVII – початок XVIII ст.) / М. М. Ткаченко // *Український історичний журнал*. – 1964. – № 1. – С. 77-81.
352. Томазов В. В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII – початок XXI ст.) / Томазов В. В. – К.: Стило, 2006. – 284 с.
353. Українська етнологія: навч. посібник / [ред. В. Борисенко]. – К.: Либідь, – 2007. – 400 с.
354. Український портрет XVI – XVIII століть. Каталог-альбом. – К.: Артанія Нова, 2006. – 351 с.
355. Ульяновський В. «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький: монографія / Ульяновський В. – Вип. 2. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. – 168 с.
356. Утищев А. И. Князья и дворяне Кочубеи / А. И. Утищев // *Дворянская семья: Из истории дворянских фамилий России*. – СПб., 2000. – С. 105-114.
357. Федорова Л. Д. Спорудження пам'ятника на честь видатних історичних діячів України Київським відділом Російського воєнно-історичного

- товариства / Л. Д. Федорова // Сумський історико-архівний журнал. – 2011. – № XII – XIII. – С. 135-147.
358. Харишин М. В. Історія підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату / Харишин М. В. – К.: Венгури, 1995. – 176 с.
359. Цехмістро Н. Я. Бурхливе століття (1700 – 1800 роки) / Н. Я. Цехмістро // Полтава. Історичний нарис. – Полтава: Полтавський літератор. – С. 57-79.
360. Швидько А. К. Анализ источников по социально-экономической истории Левобережной Украины / Швидько А. К. – Днепропетровск: ДГУ, 1981. – 107 с.
361. Шевченко Л. Духовні фундації родини Кочубеїв на Полтавщині / Л. Шевченко // Українська академія мистецтва. Дослідницькі та наукові методичні праці. Збірник наукових праць, 2011. – № 18. – С. 229- 239.
362. Шевченко Т. Повне зібрання творів в десяти томах / Шевченко Т. – Т. 10: Живопис, графіка 1857 – 1861. – К., 1963. – X с. + 129 іл. + 176 с.
363. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. / Яковенко Н. – К.: Генеза, 1997. – 380 с.
364. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок руїни / Яковлева Т. – К.: Основи, 1998. – 447 с.
365. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської ради до Андрусівської угоди (1659 – 1667 рр.) / Яковлева Т. – К.: Основи, 2003. – 643 с.
366. Яненко З. Особові фонди, втрачені Державним архівом Полтавської області у роки Другої світової війни / З. Яненко // Студії з архівної справи та документознавства. – Т. 4. – К., 1999. – С. 149-151.
367. Єнсен А. Мазепа: Історіографічні картини / Єнсен А.; [пер. з швед. Н. Іванчук]. – К.: Укр. письменник, 1992. – 205 с.
368. An Orthodox Pomjanyk of the Seventeenth – Eighteenth Centuries / [edited by M. Altbauer With the collaboration of I. Sevcenko and B. Struminsky]. – Harward, [without Year of edition]. – 292 p.

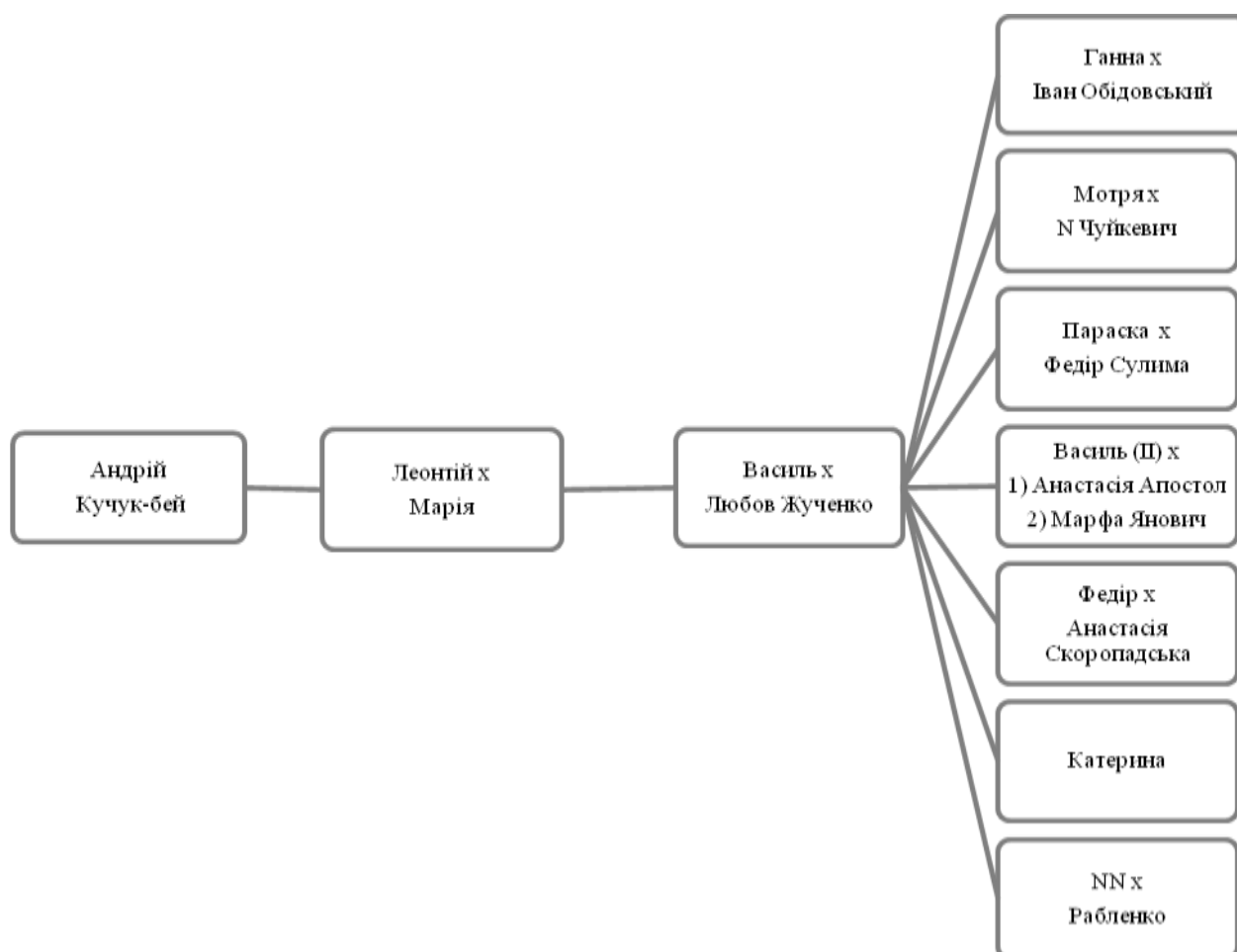
ДОДАТКИ

Додаток А

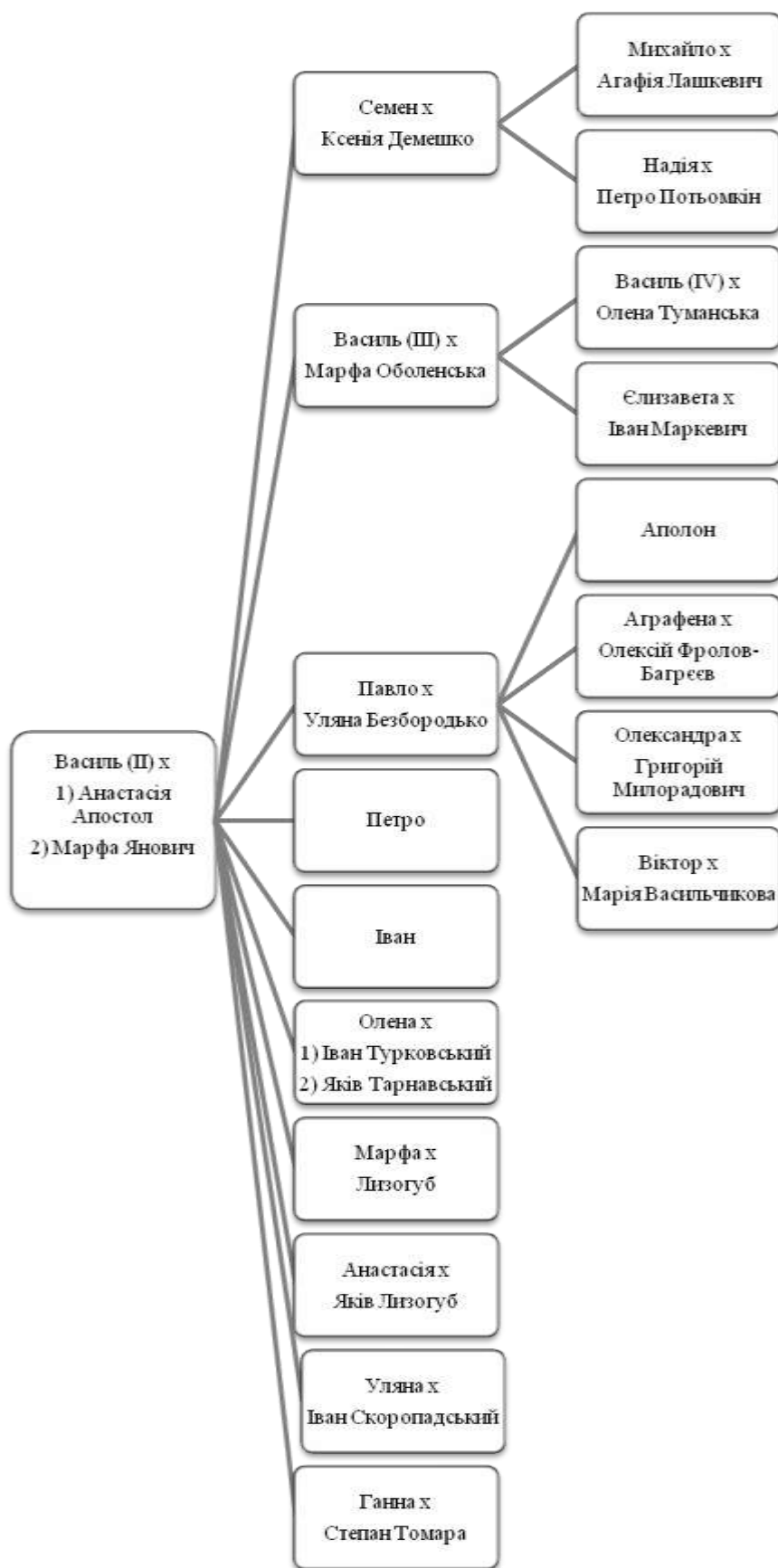
ГЕНЕАЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ РОДУ КОЧУБЕЇВ

Низхідний змішаний родовід Кочубеїв**(друга половина XVII – кінець XVIII ст.): вертикальна таблиця¹**

Джерела: Модзалевский В. Малороссийский родословник / Модзалевский В. – Т. 2. – К., 1910. – С. 524-538; An Orthodox Pomjanyk of the Seventeenth – Eighteenth Centuries / [edited by M. Altbauer With the collaboration of I. Sevcenko and B. Struminsky]. – Harvard, [without Year of edition]. – P. 110; ІР НБУВ, ф. X, спр. 8438, арк. арк. 106-113; ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 11565, арк. 2.

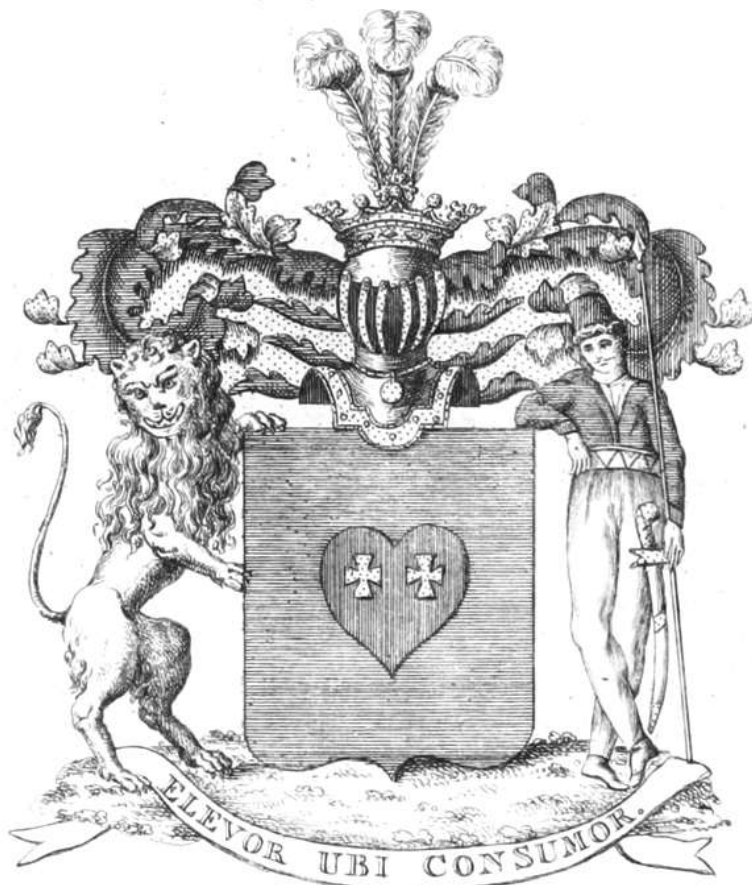
Низхідний змішаний родовід Кочубеїв (друга половина XVII – кінець XVIII ст.): вертикальна таблиця (продовження)

Додаток Б

Дворянский герб роду Кочубеїв¹1^о отдѣленіе.

ГЕРБЪ РОДА КОЧУБЕЕВЪ.

Додаток В

¹ Общий гербовник дворянских родов Всероссийской Империи. – 1799. – Ч. 3. – С. 49.

Відбитки печаток¹

1.

2.

3.

1. Печатка генерального писаря Василя Кочубея (1696 р.)
2. Печатка генерального судді Василя Кочубея (1701 р.)
3. Печатка полтавського полковника Василя Кочубея (1730 р.)

Додаток Д

¹ Ситий І. Герб і печатка Кочубеїв / І. Ситий // Військовий історичний Альманах. – 2010. – Число 2 (21), річник XI. – С. 86.

Портрети В. Л. Кочубея

1.

2.

1. Портрет В.Л. Кочубея. Невідомий художник.
Кінець XVII ст. Полотно, олія. 67X53 см.
Харківський державний музей
образотворчого мистецтва.
2. Портрет В.Л. Кочубея. Невідомий художник.
Перша половина XVIII ст. Походження: з
колекції князя В.С. Кочубея¹.

Додаток Д

¹ Український портрет XVI – XVIII століть. Каталог-альбом. – К., 2006. – С. 149.

Портрети В. Л. Кочубея (продовження)

В. Л. КОЧУБЕЙ.
1859 г.

3.

3. Портрет В.Л. Кочубея. (овал), олія.
1859 р. Т. Шевченко.¹

Додаток Е

¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів в десяти томах / Шевченко Т. – Т. 10: Живопис, графіка 1857 – 1861. – К., 1963. – С. 35.

Портрет В. В. Кочубея та його дружини

Портрет В. В. Кочубея та його дружини
Невідомий художник XVIII ст.
Полтавська галерея мистецтв¹.

Додаток Ж

¹ Український портрет XVI – XVIII століть. Каталог-альбом. – К., 2006. – С. 159.

Меморіальні речі В. Л. Кочубея

Жупан генерального судді.

Початок XVIII ст. Сукно, срібна нитка.

Сорочка натільна, в якій був страчений
В.Л. Кочубей. Поч. XVIII ст. Шовк.

Полтавський краєзнавчий музей

Сучасний вигляд (фото дисертанта)

Місце поховання В. Л. Кочубея

Місце поховання В. Л. Кочубея
та І. І. Іскри
Територія Києво-Печерської
Лаври біля Трапезної церкви.
Сучасний вигляд
(фото дисертанта)